צמח צמרין

העיתונות
של
שארית הפליטה בגרמניה
כביטוי לבעיותיה

צמח צמריון

העיתונות
של
שארית הפליטה בגרמניה
כביטוי לבעיותיה

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

בהוצאת ארגון שארית הפליטה
מהאיזור הבריטי (ברגן־בלזן) בישראל
ועדת יובל ה־25 לשיחרור ברגן־בלזן והמחנות
תל־אביב, רחוב יהודה הלוי 143 (טלפון 232130), תש"ל

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

©

כל הזכויות שמורות
לארגון שארית הפליטה מהאיזור הבריטי (ברגן־בלזן) בישראל
תל־אביב, תש"ל

דפוס "חדקל" בע"מ, תל־אביב

העיתונות של שארית הפליטה בגרמניה כביטוי לבעיותיה

עותק מיוחד מס. 60

לזכר הורי

גדליהו והניה הלפרין,

לזכר אחיותי **רחל ומרים**

ולזכר אבי־אמי **אריה־ליב קפלן** —

אשר ניספו עם חללי בת־עמי בימי שואה ומשואה

שבירחי הרג רב, מנחם־אב ואלול תש״א,

בקהילת **ראַסיין** (ליטא);

ולזכר אחי **ראובן** —

אשר עקבותיו נעלמו למיום חיסול

גיטו וילנה באלול תש״ג

תוכן העניינים

פתח דבר 9

חטיבה ראשונה

שארית הפליטה בגרמניה

פרק א: שארית הפליטה בגרמניה — מהותה, מוצאה ואירגונה 18

פרק ב: היחסים עם ה"ג'וינט" ואורח החיים 21

פרק ג: על סף החיסול 23

הערות לחטיבה הראשונה 25

חטיבה שנייה

שארית הפליטה באיזור הבריטי של גרמניה ועיתונותה

פרק א: שארית הפליטה באיזור הבריטי — מהותה, מוצאה ואירגונה 32

פרק ב: חומר ורוח בברגן בלזן 36

פרק ג: "אונדזער שטימע" — כתב העת המרכזי של יהודי האיזור הבריטי 41

פרק ד: "וואכנבלאט" — השבועון היהודי באיזור הבריטי 47

פרק ה: העיתונות היהודית באיזור הבריטי — סיכומים והערכות 50

הערות לחטיבה השנייה 56

חטיבה שלישית

עיתונות היידיש של האיזור האמריקאני בקווים כלליים

פרק א: "תחיית המתים" שבבוכנוואלד ועיתונים יהודיים באותיות לאטיניות 64

פרק ב: "דאס פרייע וואָרט" מפלדאפינג ועיתוני היידיש הראשונים בגרמניה 69

פרק ג: ביטאונים לוקאליים ומחוזיים וכתבי עת ספרותיים ומקצועיים וכיו"ב 73

פרק ד: גיוון ושיפור 76

הערות לחטיבה השלישית 80

חטיבה רביעית

העיתונות הבלתי מפלגתית

פרק א: "אונדזער וועג" של הוועד המרכזי 86
פרק ב: "יידישע צייטונג" מלאַנדסברג (או "לאַנדסברגר לאַגער־צייטונג") 91
פרק ג: "איבערגאַנג" של יהודי פולין בגרמניה 94
פרק ד: חיסול העיתונות הבלתי מפלגתית 96
הערות לחטיבה הרביעית 99

חטיבה חמישית

העיתונות המפלגתית־רעיונית

פרק א: המפלגות וכוחן בשארית הפליטה 103
פרק ב: דמותה הלאומית של העיתונות המפלגתית־רעיונית 106
פרק ג: העיתונות הציונית־סוציאַליסטית ("דאַס וואַרט" של פועלי ציון/צ"ס־התאחדות/מפא"י, "באַפרייאונג" של פועלי ציון/צ"ס/"לאחדות העבודה", "אויף דער וואַך" של השומר הצעיר, "נייוועלט" של פועלי ציון שמאל, "דער מאַרגן" של מפ"ם) 108
פרק ד': העיתונות הציונית הלא־סוציאַליסטית ("אונדזער וועלט" של הרביזיוניסטים, "די ציוניסטישע שטימע" של הציונים הכלליים) 115
פרק ה: עיתונותה של היהדות הדתית ("די יידישע שטימע" של ה"מזרחי", "דאַס יידישע וואַרט" של אגודת ישראל) 118
פרק ו: העיתונות המפלגתית מתחסלת 121
הערות לחטיבה החמישית 124

חטיבה שישית

עיתונות "יוצאת דופן"

פרק א: כתב העת ההיסטורי "פון לעצטן חורבן" 127
פרק ב: "ניצוץ" העברי 129
פרק ג: "קול ישראל בגולה" בעברית־יידיש 134
הערות לחטיבה השישית 137

חטיבה שביעית

העיתונות שלאחר ה"חיסול"

פרק א: מ"אונדזער וועג" הקודם ל"אונדזער וועג" המחודש 141
פרק ב: מ"אונדזער וועלט" הקודם ל"אונדזער וועלט" המחודש 144

פרק ג : "נייע יידישע צייטונג" ו"אונדזער היינט" 147
פרק ד : "יידישע טאָג צייטונג" — עיתון יומי במינכן 149
פרק ה : דמות העיתונות שלאחר החיסול הרשמי 150
הערות לחטיבה השביעית 153

חטיבה שמינית
דמות ותוכן
פרק א : סגנון ועריכה 156
פרק ב : המדורים והטורים (חדשות ומדור מדיני, מדור לוקאלי ; מדורים נוספים — לספרות, לביקורת, לספורט, לכלכלה וכדומה) 159
פרק ג : צביון וצורה 166
הערות לחטיבה השמינית 167

חטיבה תשיעית
האירגון והטכניקה של עיתונות שארית הפליטה
פרק א : ההכנסות 170
פרק ב : ההוצאות 172
פרק ג : סידורים טכניים 173
הערות לחטיבה התשיעית 175

חטיבה עשירית
קשיים וחופש ביטוי
פרק א : "צנזורה" מחוץ 177
פרק ב : "לחץ" מבפנים 178
הערות לחטיבה העשירית 180

סוף דבר 181

מפתחות
א. מפתח לשמות החיבורים, שהוזכרו בספר 191
ב. מפתח לשמות הביטאונים וסוכנויות הידיעות, שהוזכרו בספר 205
ג. מפתח לשמות האנשים 209
ד. מפתח לשמות הפושעים הנאַציים 219

רשימת התצלומים

עיתונות האיזור הבריטי	53
כתבי עת במחנות	67
עיתונות מקצועית וספרותית	77
העיתונות הבלתי מפלגתית	97
העיתונות המפלגתית־רעיונית	123
עיתונות "יוצאת דופן"	135
העיתונות שלאחר ה"חיסול"	151

ט ב ל ה של מקומות הריכוז של העיתונות 188

פתח דבר

שארית הפליטה — מהי?

בתום מלחמת העולם השנייה התרכזו שרידיה של יהדות אירופה בארצות שונות. במובן הרחב מהווים כל השרידים הללו את המושג "שארית הפליטה", כשם שבמובן הרחב ביותר אפשר שכל בני העם, אשר נותרו בעולם, הם שארית פליטה של היהדות הגדולה מלפני מלחמת העולם השנייה.

אולם באומרנו "שארית הפליטה", אין אנו מתכוונים ליהדות אמריקה או ליישוב היהודי בארץ מתקופת המנדאט ואף לא לקיבוצים יהודיים בארצות, שבהן נאחזו השרידים מחדש לשם ישיבת קבע (כמו צרפת, בלגיה, הולאנד וכדומה). באומרנו "שארית הפליטה", מתכוונים אנו לשרידיה של יהדות מזרח אירופה, אשר נתרכזו אחרי המלחמה בשלוש מארצות אירופה כתחנת מעבר ארעית, ארצות שהשרידים לא נולדו בהן ואשר הם לא נתכוונו להשתקע בהן ואשר חייהם בהן היו חיי פליטים. לשון אחרת: שארית הפליטה מהווה את הפליטים היהודים ממזרח אירופה, אשר בתום מלחמת העולם השנייה הם נתרכזו זמנית בגרמניה, באוסטריה ובאיטליה.[1]

על אף תחושת הארעיות בארצות אלו, הקימו בהן השרידים מוסדות מאורגנים, וחייהם מצאו ביטוי בעיתונותם המגוונת, אשר יצרה את דעת הקהל של השארית בארצות הללו. מכאן, שאין לדבר על העיתונות של שארית הפליטה, בלי להביא בחשבון את חייה ואת סדריה, כשם שמצד שני אפשר שאין לדבר על שארית הפליטה, בלי להתחשב בעיתונותה.

עיתונות השארית — מהי?

האמור בפיסקה האחרונה קובע במיוחד לגבי שארית הפליטה שבגרמניה, אשר בה התרכזו 82 אחוז משארית הפליטה בשלוש הארצות הללו בכללן. אולם מבין אלה, שהתרכזו בגרמניה, התגוררו 78 אחוז באזורה האמריקאני ו־14 אחוז באזורה הבריטי (הנותרים חיו בברלין ובאיזור הצרפתי של גרמניה).[2] עבודה, העוסקת בעיתונותה של שארית הפליטה שבאיזור האמריקאני ושבאיזור הבריטי של גרמניה, עשוייה לשמש איפוא ביטוי לבעיותיהם של 76 אחוז מכלל העקורים היהודים בשלוש הארצות הללו ושל 92 אחוז מן הפליטים היהודים בגרמניה.

אפילו תהיינה חלוקות הדיעות על המועד המדוייק של ראשית העיתונות בקרב שארית הפליטה, אין ספק, כי הוא קדם לעיתונות של כל יישוב יהודי אחר, שנשתחרר באירופה מעול הנאצים. ואם עיתונות זו שבגרמניה היתה הדינאמית שבעיתוני השארית; ואם היא היתה לפה גם לפליטים שמחוץ לתחומים הגיאוגראפיים המוגדרים, אשר בתוכם היא פעלה — משמע, שעיתונות זו שבגרמניה עשוייה לשקף במידה מסוימת את שארית הפליטה בכללותה.[3] ואם השארית ועיתונותה חד הן — משמע, שמן הראוי בעבודה כעין זו לתת את הדעת גם על הרקע של שארית הפליטה, בשים לב למוסדותיה ולמפלגותיה וכו', וכן מן הדין להצביע פה ושם בעבודה כעין זו על השפעותיה של העיתונות שהוקמה על השארית, על מאווייה ועל פעילותה.

התלות ההדדית שבין שארית הפליטה לעיתונות בגרמניה תובן יותר, בשים לב לכך, שעיתונות זו נולדה יחד עם שארית הפליטה ואף נתחסלה יחד עמה. בשנת תש"ה (1945) בא השיחרור מעול הנאצים, ובאותה שנה קמה עיתונותם של המשוחררים. הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאני של גרמניה, אשר בו התגוררו, כאמור, רוב רובם של אנשי שארית הפליטה בגרמניה, חוסל בסוף שנת 1950 ויחד עמו חוסל גם ה"אופנדזער וועג", ביטאונו של אותו ועד מרכזי.[4] הנה כי כן נולדה עיתונות זו יחד עם אירגון השארית, והיא חוסלה יחד עם חיסול השארית המאורגנת.

חמש שנים ומספר חודשים נתקיימה עיתונותה של שארית הפליטה בגרמניה, וכך רואה עבודה זו אור בשנת ה־25 לשיחרור מעול הנאצים

ולהתארגנותה של שארית הפליטה שבגרמניה על מוסדותיה ועל עיתונותה, ובשנת העשרים לחיסולם.

האם כשרה השעה להכנת עבודה בנושא זה?

דומה, שעשרים השנים, אשר חלפו מאז חוסלה עיתונות זו, הן פרק זמן סביר, המאפשר לסקור, להעריך ולבקר את העיתונות הזאת; ריוח זמן סביר לשם סיכום מבחינה היסטורית ולשם הסקת מסקנות על תרומתה ליצירת היסטוריה; תקופה סבירה לשם תהייה על כוח אמונתם של שרידי הכבשנים ההיטלראיים, אשר מיגון האבדון ניצלו ולקראת ששון החיים החדשים בארצם צעדו.

מבחינה זו "קלה" המלאכה בהכנת עבודה כעין זו, שכן עיתונות השארית בכללותה היא נחלת ההיסטוריה זה עשרים שנה. אף העיון בגיליונות שונים של עיתוני שארית הפליטה — גיליונות רגילים, ובעיקר גיליונות ראשונים של עיתונים וגיליונות יובל וגיליונות סיום — ניראה עכשיו כהיסטורי יותר מאשר ממשי, והגישה של המחבר לחומר זה עשוייה להיות כיום, לאחר עשרים שנה, אובייקטיבית יותר, כשם שאובייקטיבי יותר יכול להיות כיום יחסו לסקירות שונות על עיתונותה של השארית, אשר פורסמו אי פה ואי שם בעולם ובישראל בימי קיומה של שארית הפליטה ולאחריהם.

מחבר העבודה הזאת פעל בתחילה באיזור הבריטי של גרמניה ולאחר מכן תקופה ממושכת יותר באיזור האמריקאני והשתתף בעיתונים שבשני האזורים, וכך הוא "חי" בזמנו במובן מסוים את הנושא ואפשר שהוא אף הכירו במקצת מן החיים.[5] כאדם, שמצא עניין בעיתונות ואשר עסק בעיתונאות בפרק זמן מסוים של חייו ואשר ניסה לפרסם לאחר מכן בבמות שונות בארץ ובחוץ־לארץ בנושאים הגובלים עם חקר העיתונות, ניגש הוא לעבודה זו. ושוב: השנים שחלפו מאז, עובדת התרחקותו של המחבר למאז מעיסוק ציבורי בכלל והתנזרותו מאז מכל פעילות מפלגתית במיוחד — אפשר שגם אלה סייעו בידו להשקיף על הנושא מבעד לפריזמה של המרחק, בלי להיות עוד סובייקטיבי ונוגע בדבר יתר על המידה.

הנה כי כן עשה הזמן את שלו, והמחבר — אשר מאז חיסולה של שארית

הפליטה פירסם בסך הכול ארבעה מאמרים על השארית הזאת (שניים בעברית ושניים ביידיש) ואשר לא כתב בנושא זה כ־15 שנה — השתדל עכשיו לגשת אליו בעניין מחודש ולהשקיף עליו בעיניים אחרות ובמבט חדש.[6]

כיצד הוכנה העבודה?

מר קרל מַרכס המנוח, העורך הנמרץ ובעל היוזמה של ה"אלגמיינה ווכנצייטונג" הדיסלדורפי מטעם יהודי גרמניה — לאחר ששמע מפי מר מרדכי ברנשטין ז"ל משטוטגאַרט ומפי מר יוסף פרנקל יבל"א מלונדון, כי בדעת המחבר להכין משהו בנושא העיתונות — כתב אל המחבר ושוחח עמו בדבר פירסום בנושא. וכך החל המחבר להכין רשימות בשנת תש"י, אך לא נתפנה בימים ההם כדי להשלימן עד לפירסום, כפי שהוא הסביר את הדבר למר מַרכס ז"ל. הרשימות, שהמחבר הכין בשעתן בגרמנית, נשארו בידיו, ולפני מספר שנים הוא הראן למר מרדכי קרושניץ, מי שהיה עורך עיתון יהודי במינכן, ונועץ בו בדבר פירסומן בעברית לאחר שינויים והרחבות. ברשימות 37 עמוד, ובהם היסוד לעבודה זו, אשר עיבודה חדש לגמרי, בהתחשב בזמן שחלף מאז ובפרטים מסוימים שביחס אליהם נשתנתה השקפת המחבר וכן בשים לב לחומר הרב, שנתפרסם בינתיים על מלחמת העולם השנייה, על השואה ועל שארית הפליטה, חומר שבעבודתנו השתדלנו להיות מעודכנים בו עד לעצם היום הזה.

בנוסף על החומר הזה נסתייע המחבר מחדש בגיליונות מעיתוניה של שארית הפליטה ובסקירות עליהם, כאמור בפיסקה השנייה של הפרק הקודם.[7] תוך כדי עיון בחומר זה ניתן היה להיתקל בטעויות שונות בדבר פרטים עובדתיים שונים, אלא שבגוף העבודה נמנענו מלהצביע עליהן. כן השתדלנו, שלא לצטט בעבודתנו ממאמריה של עיתונות שארית הפליטה על עצמה, מתוך הנחה, שבמקצת היו העיתונאים בימים ההם בחינת נחתום, המעיד על עיסתו, תוך כדי עשייה.

את דברינו השתדלנו לבסס על יסוד מקורות וכתבים שונים. את מראי המקומות לכך הבאנו בהערות שלאחר כל חטיבה. המעוניין יוכל לעיין בהן; ומי שלא ירצה להיות מוטרד בהערות, יסתפק בטכסט עצמו. כן השתדלנו

להדגים דברינו בפרקים, בהם נסקרות התכונות של עיתונות השארית, ולשם כך נסתייענו בעיתונים מן הזמן ההוא ובכתבים שונים, וטבעי הדבר, שהמחבר נסתייע בהעלאת ההדגמות מניסיונו שלו בעיתון שהוא עצמו ערכו, כפי שהקורא ייווכח אולי תוך כדי קריאה.

בסדר הבאתם של העיתונים המרכזיים — בלתי מפלגתיים ומפלגתיים, בחטיבות הרביעית והחמישית של העבודה — נהגנו להביא במדור המתאים את העיתון, שהגיע למספר גיליונות גדול יותר, לפני העיתון, שמספר גיליונותיו היה קטן יותר.

כן השתדלנו, במידת האפשר, להביא בכל חטיבה את הדברים הנוגעים לה, ואפילו נגרמה כתוצאה מכך חזרה פה ושם על אשר נאמר או הקדמה לאשר ייאמר עוד בהמשך העבודה.

האם יש עניין בנושא?

בהכנת העבודה מצאנו עידוד בגישתם של ידידים וחברים — מהם שמצאו עניין בנושא, מהם שהתעניינו בדרכי ההכנה והעיבוד, מהם שיעצו לנו עצות טובות בדבר צורת ההדפסה של הספר, מהם שהביעו רצון לסייע בהוצאתו לאור, מהם שסייעו לנו במידע אם בכתב ואם בעל פה, מהם שהשאילו לנו עיתונים וספרים לעיון וכדומה.

ייזכרו נא איפוא לטוב החוקרים **פרופ׳ צבי בלומברג** (ניו־יורק), **פרופ׳ אריה טרטקובר, ד״ר חן מרחביה, פרץ סנדלר, יוסף פרנקל** (לונדון), **פרופ׳ עזריאל שוחט וד״ר יוסף שכטר**; ויעמדו נא על הברכה המחנכים **יצחק בלכמן, ד״ר יעקב גיל** (רב החי״ל לשעבר), **שלמה גנזך** (שליח הסוכנות במינכן לשעבר), **יעקב הוכרמן, צבי ילין, חיים נחומי, אברהם פוקס** (ניצול השואה) **ואלחנן רובינשטין**; וישאו נא תודה נאמנה העיתונאים והעורכים מימי שארית הפליטה **מאיר גברונסקי, פנחס חגין (שורצבלט), משה יונגשטין, יעקב ליפשיץ, אבא פוסבל, פסח פיקיץ, דב קוסובסקי וישראל קפלן**.[8]

כן מן הראוי להזכיר כאן את מר **יוסף ירושלמי** (בנו של ד״ר אליעזר ירושלמי ז״ל), שהיפנה את תשומת לבנו למדור הספרות שבכרטסת הנושאים אשר באולם הקריאה, שהוא אחראי לו במכון האוניברסיטאי של

חיפה; ולשבח נציין את מנהל הספרייה העירונית־ציבורית על שם פבזנר בחיפה ואת ספרניה וספרניותיה, את הספרנים והספרניות של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, את ספרני הספרייה התורנית בחיפה ואת ספרניות בית המדרש הממלכתי למורים ולגננות על שם גורדון בחיפה — בכל אלה נעזרנו בחיפושינו אחרי חומר, שהיה דרוש לנו להכנת העבודה.

תודה מיוחדת נביע למחנך הוותיק משה ונחוצקר, ידיד נאמן משכונת מגוריו של המחבר, אשר גילה מידה יתירה של רצון טוב והעמיד לרשותנו בכל עת ובכל שעה את ספרייתו הפרטית הגדולה, וזאת בלי לחוס כלל על זמן ועל טורח — יישר כוחו!

...ומדוע אירגון שארית הפליטה מן האיזור הבריטי?

"אירגון שארית הפליטה מן האיזור הבריטי (ברגן בלזן)" הוא כיום הנציג היחיד של שארית הפליטה מכל חלקי גרמניה, אשר שומר על מסגרת אירגונית של הניצולים בארץ.[9] כתבנו איפוא אל ידידנו רפאל אולכסקי — מראשי שארית הפליטה באיזור הבריטי ומעורכי עיתוניה לשעבר, וכיום יו"ר ועדת יובל ה־25 לשיחרור ברגן בלזן והמחנות — ושאלנוהו, אם האירגון יאות להוציא את הספר לאור. ללא דחוי הוא נועץ בחיים פוסלושני (יו"ר "אירגון שארית הפליטה" הנ"ל) ובדב זלמנוביץ (המזכיר הכללי של אירגונם הנ"ל) — והודיענו בשמחה ותוך סיפוק, כי חובת כבוד היא לאירגונם, כשריד מאורגן יחיד של מוסדות שארית הפליטה לשעבר בגרמניה כולה, להוציא לאור את העבודה על עיתונותה של שארית הפליטה, ובמיוחד לרגל יובל ה־25 לשיחרור מעול הנאצים, וזאת למען דעת מה פעלה עיתונות זו על רקעה של שארית הפליטה ותוך מתן ביטוי לבעיותיה.

עמדתם זו של שלושת החברים האלה אושרה פה אחד, ובשמחה, על־ידי מוסדות אירגונם; וכפי שנמסר לנו, תוך גילוי רצון טוב במיוחד מצד יעקב מצנר (יו"ר המועצה של אירגון שארית הפליטה מן האיזור הבריטי), אנשל בן יצחק (פציזורק) — גזבר האירגון; חברי ההנהלה יעקב בורנשטין, יוסף זק"ש וזאב מיכנובסקי; וחברי ועדת יובל ה־25 לשיחרור ברגן בלזן והמחנות — אברהם יצחק אורבך, יצחק אורבך ופולה ברקוביץ.

ידידים מימים עברו הם הללו. כשהגיע המחבר כשליח הארץ לברגן בלזן, הוא השתדל לראות את עצמו במחנה כאחד מן הניצולים לכל דבר, עמם אכל ועמם שתה ועמם ישן ואת חייהם הוא חי ובצרתם לו צר — ובין הניצולים במחנה זה מצא שם המחבר את פנינה, ושם, בברגן בלזן, התקשרו השניים בברית נשואין. נעים איפוא להזכר בימים עברו ולהביע בהזדמנות זו רחשי הוקרה נאמנים לנציגי המחנה הזה, שבו חי המחבר בתקופת שליחותו הראשונה. חובת כבוד היא לנו לומר תודה לגוף, שנרתם למלא חובת כבוד כלפי עברה של שארית הפליטה.

חובת הכבוד!

חובת כבוד לראשי "אירגון שארית הפליטה" וחובת כבוד למחבר — להעלות את דמות עיתונותה של השארית ואת מהותה על ספר. לא ביידיש יראה הספר אור — זו השפה ששלטה בעיתונות זו, השפה אשר רבים מדובריה ניספו בשואה, השפה שעם הגיעו לשארית הפליטה סיגלה המחבר מחדש לעצמו בדיבור ובכתב עקב מגעיו עם השרידים, השפה שיחסם של רבים מאתנו כלפיה נשתנה לאחר השואה במידה רבה לטובה;[10] ולא בגרמנית — השפה בה שמורות בידי המחבר רשימות מימים עברו על עיתונות השארית, שפה המעוררת מחשבות נוגות — גם בה לא יראה הספר אור; ולא בשפה אחרת מלשונות תבל יראה הספר אור! ספר עיתונותה של שארית הפליטה יראה בעברית אור עולם — בשפת העם ולמען בני הארץ.[11] והמו"ל הוא אירגון מן האיזור הבריטי, שבו קם הביטאון הקבוע הראשון ביידיש בימי שארית הפליטה שעל אדמת גרמניה, כשבועיים אחרי "ניצוץ" הליגאַלי, אשר יצא לאור בעברית כביטאון הקבוע הראשון של שארית הפליטה בכלל.[12]

כלום עיתונות היא זו?

"ספר עיתונותה של שארית הפליטה" — וכי עיתונות היא זו?[13]

אכן, אפשר שפירסומים אלה לא מילאו אחרי כל התנאים, הנדרשים מעיתון, שכן לקוי הצד הלוקאַלי ברבים מהם, ולא כל אחד מהם הקפיד על תדירות של הופעה קבועה ומסודרת. אולם דומה, כי מבחינת הגיוון ומבחינת

הפופולאריות, ובמיוחד כשנביא בחשבון בזמן הזה את תנאי הימים ההם, דומה כי מבחינות אלו היתה זו עיתונות ראוייה לשמה, ועל הכול — ספק אם מבחינה אידיאית־ערכית זכו עיתונים רבים בעולם הגדול להצלחה ביצירת דעת קהל במידה שעיתונות השארית הצליחה בכך.

ובמה מצאה את ביטוייה דעת הקהל הזאת בשארית הפליטה? — בכיוון של חיסול הגולה ועלייה ארצה. ואפשר שחרף ההבדלים והניגודים בין מפלגה למפלגה בשארית הפליטה ולמרות הוויכוחים והחיכוכים בין זרם לזרם בגלות גרמניה דאז, ניגודים וויכוחים שמצאו ביטויים בעיתוניהם השונים — אפשר שעל אף כל אלה חלק לא מבוטל לעיתונים הללו בביצוע המשימה ההיסטורית של החיסול והעלייה; ולולי דמסתפינא, ייתכן אולי לומר: לעיתונים האלה יש חלק ביצירת היסטוריה.

הכלל: הרוצה להכיר את שארית הפליטה, אין לו אלא לפנות לעיתונותה שבגרמניה, כי בה הביטוי לבעיותיה של השארית ולערגונותיה.[14]

המחבר

חיפה, בת־גלים, ז׳ באדר א׳ תש״ל (13 בפברואר 1970)

הערות ל"פתח דבר"

1. בגרמניה התרכז המספר הגדול ביותר של הפליטים היהודים, ובאיטליה — המספר הקטן ביותר. ראה הערה מס׳ 5 בחטיבה הראשונה להלן.
2. מספר היהודים באזורים השונים בגרמניה — בטכסט, שאליו מתייחסת ההערה מס׳ 1 בחטיבה הראשונה.
3. מסקנותינו בדבר סדר הראשונות של העיתונים היהודיים בגרמניה — להלן בחטיבה השלישית, סוף פרק שני (ראה גם מראי המקומות שבהערה מס׳ 12 להלן); על הזדקקותם של יהודים באוסטריה ובאיטליה לעיתונות של שארית הפליטה בגרמניה — למשל, הערות מס׳ 25 ו־26 בחטיבה השנייה והטכסט, שהן מתייחסות אליו.
4. על הפסקת קיומו של "אונדזער וועג" כמסמלת את קץ העיתונות בשארית הפליטה — להלן חטיבה שביעית, פרק ראשון, פיסקה אחרונה.
5. על "זהותו" של המחבר בשארית הפליטה — להלן בהערה מס׳ 4 לחטיבה השביעית.

6. שני המאמרים בעברית, שהמחבר כתב על שארית הפליטה מאז שהוא עזבה, מוזכרים להלן בהערות מס׳ 1 ומס׳ 19 שבחטיבה הראשונה (המאמר שבהערה מס׳ 1 מוזכר גם בהערה מס׳ 3 לחטיבה התשיעית), ושני המאמרים ביידיש מוזכרים בהערה מס׳ 11 לחטיבה השנייה. באחרונה הוא פירסם מאמר חמישי על שארית הפליטה ב״גשר״ 1969, מס׳ 4.
7. חוקרי עיתונותה של שארית הפליטה מוזכרים בהערה מס׳ 9 לחטיבה השלישית.
8. שמות אלה מייצגים גוונים שונים בעיתונות של שארית הפליטה. לבקשת המחבר, טרח קפלן לברר פרטים מסוימים, שהיו חשובים לעבודה זו, בדבר ״דאָס וואָרט״ ו״ניצוץ״ עם העורך שמואל אפלבוים ועם מספר חברי מערכת, החיים כיום בעיר מגוריו, תל־אביב, וכן הוא בירר, לבקשתנו, פרט מסוים עם מ״י פיגנבוים. פרט חשוב בדבר ״ניצוץ״ בירר עבורנו גם פיקץ׳ עם אנשים שונים.
9. על אירגון שארית הפליטה בישראל — הערה מס׳ 12 בחטיבה השנייה להלן.
10. על שינוי היחס לטובת היידיש בימינו — הערה מס׳ 35 בחטיבה השלישית להלן.
11. לפי אחד־העם, ישתמרו לדורות רק כתבים יהודיים, שיתורגמו לעברית (ריב לשונות, עמוד קכ״ב).
12. ראה דברי שייקובסקי על ״ניצוץ״ ו״אונדזער שטימע״ בהערה מס׳ 30 של החטיבה השנייה להלן ובהערה מס׳ 8 של החטיבה השישית להלן.
13. בדרך כלל עיתון הוא בימה, אשר (א) רואה אור בדפוס, (ב) מופיעה במועדים קבועים, (ג) מוסרת מידע שוטף, ו־(ד) מגיבה במאמרים ורשימות על החדשות ועל בעיות השעה (במדיניות, בכלכלה, בחברה, בתרבות וכדומה). מן הבחינה המעשית על העיתון להצטיין ב: (א) פירסום סדיר, (ב) אקטואליות, (ג) פופולאריות, ו־(ד) גיוון.
כיום מקובל לראות את היומון כעיתון; ואילו את הביטאונים האחרים, היוצאים לאור במועדים קבועים — ככתבי עת, ובייחוד אם הם מיועדים לתחום ספציפי (ספרות, מדע וכו׳). אולם בעבר נחשבו כעיתונים גם ביטאונים לא יומיים, אשר הקפידו על רוב התכונות האחרות של העיתון.
על מהות העיתון יש חומר רב. מן הפירסומים בעברית בשני העשורים האחרונים בנדון — פינס, עיתונות, עמ׳ 165; ירדני, העיתונות, עמ׳ 11.
14. על כוחה של העיתונות והשפעתה בחברה האמריקאנית ובמדיניותה, למשל — מקדוגל, הבנת דעת הקהל, עמ׳ 600—608; ברלוי, העיתונות כמעצמה, עמ׳ 270 ואילך.
על העיתון כמקור למחקר היסטורי — מומסן, העיתון כמקור, עמ׳ 103—110 (בשני העמודים האחרונים מדובר על העיתונות כמקור להבנת האווירה של התקופה, דבר חשוב במיוחד להכרתה של שארית הפליטה על פי עיתונותה).

חטיבה ראשונה

שארית הפליטה בגרמניה

פרק א

שארית הפליטה בגרמניה — מהותה, מוצאה ואירגונה

שארית הפליטה היהודית בגרמניה הקיפה את שרידי יהדות אירופה, אשר התגוררו בגרמניה שלאחר מלחמת העולם השנייה במשך למעלה מחמש שנים — למאז הניצחון על גרמניה הנאצית בשנת 1945 ועד לחיסול אחרוני המוסדות המאורגנים של היהודים המשוחררים במינכן בסוף שנת 1950, לרבות ביטאון הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים "אונדזער וועג" (דרכנו).

שארית הפליטה הזאת היתה מורכבת מ: (א) ניצולי הגיטאות ומחנות הריכוז (ב) פרטיזאנים, (ג) יהודים שחיו בתקופת המלחמה על מסמכים אריים, (ד) יהודים שמצאו מחבוא אצל נוצרים ו־(ה) יהודים שהגיעו אחרי המלחמה לגרמניה מברית המועצות (ברובם ילידי פולין, שחיו שם בימי המלחמה).

שארית הפליטה היהודית בגרמניה הגיעה לשיאה המספרי בשנת 1947, שהוא 140 אלף נפש, אשר חיו במאתיים ועשרים מקומות יישוב שונים. רוב רובם של היהודים האלה התרכזו באיזור האמריקאני של גרמניה (כ־110 אלף), חלקם באיזור הבריטי (כעשרים אלף), השאר בחלקים המערביים של ברלין (כשמונת אלפים) ומיעוטם (כאלפיים) באיזור הצרפתי של גרמניה.[1]

לפי הנתונים של שלטונות הכיבוש האמריקאניים מראשית 1948, היו בגרמניה ביום ה־31 בדצמבר 1947 בסך הכול 728,024 די.פי.ס — מהם 480,997 באיזור האמריקאני, 210,042 באיזור הבריטי ו־36,985 באיזור הצרפתי של גרמניה.[2] סדר הירידה של העקורים היהודיים הוא איפוא כסדר

העקורים בכללם: האיזור האמריקאַני — האיזור הבריטי — האיזור הצרפתי. אולם בשעה שבדרך כלל היוו העקורים שבאיזור האמריקאַני שני שלישים מן המספר הכולל של הפליטים בגרמניה, היוו הפליטים היהודיים שבאיזור האמריקאַני, בהתאם למספרים שבפיסקה הקודמת, כשמונים אחוזים ממספר הפליטים היהודיים בכללותם בגרמניה שלאחר מלחמת העולם; ואם בדרך כלל היוו היהודים פחות מעשרים אחוז מן המספר הכולל של הפליטים בגרמניה, היוו הם באיזור האמריקאַני כארבעים אחוז ממספר הדי.פי.ס שם. ועוד דבר: באותה שנת 1947 — בה הגיעה, כאמור, שארית הפליטה לשיאה המספרי — היה אחוז היהודים באיזור האמריקאַני 0.9 מן המספר הכולל של התושבים באיזור זה, כלומר כאחוז היהודים באוכלוסיה הכללית של גרמניה שלפני היטלר.

מבחינת ארצות המוצא היו כשלושה רבעים של היהודים בשארית הפליטה ילידי פולין, ויתרם היו מרומאַניה, מהונגאַריה, מצ'כוסלובאַקיה, מליטא וכדומה.[3] כן היו בגרמניה שלאחר מלחמת העולם השנייה יהודים מיוון, מלטביה ועוד — וכמובן, גם יהודים ילידי גרמניה.

רוב־רובם של היהודים הללו היו גברים, והם התרכזו בעיקר במחנות, אשר שימשו בעבר כקסרקטינים, כסדנות וכמחנות ריכוז; יהודים אחרים התגוררו במקומות יישוב אחרים, לרבות — בערים.[4] המגורים במחנות לא היו נוחים, ויש שמשפחה היתה חייה בחדר אחד בתנאי מחנק בקייץ ובתנאי קור בחורף, כשהחדר היחיד שימש למשפחה לאוכל ולשינה ואף כמטבח; ביישובים האחרים, ובמיוחד בערים, היה המצב הכלכלי של היהודים טוב יותר, וממילא היו שם גם תנאי מגוריהם נוחים יותר. צורת מגורים זו אפיינה את חייהם של יהודי שארית הפליטה באזורים השונים של גרמניה וכן באוסטריה ובאיטליה, שמספר הפליטים היהודים בהן היה קטן יחסית.[5]

חייהם של יהודי שארית הפליטה נוהלו על־ידי ועדים מרכזיים, ובגרמניה היו שלושה ועדים כאלה לפי האזורים: (א) "הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאַני של גרמניה", שמקום מושבו היה במינכן;[6] (ב) "הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור הבריטי של גרמניה", שמקום מושבו היה במחנה ברגן־בלזן[7] ו־(ג) הוועד המרכזי של יהודי ברלין.[8]

בנוסף על כך היו גם ועדים מקומיים, ובאיזור האמריקאני של גרמניה נתקיימו עד למחצית 1948 גם ועדים מחוזיים. כל הוועדים האלה טיפלו בבעיותיהם של יהודי שארית הפליטה — בעיות כלכליות, סוציאליות, תרבותיות, חינוכיות, רפואיות, דתיות, משפטיות, ייצוגיות וכדומה. כן היה ליד הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים מדור לחיפוש קרובים, שעמו עמדו בקשר יהודי המחנות וועדיהם וכן גופים ואנשים מחוץ־לארץ.

הוועדים המרכזיים נבחרו על־ידי קונגרס לפי ייצוג מפלגתי. הקונגרס היה בוחר במועצה עם יו"ר ונשיאות בראשה, וזו היתה מתכנסת מספר פעמים במשך השנה. באיזור האמריקאני קויימו שלושה קונגרסים. לקראת הקונגרס הראשון נעשו הכנות רבות — בלאנדסברג, בניי פריימן, במינכן וכדומה, והוא נתכנס בינואר 1946 במינכן ברוב עם ובהשתתפות אורחים מן החוץ כמו דוד בן־גוריון, ד"ר יצחק שורצבארט ואחרים. שני הקונגרסים הנוספים שבאיזור האמריקאני קויימו בבאד־רייכנהאל בפברואר 1947 ובסוף מארס וראשית אפריל 1948. עד לשנת 1947 הורכב הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאני מנציגי "ההסתדרות הציונית האחידה" (אשר הזדהתה לאחר מכן עם מפא"י, כפי שעוד יובהר בהמשך העבודה). בשנת 1947 הורכב הוועד המרכזי מנציגי מפלגות הקואליציה של הנהלת ההסתדרות הציונית העולמית; לאחר היסוסים רבים, הצטרפו הרביזיוניסטים לוועד המרכזי בקונגרס משנת 1948 (למרות התנגדותן של המפלגות, שהיוו לאחר מכן את מפ"ם) — כשתחילה ניתן להם ייצוג קטן מכפי כוחם ולאחר מכן ייצוג מלא בהתאם לכוחם — וכעבור זמן לא רב הצטרפה לוועד המרכזי גם "אגודת ישראל". מותר איפוא לומר, כי על סף החיסול הגיעה שארית הפליטה לאחדות באיזור האמריקאני של גרמניה. בהתחשב בקצב המוגבר של העלייה החליט הקונגרס השלישי, שלא לקיים עוד בחירות באיזור האמריקאני, וסמכויותיו הועברו למועצה עד לחיסולה הסופי של שארית הפליטה המאורגנת.

שיטת מינהל זו הצטיינה באבטונומיה שלה, שכן בחר הקונגרס באיזור האמריקאני גם בוועדת ביקורת מרכזית, בבית־דין עליון, בוועדת ריהאביליטאציה (לשם בירור תלונות על משתפי פעולה יהודיים עם הנאצים בתקופת

מלחמת העולם השנייה) וכדומה. יצויין עוד, כי גם הוועדים המקומיים נבחרו עד לקונגרס השלישי שבאיזור האמריקאני על פי רשימות מפלגתיות ושגם לידם היו מוסדות לוואי, כמו ועדת ביקורת מקומית, בית־דין וכדומה. כך היתה שיטת מינהל זו כעין הכשרה פורתא לקראת מינהל עצמאי במולדת.

יום ראשון בשבוע, י״ט באדר א׳ תש״ח (29 בפברואר 1948), הוא יום הבחירות לקונגרס השלישי של שארית הפליטה באיזור האמריקאני של גרמניה — וביום זה קויימו בפעם האחרונה בחירות בהיקף ארצי בקרב שארית הפליטה; וביום ראשון שלאחריו, ביום כ״ו באדר א׳ תש״ח (7 במארס 1948), קויימו לאחרונה הבחירות לוועד המקומי של יהודי שארית הפליטה במינכן, ומאז לא קויימו עוד שום בחירות בשארית הפליטה, לא בהיקף מקומי ולא בהיקף ארצי.

פרק ב

היחסים עם ה״ג׳וינט״[9] ואורח החיים

יחד עם זאת לא היה הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים עצמאי לחלוטין, שכן הוא היה תלוי בפעולותיו בג׳וינט. זה האחרון נתכוון, אמנם, לקיים שיתוף פעולה הדוק עם הוועד המרכזי, אך בקרב שארית הפליטה נצטיירו לעיתים פקידי הג׳וינט כביורוקראטיים מדי. העובדים מקרב האוכלוסיה היהודית היו מקבלים את שכרם במצרכי שימורים לפי ארבע דרגות, שנקבעו בהתאם לתפקידיהם, וכן היו מנות מיוחדות לנשים הרות, לילדים וכדומה.[10] אולם עם כל הסיוע — שהג׳וינט הגיש לשארית הפליטה ושהתקרב בתקופה מסוימת לכדי שישים אחוז מכלל הסיוע, ששארית הפליטה קיבלה[11] — מצאו היהודים המשוחררים, כי מנותיהם היו נמוכות מאוד בהשוואה לגובה המשכורות, ששולמו לפקידי הג׳וינט מחוץ־לארץ.[12] במנות הג׳וינט שבאיזור האמריקאני לא היה כדי להשביע את צרכיהם של הנכים, הזקנים, העובדים, הרופאים ובתי־הספר המקצועיים. הדברים הגיעו לכך, שהמורים היהודים

שבתו באיזור האמריקאני וכן נעשו שם הכנות לשביתות בקרב הפקידים של המוסדות היהודיים ואף בקרב החולים הכרוניים חשוכי המרפא שבגויטינג. כך הכבידה על יהודי שארית הפליטה התלות הכלכלית בג׳וינט; אך הם היו תלויים גם במנות הדלות של ה״אונר״א״ ויורשתה ה״אייר״ו״, אשר כמויותיהן הופחתו מפעם לפעם, כשם שגם מנות הג׳וינט נהיו דלות יותר. תופעות אלו דחפו את יהודי שארית הפליטה אל זרועות המסחר, לרבות — ״השוק השחור״, מה עוד שבערים היו היהודים בלאו הכי קשורים בכלכלה הגרמנית.[13]

בתחום הבריאות הורגש מחסור בתרופות, וחולים רציניים אושפזו, לרוב, בבתי־חולים גרמניים.

הפעילות החינוכית והתרבותית של שארית הפליטה מצאה בעיקר את ביטוייה בהקמת רשת של גני ילדים ובתי־ספר, לרבות — בתי־ספר מקצועיים במקומות שונים, גמנסיות במינכן ובברגן בלזן וישיבות באולם, בלאַנדסברג, בלייפהיים, בפוקינג, בפלדאַפינג, בפרנוואַלד, בציילסהיים ובברגן בלזן. אולם על מוסדות החינוך הכביד המחסור בכוחות הוראה ובספרי לימוד, ואף צילומם של ספרי לימוד מן הארץ לא פתר את הבעייה בשלימות. מכל מקום, מבין דברי הדפוס שבשארית הפליטה היתה לספרי הלימוד תפוצה גדולה, ומקומם היה מייד לאחר כתבי העת. אולם בשארית הפליטה פורסמו גם ספרים נוספים;[14] ומספר הספרים והחוברות, שפורסמו שם, הגיע לכדי 150[15] ואף ש״ס הוכן בשארית הפליטה וכן הוקמו שם ספריות גדולות ואולמי קריאה.[16]

במחנות שונים הורגשה גם פעילות של אמנים, ציירים ופסלים רבים, ואורגנו הופעות בזמר ובצליל, היו קונצרטים והוסרטו סרטים; במחנות — כמו באַד־רייכנהאַל, באַמברג, גאַברזה, דגנדורף, הופגייסמאַר, היידנהיים, לאַנדסברג, לייפהיים, פלדאַפינג, פרנוואַלד, ברגן בלזן וברלין — ניסו להקים סטודיות וחוגים דראַמאַתיים, ובמיוחד היו ידועים בשארית הפליטה התיאטרונים ״מי״ט״ (ראשי תיבות של ״מינכענער יידישער טעאַטער״ — תיאטרון יהודי מינכנאי), אשר גם נקרא ״התיאטרון הרפרזנטאַטיבי של שארית הפליטה״, ו״גאַלדענע פאַווע״ (טווס הזהב).[17] אף כי בשארית הפליטה לא היתה דעה אחידה על רמתם של שחקניה, אין להתעלם מן העובדה, כי היו ביניהם גם אמנים בעלי שם.[18] כן מן הראוי להזכיר את מועדוני הספורט

ואת מועדוני הנוער הרבים, שהוקמו במחנותיהם של העקורים היהודים בגרמניה.

פרק מיוחד במינו בחיי התרבות מהווה העיתונות של שארית הפליטה, עיתונות מגוונת ורעננה, ובה ביטאונים לוקאליים ומחוזיים, כלליים ומקצועיים, בלתי מפלגתיים ומפלגתיים, עיתונות בלשונות שונות ובעיקר ביידיש — עיתונות שחינכה לאהבת ציון ולעליית רבבות ארצה, כאשר יסופר בהמשכה של עבודה זו.

פרק ג

על סף החיסול

היהודים בשארית הפליטה טעמו יותר מאחרים את טעם הגלות. הם ודאי לא רצו להיאחז לאורך ימים בארץ הדמים, שהזכירה להם את סבלותיהם ואשר היתה אחראית לרצח יקיריהם. אם קם יישוב יהודי בגרמניה לאחר המלחמה, היה זה אולי במידה מסוימת מתוך רצון להוכיח לגרמנים, כפי שהדבר בוטא אז לא אחת, שיהודים נותרו בחיים, ודווקא על אדמת גרמניה ועל אף רצונם של הגרמנים; [19] ואולי קבע כאן גם החישוב מבחינה תקציבית, שכן קל היה יותר למוסדות היהודיים לארגן את החיים בגרמניה, שתנאיהם היו שם זולים יותר, במיוחד בזמן הראשון; ואפשר שבמידה מסוימת קבע בשיקולים שבכיוון זה רצונם של ניצולי המחנות שעל אדמת גרמניה להימנע מלהיטלטל יתר על המידה, במיוחד כשהם קיוו לעלות ללא דחוי ארצה.[20] כן אין לשכוח, שעם הפיכתן של מדינות מסוימות באירופה לקומוניסטיות, לא רצו חלק מן הניצולים להגר לשם. מכל מקום נשאו רוב־רובם של היהודים, שנותרו בגרמניה, את עיניהם לארץ ישראל. הם ונציגיהם התייצבו לפני ועדות ופורומים בין־לאומיים שונים, והגישו מחאות על גזירות העלייה, והם היו מאוחדים בתביעה לפתוח עבורם את שערי הארץ הנעולים. כך אירגנו יהודי שארית הפליטה בהמוניהם הפגנות לאות הזדהות עם מאבק

היישוב למען הקמתה של מדינת היהודים. אולם — אם לא להביא בחשבון את אשנב העלייה מברגן בלזן על המספר הלא גדול של יהודים מן האיזור הבריטי, שהותר להם לעלות ליגאַלית ארצה (היתר שנוצל גם על־ידי יהודים מן האיזור האמריקאַני, שהגיעו לשם כך לאיזור הבריטי) — עלו עד להקמתה של מדינת ישראל רק צעירים מבין שארית הפליטה, אשר יכלו להצטרף לעלייה ב׳ ה״בלתי חוקית״, בדומה ל״יציאת אירופה תש״ז״ (״אכזודוס 1947״), שהיתה מורכבת ברובה מאנשי שארית הפליטה. אכן, היו בודדים בקרב השארית, אשר חזרו לפולין ולהונגאַריה; והיו אף כאלה שהשתלבו בכלכלה הגרמנית וכן היו ביניהם, שנשאו נשים גרמניות. ברם, אלה היו מעוטא דמעוטא בשארית הפליטה בשנות הפעילות הדינאַמית שלה. גדול יותר היה מספר המהגרים לארצות שמעבר לים (אמריקה, קאַנאַדה, דרום־אפריקה, אוסטראַליה וכדומה), ובתוכם כאלה שכשל כוח סבלם ונואשו מתקוותם לעלייה ארצה. אולם בקרב רוב־רובם של אנשי שארית הפליטה היכו האידיאות הציוניות שורשים עמוקים. החיים הציוניים במחנות העקורים היו בעלי מתח, שלא ייתכן גבוה ממנו;[21] בבתי התרבות, במועדוני המפלגות ובבתי הקפה היו העיתונים והחוברות הרעיוניות נקראים ונדונים בעירנות רבה; שליחי הבריגאַדה הפיחו תקווה בקרב שארית הפליטה וחיזקו את הקשר בינם לבין היישוב בארץ;[22] הסוכנות היהודית פתחה סניפים בגרמניה ושלחה שליחים בתחומים שונים, ורבים מן השליחים היו מורים; מלחמת היישוב עוררה התלהבות בקרב היהודים שבשארית הפליטה.

מאחר שעל הפליטים נאסר לעסוק בפוליטיקה, היו המפלגות הציוניות בגרמניה, לכאורה, בלתי חוקיות; להלכה הן היו מסונפות לוועד המרכזי של היהודים המשוחררים, ואילו תנועות הנוער הציוניות היו מסונפות למחלקת הספורט של הוועד המרכזי. במצב זה המתינו היהודים להכרזה על הקמת המדינה העברית, למען יוכלו לעלות לארצם באין מפריע. ואכן, חודשיים לאחר הקמת המדינה — ביום ו׳ בתמוז תש״ח, הוא ה־13 ביולי 1948 — עלתה לישראל שיירת העולים הראשונה מגרמניה עם מסמכים ישראליים. בחודשים הראשונים שלאחר מכן עלו משארית הפליטה של גרמניה כשׁשת אלפים איש מדי חודש, ועשׂרות מחנות חוסלו בשארית

הפליטה בשנת 1948. יש שקצב העלייה נחלש ואף היו אזורים ומחנות בגרמניה, שבתקופות מסוימות פסקה מהם העלייה כליל, אך בסך הכול עלו המונים מבני שארית הפליטה ארצה.[23]

מבין היהודים, שעזבו את גרמניה עד לאחד בינואר 1950, עלו 73 אחוז לישראל ורק 27 אחוז מן העוזבים היגרו לארצות אחרות (22.5 לארה"ב של אמריקה ו־4.5 אחוזים לארצות אחרות). כך נותרו בגרמניה באחד בינואר 1950 — 27 אלף יהודים בלבד, אשר נשתהו עוד שם מטעמי בריאות, מסיבות משפחתיות או לשם השלמת לימודים.[24] מבין מוסדות השלטון העצמאי של יהודי שארית הפליטה פורקו הדרגתית בתי הדין, הוועדות לריהאַביליטאַציה, הספריות וכדומה, ובראשיתה של שנת 1950 הם כבר לא היו בנמצא. הוועד המרכזי, ועדת הביקורת המרכזית והוועדים המקומיים צומצמו בהיקפם ובשירותיהם עד למינימום עוד לפני חיסולן הסופי, שבא בסוף 1950. המפלגות הציוניות ועיתוניהן חוסלו מרצון ביום שישי, עשרה בטבת תש"י (30 בדצמבר 1949). כבר אז ניתן היה לחזות את היום, שעל האלמנט היהודי בגרמניה ידובר כעל נחלת העבר. ואכן, באחד בינואר 1951 נותרו עוד בגרמניה רק קצת מעל ל־15 אלף די.פי.ס יהודיים.[25] אומה מצאה שוב את מולדתה — מדינתה הוקמה מחדש.[26]

הערות לחטיבה הראשונה

1. הקביעה כאילו מנו היהודים בשנת 1947 מעל ל־144 אלף נפש באיזור האמריקאַני של גרמניה בלבד (אוכלוסיה יהודית, עמ' 13 — והמספר הועתק מכאן גם על־ידי גאַר, יהודים משוחררים, ג', עמ' 107 ; וגם על־ידי שפיזמן, חלוצים, עמ' 136) — היא מופרזת, וודאי נגרמה בגלל סיבות שונות, אשר החשובה שבהן היא, כי מבין העוזבים את גרמניה היו אשר לא הודיעו למוסדות המתאימים על יציאתם. אגב, טרטקובר כותב, כי המספר המכסימאַלי של היהודים בגרמניה "הגיע למאתיים אלף בקירוב" (שבטי ישראל, ב', עמ' 308) — וכנראה, הסתמך בנדון על קביעתו של פינסון (חיים יהודיים, 103); אך פינסון עצמו מעיר באותו מקום, כי בהערכת מספר היהודים שבשארית הפליטה של גרמניה יש לנהוג זהירות. המספרים, שהבאנו כאן בדבר מספר היהודים בגרמניה בשנת 1947, הם על יסוד הערכות של אותה עת (ראה, למשל, מאמרנו "שאריתה של השארית", אשר

פורסם ב"ברקאי" היוהנסבורגי. גיליון מס' קס"ו מערב ראש־השנה תשי"ב/ספטמבר—אוקטובר 1951).

2. D.P. — Displaced Person (תלוש, אדם שנעקר מביתו). כאלה היו גם לא יהודים, שמטעמים שונים לא חזרו לארצותיהם; ובתוכם — פולאַנים, באַלטים, אוקראינים ורוסים, שחששו לחזור משום שבימי המלחמה הם שיתפו פעולה עם הנאַצים בארצות הכבושות ואף היו ביניהם שהשתתפו ברצח יהודים.

3. על מספר היהודים בגרמניה לפי ארצות המוצא — גרוסמן, בעיית הדי.פי. היהודי, עמ' 19.

4. פרטים על מקומות הריכוז של היהודים בגרמניה — אוכלוסיה יהודית, עמ' 13—19.

5. לא נראית לנו קביעתו של גאַר, כי מספר השיא של היהודים הגיע בשנים 1946—1947 ל־170 אלף נפש בגרמניה, ל־35 אלף באוסטריה ול־26 אלף באיטליה (יהודים משוחררים, ד', עמ' 242; וכנראה, מכאן העתיק את המספרים האלה גם שפיזמן, חלוצים, עמ' 150) — בשעה שבשנים ההן היו באוסטריה ובאיטליה ביחד כ־30 אלף יהודים (כ־17 אלף באוסטריה וכ־13 אלף באיטליה).
המספר 170 אלף, המוזכר בהערה זו כמספר השיא של אנשי שארית הפליטה בגרמניה, מקיף את שארית הפליטה בכללותה — 140 אלף בגרמניה (כאמור בטכסט, שאליו מתייחסת ההערה מס' 1 לעיל) ו־30 אלף באוסטריה ובאיטליה.

6. יהדות הארצות הבאַלטיות נפגעה יותר מכל קיבוץ יהודי אחר בשואה — הושמדו 90% מיהדות ליטא, 89.5% מיהדות לאַטביה ו־90% מיהדות אסטוניה הקטנה; במקום השני נמצאת יהדות פולין, ש־85.7% מבניה הושמדו (האחוזים לפי הטבלה של נשמית, לתולדות, עמ' 10), אך עקב מספרם של יהודי פולין לפני השואה הורגשו הם יותר בכמותם בשארית הפליטה מאשר יהודי ליטא, למשל (המספרים של יהודי פולין בגרמניה — בטכסט, שאליו מתייחסת ההערה מס' 3 לעיל). אולם על אף עובדה זו, שרוב היהודים באיזור האמריקאַני היו ילידי פולין, היו מנהיגיהם של היהודים באיזור זה מבין יוצאי ליטא. כך, למשל, היו שני ראשיו הראשונים של הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאַני בזה אחר זה ה"ליטאים" ד"ר זלמן גרינברג ודוד טרגר, וגם השלישי והאחרון, פסח פיקז', הוא "ליטאי" במובן הגבולות היהודיים, לאמור: "מתנגד" מפינסק. שלושת ראשיה של המועצה המרכזית היו בזה אחר זה ה"ליטאים" ד"ר שמואל גרינהויז, יצחק רטנר (נטר) וראובן רובינשטין (השני, רטנר, היה גם יו"ר הקהק"ל ויו"ר פוע"צ/צ"ס־התאחדות בשארית הפליטה) וכן היה "ליטאי" מזכיר המועצה, ראובן סגל. אל אלה יש לצרף רבנים (כמו הרב א' סניג וש' רוז), רופאים (כמו ד"ר א' כ"ץ, ד"ר א"ל פסחוביץ, ד"ר ז"ו פסחוביץ

וד"ר י' קויפמן), מורים ומחנכים (כמו ד"ר א' אלטמן ואגרונום י' אוליסקי), סופרים ומשוררים (כמו דוד וולפה וראובן מאַטיס), עסקנים במפלגות הציוניות (כמו עו"ד אברהם מלמד מ"מזרחי" ואהרן כהן, יו"ר הפדראַציה הציונית) וכדומה, שהיו מבין ילידי ליטא.

אשר לעיתונות היהודית של האיזור האמריקאַני — "ליטאים" היו עורכי העיתונים הראשונים (גברונסקי, וולסונוק ושליט), שלושת הכוחות המרכזיים הראשונים בעיתון הלאַנדסברגי (וולסונוק, גרינהויז ואוליסקי), שני העורכים הראשונים והעיקריים של "אונדזער וועג" (שליט ורובינשטין) וכמה מחברי המערכת של העיתון, שלושת העורכים של "אונדזער וועלט" בזה אחר זה (קרנובסקי, הלפרין וגברונסקי) וכמעט כל חברי המערכת של עיתון זה, העורך הראשון של "דאַס וואַרט" ושל "ניצוץ" (פרנקל) וכמה מעוזריו, עורכי כתב העת הספרותי "המשך" (מס' 1 — יוסף גאַר ; ומס' 2 — ישראל קפלן, אשר שמו נודע בעיקר כעורך ה"פון לעצטן חורבן"). עוד מן הראוי לציין, כי מבין עורכי העיתונות של ה"ליגה" (מפ"ם) פוסבל הוא מווילנה, יונגשטין (שהיה גם מנהל הקרן הקיימת לישראל בגרמניה) חניך וילנה וקרושניץ מבאַראַנוביץ' ה"מתנגדית" וכדומה. כן היו חברים נוספים בין ראשי הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים, אשר מוצאם הוא מאיזור וילנה — כמו ד"ר אברהם בלומוביץ'־עצמון ועו"ד ד"ר שבתי רובין מטעם מפא"י, ומר יחזקאל אייפה מטעם פוע"צ־שמאל, וחניך וילנה היה פנחס שורצבלט (חגין), חבר הוועד המרכזי מטעם "השומר הצעיר".

עם גבור הבריחה מפולין לגרמניה, תפסו, כמובן, גם ה"פולאַנים" מקום בולט במנהיגות של שארית הפליטה שבאיזור האמריקאַני ובעיתונותה. חלק מן השמות, שהוזכרו כאן, מזכיר ז'יד ב"יהודים ליטאיים", עמ' 1919 ואילך.

7. בשואה זועזע היהודי המתבולל למחצה ממזרח אירופה (גולבורט, הגיטו, עמ' 65) ; אך היהודי המערב אירופי זועזע יותר מן היהודי המזרח אירופי, ויחד עם זאת היו יהודים מערביים, ובמיוחד מבין ילידי גרמניה, שהאמינו, כי גרמניה היא מולדתם וכי היטלר הוא רק תופעה חולפת בהיסטוריה של גרמניה (למשל : פרץ, במחנות, עמ' 113—115). אחרי המלחמה היו היהודים ילידי גרמניה מאורגנים בקהילות משלהם, ורק באיזור הבריטי הקיף הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים את הפליטים ואת היהודים ילידי גרמניה כאחד, על אף הבדלי המנטאַליות שביניהם (על כך — בחטיבה הבאה, פרקים א' ו־ה').

8. היהודים באיזור הצרפתי היו קשורים למעשה עם היהודים שבאיזור הבריטי ואף עם אלה שבאיזור האמריקאַני של גרמניה.

9. Joint American Jewish Distribution Committee או American Joint Distribution Committee (ועד אמריקאַני יהודי מאוחד לסיוע).

10. על מנות הג׳וינט לעובדים ולשכבות שונות באוכלוסיה — גאַר, יהודים משוחררים, ג׳, עמ׳ 88—89.

11. על הסכומים, שהג׳וינט העביר לשארית הפליטה — שורץ, הגואלים, עמ׳ 86.

12. השוואות בין משכורות עובדי הג׳וינט ואנשי שארית הפליטה — בדו״ח של ועדת הביקורת המרכזית בקונגרס השני של שארית הפליטה ובמאמרי פולמוס בעיתונים, שנמשכו בקירוב עד סוף 1947.

13. אין זה המקרה היחיד לאי־הבנות בין פקידות פילאַנטרופית לבין הנזקקים לה; וידועה, למשל, בסוגייה זו פרשת היחסים המעורערים שבין פקידיו של אדמונד רוטשילד למתיישבים מתקופת בילו״ו בארץ, ווֹאת בהתחשב בתופעה בלבד ובלי להשוות מבחינה מהותית את פקידי הבאַרון רוטשילד, אשר היו רחוקים מן הרגש הלאומי שלו, עם פקידי הג׳וינט, שעל אף הכול ״מצפונם היהודי היה לאין ערוך יותר חזק ממצפונם של פקידי הבאַרון״ (המובאה מתוך מכתבו של פרופ׳ טרטקובר אל המחבר מיום כ׳ בשבט תש״ל/27 בינואר 1970).
על היחסים בין פקידי הבאַרון למתיישבים בארץ — למשל: יבנאלי, חיבת ציון, עמודים ע״ב—ע״ד; קלויזנר, בהתעורר, עמ׳ 428—434; הנ״ל, קאַטוביץ, א׳, עמ׳ 322—324, 358—359, 400—401; הנ״ל, קאַטוביץ, ב׳, עמ׳ 26—27, 36, 265—270, 273, 281; הנ״ל, רומאַניה, עמ׳ 297; וכן בעיתונות העברית דאז — למשל, ״חבצלת״ תרמ״ט, גיליון מס׳ 4; תר״ן, גיליון מס׳ 34; תרנ״ג, גיליון מס׳ 27; ״המגיד״ — 1884, גיליון מס׳ 19; 1888, גיליונות מס׳ 43 ו־46; ״המליץ״ — 1890, גיליון מס׳ 170; 1893 — איש יהודי (ליאון רבינוביץ) בגיליון מס׳ 16, מרדכי־בר גמזו בגיליון מס׳ 27, בית־הלוי (יהושע איזנשטדט־ברזילי) בגיליון מס׳ 189 ועוד; ״הצפירה״ — 1884, גיליון מס׳ 16; 1890, גיליון מס׳ 149.
בהזדמנות זו נעיר: פירוש UNRRA — United Nations Relief and Rehabilitation Administration (מינהל הסיוע והשיקום מטעם האומות המאוחדות); פירוש IRO — International Refugee Organization (הסתדרות בין־לאומית לפליטים).

14. הופעת הספרים בשארית הפליטה נתאפשרה תודות ל״קולטור־בּורד״ (אשר הוקם על־ידי הג׳וינט, הוועד המרכזי והסוכנות), לוועדה ההיסטורית המרכזית, לאגודת הסופרים שבשארית הפליטה, להסתדרות המורים דשם, להוצאות הספרים שליד מספר עיתונים וליד מפלגות שונות וכדומה.

15. על הספרים והחוברות, שראו אור בשארית הפליטה שבאיזור האמריקאַני של גרמניה — פלדשוה, ביבליוגראַפיה, מקומות שונים; פרידמן, המלה היהודית המודפסת, עמ׳ 94, 97, 152—153 וכן במכתב למערכת שבעמ׳ 184.

16. פינסון, שהיה המנהל הראשון של הג׳וינט בגרמניה, הוציא בשנת 1946 עשרים אלף ספר מן הספרייה הנאצית הגדולה ״מכון לחקר הבעייה היהודית״, שהצבא האמריקאני החרים וריכז באופנבך — והם נמסרו לספריות שבשארית הפליטה (חיים יהודיים, עמ׳ 121). כעבור שנה קיבלו היהודים בשארית הפליטה 5,000 ספרים נוספים מספרייה זו וכן נשלחו אליהם ספרים ממוסדות יהודיים שונים בארצות־הברית ובעולם היהודי בכללו (פרידמן, המלה היהודית המודפסת, עמ׳ 96, והתיקון שבמכתבו — שם, בעמ׳ 184). מן הראוי לציין, כי בענייני שונים נעזרו היהודים של שארית הפליטה ביועץ לענייני היהודים שליד השלטונות האמריקאניים וכן ברבנים צבאיים מארצות־הברית, כמו לבזר, אברהם קלויזנר ודומיהם.

17. על החוגים הדראמאתיים ועל הפעילות התיאטרונית בשארית הפליטה — הורוביץ, תיאטרון יהודי, עמ׳ 111—182 (הסקירה כוללת גם את תיאור הפעילות התיאטרונית של שארית הפליטה באוסטריה).

18. בשארית הפליטה היו ידועים היטב שמותיהם של אמנים כמו ישראל בקר, אלכסנדר ברדיני, פסח גוטמרק, נורברט הורוביץ, ורה הקן, לולה יעקובוביץ, ברטה ליטוינה, מיכל מסינגר, בטי סגל, ישראל סגל, א׳ סטופל, מכסימיליאן פויריגג, יעקב פישר, דוד פרגמנט, ישעיהו צוילין, שמאי רוזנבלום, חיה׳לה שיפר ודומיהם.

19. מבין י״ג העיקרים, שפורסמו ב״במאבק״, ביטאון הבריגאדה היהודית, ערב צאתה לתפקיד חיל כיבוש בגרמניה, נצטט כאן ארבעה: ״(ג) זכור — שהינך שליח עם במערכה!; (ד) זכור — הופעתנו כחטיבה על דגלה וסמלה לעיני העם הגרמני בארצו — נקמה היא; — — (ז) הופע כיהודי גאה על עמו ודגלו; — — (יג) תהא הופעתך חיילית־יהודית, צורתך נאה, משמעת בכל אשר תלך. אלה אומרים כבוד לחטיבה!״ (מצוטט על פי ״מגן וקשת״, עמוד 313; ראה גם — גיל, ספר הבריגאדה, עמ׳ 322—323). דברים נוספים על הרגשת הסיפוק והכבוד של החי״ל ושל שארית הפליטה במובנים אלה בגרמניה — גיל, שם, עמ׳ 351, 382, ועוד. ראה גם תמונות באלבום ״ההתנדבות״, עמ׳ 126—127, 130—131, 139—141.

כעבור שנים כתב פקנהיים, כי על פי צו ה׳ מאוישוויץ ״מצווים אנחנו להשאר בחיים״ ובל יינתן ״הניצחון להיטלר לאחר המוות״ (חיפוש, עמ׳ 20) — ״חלילה שמא נשכח את השואה״, ומצד שני ״חלילה פן נוסיף אופל לאפילתה״ (שם, עמ׳ 26).

לאחר שאויארבך היהודי, ראש ״הקומיסאריון לנרדפים מטעמי גזע, דת ומדיניות״

בבאַוואַריה, שלח יד בנפשו, הצבענו במאמרנו "פרשת פיליפ אויארבך" (אשר נשלח מטבריה בחתימת צ"מ כהנא — "הבוקר", י"ג באלול תשי"ב/ 3 בספטמבר 1952), בין היתר, על מאמריו של ה' כהן מאותה עת ב"אלגמיינה ווכנצייטונג דר יודן אין דויטשלאַנד" שבדיסלדורף, אשר שאל, אם אמנם יתגשם חלום הנאַציזם וגרמניה תתרוקן כליל מיהודיה, וכן על היהודי החרד ד"ר קליבנסקי מפראַנקפורט, עורך־דינו של ד"ר אויארבך, אשר אמר בנאום הסנגוריה, כי אויארבך לא רצה להגשים את צוואתו של היטלר ולא עזב את גרמניה.
ראה גם הטכסטים, שאליהם מתייחסות ההערות מס' 14 ו־17 בחטיבה הבאה, ההערה מס' 11 בחטיבה השלישית וההערה מס' 1 בחטיבה הרביעית להלן.

20. על גרמניה כמקום מגורים זמני לשארית הפליטה — גם הטכסט, שאליו מתייחסת ההערה מס' 25 בחטיבה השלישית.
אגב, לא הכול גרסו מייד, כי מן הראוי להקים מוסדות ועיתונים בגרמניה — ראה, למשל, בסוף ההערה מס' 5 לחטיבה החמישית; וראה גם ההערה מס' 17 לחטיבה החמישית והטכסט, שהיא מתייחסת אליו.

21. כדוגמה לחיים יהודיים תוססים במחנה של שארית הפליטה — ראה הדברים על ברגן בלזן בחטיבה הבאה.

22. כידוע, ראתה הבריגאַדה את אחד מתפקידיה העיקריים בהצלת הגולה, בחינוכה, ובהכוונתה לעלייה ארצה. כך, למשל, חיבר, עם היציאה לבריגאַדה, אחד התותחנים, צבי לנגזם (שילוח), שיר בשם "אתך, הבריגאַדה !", שהיה מושר בפיות החיילים, ובו נאמר, בין היתר: "האירי, בריגאַדה, חשכת הגולה !". במקומות, שמהם נלקחו הדברים מ"מגן וקשת" ומ"ספר הבריגאַדה" על פי "במאבק" (הערה מס' 19, לעיל), ישנם גם העקרונות — "(י"א) זכור ! שליחותך — הצלת יהודים, עלייה, מולדת חפשית" ו־"(י"ב) חובתך — מסירות, נאמנות ואהבה לשרידי החרב והמחנות". אחד מחיילי הבריגאַדה, שהיה מורה בגמנסיה העברית בברגן בלזן, קרא לחבריו בכתב העת של יחידתו ללכת למחנות ולגאול את הנערה היהודיה, לתת לה את האהבה ולשאתה לאשה — והוא עצמו נהג כך (דוד ליטמן ב"הד הסוללה" — ביטאון סוללת התותחנים 606 בחי"ל — מניסן תש"ו/אפריל 1946 בבלגיה). ראה גם הערה מס' 4 ב"סוף דבר" להלן.
על פגישות הבריגאַדה עם השרידים ודאגתה להם, ראה גם — גיל, ספר הבריגאַדה, מקומות שונים, ובייחוד את הפרק "הבריגאַדה להצלת הגולה", עמ' 329 ואילך; חוטר ישי, עדויות, ב', עמ' 1250—1254; לסקוב, החי"ל, עמ' 72, 75; ספר ההתנדבות, עמ' 675—794 (ובייחוד דברי מ' מוסנזון, אורי אלפרט, ב' גפני, י' בנקובר, מ' סורקיס, ז' שפר, שמואל אפרת, יעקב מונבז, יואל פרנק, נ' שטרן, יהודה בן־משה, א' חוטר ישי, שמעון אנרייך ומאיר גרבובסקי־ארגוב); בשליחות, עמ'

38—47 ; לקט ההתנדבות, עמ' 81—93 ; השואה והגבורה, א', עמ' 232—237 ; שם, ג', עמ' 1235—1238 ; אנציק' חינוכית, ד', עמ' 829, 832—834. על יחס השרידים לבריגאדה — הערה מס' 8 בחטיבה הבאה.

23. על מספר העולים מארצות השואה בחמש השנים הראשונות מאז קום המדינה — דבורז'צקי, שארית הפליטה, עמודים 85—88, 110 ; וראה הטכסט, שאליו מתייחסת ההערה מס' 1 ב"סוף דבר" של עבודה זו.

24. מספר זה של הנותרים הוא על פי קביעתו של רב סרן היימן, היועץ האחרון של שלטונות הצבא האמריקאניים בגרמניה לענייני יהודים. לפי קביעה אחרת הגיע מספר היהודים בגרמניה בשנת 1950 ל־24,431 נפש (טרטקובר, שבטי ישראל, ב', עמ' 309). על מספר היהודים בגרמניה קודם לכן — ראה הערה מס' 1 לעיל והטכסט, שאליו היא מתייחסת.

25. מספר זה של הנותרים הוא על פי — גרוסמן, בעיית הדי. פי. היהודי, עמ' 40 (המספר הובא גם על־ידי גאר, יהודים משוחררים, ד', עמ' 297 ; ושפיזמן, חלוצים, עמ' 155). על דמותם של חלק מן הנותרים — גאר, יהודים משוחררים, ד', עמ' 273—282 ; ראה גם הערה מס' 2 שבחטיבה השמינית (והשווה עם הטכסט, שאליו מתייחסת ההערה מס' 13 לעיל).

26. בשנת 1955 היו בגרמניה רק 17,825 יהודים ; ועם בוא יהודים לגרמניה לשם קבלת פיצויים הגיע מספרם בשנת 1959 ל־23,070 נפש וירד בשנת 1962 ל־22,240 (טרטקובר, שבטי ישראל, ב', עמ' 309). במזרח גרמניה, שבה היה מלכתחילה מספר היהודים זעום, נאמד מספרם בשנת 1960 בערך ב־1,600 נפש, ועד לשנת 1964 ברחו משם יהודים במספר ניכר (טרטקובר, שם, שם, עמ' 156). אגב, לפי לשצ'ינסקי (הפזורה, עמ' 233), היו בראשית שנת 1956 בגרמניה כולה 21,643 יהודים רשומים, אך הוא מוסיף למספר זה עוד כ־15,000 אנשים ממוצא יהודי, שהיו תלושים מגזעם (יש להניח, כי אלה האחרונים אינם ממוצא מזרח אירופי). על אף אי התיאום במספרים, המובאים במחקרים השונים, ברור מכל מקום, שהחיים התוססים של היהודים בגרמניה נעלמו מכבר. אף כי היהודים הנותרים מתרכזים עכשיו סביב "המועצה המרכזית של יהודי גרמניה" וקהילותיה, מאורגנים כיום חייהם הציבוריים של היהודים הנותרים באוסטריה יותר מאשר בגרמניה, על אף שמספרם של האחרונים הוא כפול משל הראשונים (טרטקובר, שבטי ישראל, ב', עמ' 322—323).

חטיבה שנייה

שארית הפליטה באיזור הבריטי של גרמניה ועיתונותה

פרק א

שארית הפליטה באיזור הבריטי — מהותה, מוצאה ואירגונה

בחטיבה הקודמת דובר על חייה וסדריה של שארית הפליטה בגרמניה. חיים וסדרים אלה היוו את הרקע לעיתונותה של שארית הפליטה. אולם כתב העת הקבוע הראשון של שארית הפליטה ביידיש לא קם באיזור האמריקאני של גרמניה, אשר עליו בעיקר דובר בחטיבה הקודמת ושבו התרכז רוב מניינה ובניינה של שארית הפליטה ושל עיתונותה, כי אם באיזור הבריטי של גרמניה, כאשר נראה עוד. מן הדין איפוא, כי לפני הדיון בעיתונותה של שארית הפליטה שבאיזור האמריקאני, אשר היתה בעיקרה ביידיש — נתבונן בהליכותיו של הקיבוץ היהודי באיזור הבריטי שבגרמניה על הייחוד שבו, תוך תשומת לב לאורח החיים היהודי באחד המחנות שבשארית הפליטה, במחנה ברגן בלזן, אשר היווה את מרכז החיים היהודיים באיזור הבריטי, ותוך סקירת עיתונותו של איזור זה, האיזור השני מבחינת גודלה של האוכלוסיה היהודית בשארית הפליטה.

באיזור הבריטי של גרמניה היו, כאמור בפרק הראשון של החטיבה הקודמת, כעשרים אלף יהודים. רובם של הללו, כ־15 אלף, התרכזו במחנה ברגן בלזן (או: בלזן, כפי שהוא נקרא בקיצור), שהיה לא רק הגדול במחנות האיזור הבריטי, אלא המחנה הגדול ביותר בשארית הפליטה של גרמניה כולה — מחנה שהיה מורכב משלושה מחנות נפרדים.[1] אכן, להלכה ניתן לראות את יהודי האיזור הזה ואת עיתונותם כאחד המהוזות בגרמניה, מה עוד שעיתונותו של איזור זה נכללת בסטאטיסטיקות של העיתונות היהודית בגרמניה בכללותה. אולם למעשה היוו יהודי האיזור הבריטי גוש מיוחד,

הכפוף לשלטונות הכיבוש הבריטיים ואשר ממילא אין חלים עליו חוקי העיתונות שבאיזור האמריקאני.

הקסרקטינים והבניינים שבמחנה ברגן בלזן הוקמו עוד בשנת 1936, ובסתיו 1943 הגיעו לשם ראשוני האסירים המדיניים. בין אלה היו גם יהודים מארצות שונות, כמו הולאנד, גרמניה, פולין, הונגאריה ורומאניה. מספר המובאים גדל לאחר המרידה שבגיטו ואַרשה וכן החלו להביא לבלזן גם נשים מאוישוויץ, שרוכזו שם בנפרד. באישורו של הימלר הפכה ברגן בלזן למחנה ריכוז בפיקודו של יוסף קרמר, אשר נעזר במלאכת ההשמדה שלו במחנה הזה בעיקר באירמה גרזה וכן באנשים מסוגם של פריץ קליין, פרנץ הסלר, אליזבט פולקנרט ועשרות נאצים אחרים. בברגן בלזן הורעבו הקרבנות ונשרפו בני־אדם. עם השיחרור נמצאו שם אלפי גוויות לא קבורות וקברי אחים המוניים. בחודש פברואר 1945 פרצה מגיפת טיפוס במחנה הריכוז; ובחודש מאַרס החלו המיתות, שנמשכו באלפיהן גם אחרי השיחרור — ובין המתים אז גם רופאים ואחיות בריטיים, אשר נחלצו להצלת הנגועים ונדבקו מהם.

ביום ראשון, ב׳ באייר תש״ה (15 באפריל 1945), בשעות אחר הצהרים, חדרו למחנה ראשוני הטאַנקים הבריטיים, כשבין הנכנסים היו במקרה גם שלושה חיילים יהודיים. עם כניסתם של הבריטים הושמעה לדרי המחנה הבשורה ברמקול: ״הנכם חופשים!״. אולם רק כאלפיים מבין עשרות אלפי המשוחררים שבמחנה היו בריאים, והמוות הוסיף לקצור קצירו יום־יום עד שמחלת הטיפוס הודברה. שלושה ימים לאחר השיחרור — ביום ה׳ באייר תש״ה, היום שנקבע כעבור שלוש שנים כיום העצמאות של מדינת ישראל — כבר הוקם בברגן בלזן ועד יהודי זמני.[2]

הוועד החל לפעול למען יהודי המקום, ופעילותו נתרחבה כשנתווספו בברגן בלזן יהודים ממקומות אחרים, ובמיוחד — מפולין, אשר הגיעו למחנה בעיקר דרך שטטין. במשך הזמן הוקם ועד יהודי קבוע בברגן בלזן וכן הוקם ועד מרכזי של היהודים המשוחררים באיזור הבריטי של גרמניה, אשר בראש שניהם עמד יוסף רוזנזפט. האבטונומיה של יהודי האיזור הבריטי מצאה ביטוייה גם בשני הקונגרסים, שקויימו באיזור זה: הראשון בחודש ספטמבר 1945 בברגן בלזן, והשני בקייץ 1947 בברגן בלזן ובבאַד־האַרצבורג.

מועד הקונגרס הראשון באיזור הבריטי קדם לקונגרס הראשון של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאני, ולכבודו הגיעו לברגן בלזן פרופ׳ זליג ברודצקי, מאיר גרבובסקי־ארגוב, סידני סילברמן, א״ל איסטרמן, נציגי הבריגאדה ושליחים נוספים מן העולם הגדול, וכן ברכוהו נציגי מוסדות יהודיים ונציגי השלטונות האנגליים שבאיזור הבריטי. נציגם של יהודי האיזור הבריטי, רוזנזפט, אף היה היהודי הראשון, אשר יצא רשמית לאחר השיחרור לארצות־הברית, כדי להביא לידיעתה של דעת הקהל היהודית שמעבר לגבולות גרמניה את סבלות השארית.

בניגוד לאיזור האמריקאני, לא היו הקונגרסים והוועד המרכזי באיזור הבריטי מיוחדים לניצולי השואה של מזרח אירופה, והיהודים ילידי גרמניה לא נבדלו כאן מהם בקהילות נפרדות. באיזור הבריטי פעלו אלה ואלה במסגרת אחת ותוך הבנה הדדית, כשליד יו״ר הוועד היהודי המרכזי (רוזנזפט, שהוא יהודי יליד בנדין שבפולין) היה סגן יו״ר מבין יהודי גרמניה (נורברט וולהיים).

מבחינת המוצא של המנהיגים היה הבדל נוסף באיזור הבריטי בהשוואה לאיזור האמריקאני: באיזור האמריקאני היו, כאמור, רוב היהודים יוצאי פולין, ומנהיגותם היתה מרוכזת, בעיקר בזמן הראשון, בידי יוצאי ליטא;[3] ואילו באיזור הבריטי — אשר גם בו היוו, אמנם, יהודי פולין אחוז נכבד מאוד באוכלוסיה — הורגשו בכמותם היהודים מניצולי הונגאריה וגם רומאניה יותר מאשר באיזור האמריקאני, כשקבוצת יוצאי ליטא הקטנה שבאיזור הבריטי מתחברת שם עם היהודים ילידי פולין. על אף ריישומם הניכר של ה״הונגארים״ בחיי ישראל שבאיזור הבריטי, היתה הנהגתו בידי יוצאי פולין, שמהם באו רוב חברי הוועד היהודי המרכזי וראשו ואף עורכיהם של כתבי העת ביידיש, ובעיקר מפולין הקונגרסאית.

שינוי קל היה גם בגודלן של המפלגות באיזור הבריטי, בהשוואה לאיזור האמריקאני: פועלי ציון (צ״ס)־התאחדות היוותה כאן את המפלגה הגדולה (במקום מפ״ם באיזור האמריקאני); מבין הגורמים, שמהם קמה מפ״ם, בלטה בראש וראשונה הפעילות של פועלי ציון שמאל וכן הורגשה באיזור הבריטי פעילותו של ״השומר הצעיר״, ואילו מפלגת פועלי ציון־צ״ס לא היתה

קיימת באיזור הבריטי כגוף מאורגן (בניגוד לאיזור האמריקאַני, שבו היא צעדה בראש הגופים, שהרכיבו את מפ"ם); הרביזיוניסטים והציונים הכלליים הורגשו יחסית גם בברגן בלזן בהתאם לגודלם באיזור האמריקאַני, אך "אגודת ישראל" היתה באיזור הבריטי חזקה מן ה"מזרחי" עוד יותר מאשר באיזור האמריקאַני (שגם בו היא עלתה במקצת בכוחה על ה"מזרחי").[4]

אף כי בתחילה היו היחסים הבין מפלגתיים מתוחים למדי גם באיזור הבריטי, היו כאן בסך הכול החיכוכים המפלגתיים פחות חריפים, אולי משום שהעיתונות המפלגתית היתה באיזור האמריקאַני של גרמניה בעלת השפעה גדולה בהרבה מאשר בברגן בלזן. וכך — בשעה שלקונגרס הציוני הכ"ב שבבאַזל הופיעה באיזור האמריקאַני כל מפלגה על דגלה, ורק פועלי ציון (צ"ס)־התאחדות וה"מזרחי" הופיעו בו ברשימה של "ההסתדרות הציונית האחידה" עם בן־גוריון והרב פישמן (מימון) בראש — הצטרפו באיזור הבריטי גם הציונים הכלליים לרשימה של "האחידה" ואל בן־גוריון ופישמן הצטרף משה קלינבוים (סנה) כשלישי למנהיגי הרשימה.

מאורע שני, המציין את הרוח הרגועה שבאיזור הבריטי, חל בתקופת הראשית של העלייה ה"ליגאַלית" מן האיזור, אשר החלה אחרי פורים תש"ז. לאחר דיונים הגיעו אז המפלגות להסכם בברגן בלזן בדבר הרכבת הוועד המקומי, ופנייתן לציבור מיום כ"ב באדר תש"ז (14 במאַרס 1947) הוא מסמך עדות נעלה לאחדות לאומית, לאהבת ישראל ולחיבת ציון. לא ארכו הימים ורצון זה לאחדות מצא המשכו גם בהרכבת הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור הבריטי של גרמניה בכללו על יסודות דומים.

הנה כי כן שררה באיזור הבריטי האחדות הן בין יהודי מזרח אירופה ליהודי גרמניה, הן בין יהודי פולין וליטא ליהודי הונגאַריה ורומאַניה והן בין המפלגות למיניהן. על אף ההבדלים שבמוצא, בתרבות ובהשקפה, התאמצו כל אלה יחד לגבש את דמותו של היהודי המשוחרר בסוכת ארעי זו שבאיזור הבריטי של גרמניה. דמות מגובשת זו לא רצתה בהתבדלות מן האחים שבאיזור האמריקאַני — וכך, למשל, כאשר הרשו השלטונות הבריטיים ליהודים מן האיזור שלהם לעלות ארצה, הגיעו לאיזור ולברגן בלזן גם יהודים מן האיזור האמריקאַני, כדי להספח אל יהודי האיזור הבריטי, ואלה

האחרונים סיפקו את כל צרכי אחיהם ואיפשרו להם להצטרף אל שיירות העולים שלהם ויחד הם עלו ארצה על חשבון מכסת הרשיונות הזעומה, שניתנה לאיזור הבריטי.

ומן הראוי להוסיף, כי לעיתים קוימו ישיבות משותפות והתיעצויות בענייני גורליים בין הוועדים המרכזיים של היהודים המשוחררים בשני האזורים; כי בין המפלגות היו כאלה, שמרכז אחד היה להן לגרמניה כולה ואשר בו השתתפו כחברים נציגים מן האיזור הבריטי; כי בתקופה מסוימת אף תיכננו בברגן בלזן שיתוף בין האמנים משני האזורים וכן הלאה.

פרק ב

חומר ורוח בברגן בלזן

אחדות יהודית זו מצאה ביטוייה גם בעמידתה של יהדות ברגן בלזן בענייני חוץ. מבין היהודים המשוחררים באזורים המערביים של גרמניה היה בתחילה מצבם של היהודים באיזור הצרפתי הטוב ביותר מבחינה מדינית ומבחינה כלכלית כאחת, וקשה ביותר היה מצבם של יהודי ברגן בלזן. אולם ברגן בלזן היהודית ידעה לעמוד בגאון על משמר ענייניה כלפי חוץ. הפגנות, עצרות ושביתות רעב אירגנה ברגן בלזן למען פתיחת שערי המחנה לכניסה חופשית וליציאה חופשית, עמידה גאה היא גילתה נגד חיפושים במחנה ולמען עלייה חופשית, בשאט נפש היא דחתה פיתויים מחוץ לשם חזרה לארצות המוצא כדי לבנות אירופה מחודשת, ללא חת היא עמדה נגד ניסיונות מחוץ לשם הפרדה בין יהודי מזרח אירופה ליהודי גרמניה שבאיזור הזה; בתקיפות מיוחדת במינה עמדה ברגן בלזן היהודית לצד אנשי האניה "יציאת אירופה תש"ז" ("אכזודוס 1947"), כשהללו הובאו לאיזור הבריטי — מחאה וזעם היא השמיעה, לבוש ומזון היא הגישה ואף סרטיפיקאטים, שהבריטים הועידו עבורה, היא הציעה למסור לאנשי "יציאת אירופה"; בכבוד דרשה ברגן בלזן עליית ילדים מחוץ למכסת הסרטיפיקאטים

הרגילה, בעוז היא זעקה נגד התכנית להעביר את אנשיה מברגן בלזן ללינגן, בתוקף היא התריעה כנגד המרת שם המחנה מ"בלזן" ל"הוֶה" (על שם הכפר שליד בלזן) לבל יישכח שמו של מחנה הכלייה; באומץ פעל ועדה המרכזי, עם היו"ר בראש, לשיחרור אסירים יהודים באיזור הבריטי ולשיחרור אנשי אצ"ל, אשר הואשמו שם בקיץ 1947 בניסיון לפוצץ רכבת בקו האַנובר—האַמבורג ושוחררו ממאסרם לאחר מאמצים כעבור 34 חודש; ללא ליאות עקבה ברגן בלזן אחרי משפטיהם של רוצחים נאציים, בהתמדה היא התריעה כנגד כל ניסיון לחידוש עצמאותה של גרמניה וכו' וכו' — ותכופות עלה בידיהם של אנשי ברגן בלזן לסכל רוע גזירה, כמעט בכל מאבקיהם הם הצליחו ורוב דרישותיהם נענו.

ברגן בלזן אף סבלה קשות מפאת מחסור במזון, במלבושים ובמצרכים חיוניים — עד שהצליחה לרכוש לצידה את אנשי הג'וינט, את ה"רליף" היהודי מאנגליה,[5] את ה"היאַס", ה"אור"ט", הקונגרס היהודי באנגליה ואת הסוכנות. במשך הזמן החלו העובדים לקבל שם מנות מצרכים מכובדות מטעם הג'וינט; ולא היה יהודי בברגן בלזן, אשר לא קיבל מנת ג'וינט לצרכיו. ממילא לא היו כמעט חיכוכים בין הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור הבריטי לבין הג'וינט. אנשי ברגן בלזן שיפרו איפוא את מצבם הכלכלי בנוסף על השיפורים, שהם השיגו בעקבות מאבקיהם למען שינוי מצבם המדיני.

בברגן בלזן שררה אווירה לאומית, ובשמחה ביקרו בה מנהיגים ציוניים ויהודיים כבן־גוריון, יעקב זרובבל, ישראל ברזילי, ד"ר נח באַרו ואחרים. עוד בהחלטות הראשונות של הקונגרס הראשון באיזור הבריטי מוטעם הצורך במדינה עברית ובעלייה ארצה, כשם שכל החלטות הקונגרס מצביעות על הזדהות עם המאבק הציוני ועם מלחמת היישוב באותן השנים. יהודי האיזור הבריטי הבינו את החשיבות המיוחדת שבעמידתם בשער למען העניין היהודי ולמען האינטרס הציוני, שכן לזעקתם של שרידי היהודים בתחום שלטונם של הבריטים דווקא, ובגרמניה, כנגד קיפוח ועוול — גילה עוד אז העולם רגישות ואוזן קשבת, מה עוד שתשומת הלב של מצפון העולם והאנושות עדיין נתונה היתה אז לשואה. לעמידתה של ברגן בלזן לצד העם

במערכותיו היתה איפוא משמעות רבה יותר מאשר לגודלו המספרי של היישוב היהודי שבה.

להחדרת ההכרה הלאומית בברגן בלזן סייעו תנועות הנוער שבמחנה וקיבוצי ההכשרה, שהיו בו. במועדונים ובחוצות נשמעו שירים עבריים מושרים בפיהם של צעירות וצעירים, ובמקומות שונים קויימו שיעורי ערב למבוגרים. כן מורגשת היתה בברגן בלזן פעילות למען קרנות הלאום, למען מגביות היישוב, להפצת השקל וכדומה.

בתחום פעילות הפנים לא עסקו בברגן בלזן בוועדות לריהאַביליטאַציה — ואבטומאַטית נתקבלו שם כל הניצולים למחנה ישראל. לעומת זאת היתה ברגן בלזן פעילה באירגון המשפט, הסעד והבריאות; בהקמת בית חולים ומרפאות, באירגון משטרה יהודית וכדומה — כל אלה כהכנה וכהכשרה לקראת עצמאות יהודית במולדת.

מן הראוי לציין גם את הצביון היהודי של המחנה. ודאי היו ניצולים בשארית הפליטה, אשר השואה עירערה את אמונתם הדתית; אך היו גם כאלה, אשר השואה קרבה אותם למסורת מתוך געגועים לבית אבא.[6] רבים מן הניצולים לא הכירו את דיני ישראל, שכן ילדים היו בפרוץ המלחמה ולא היה מי שיחנכם אז ליהדות. גם לאחר המלחמה הורגש המחסור במורי הוראה, שכן יחד עם המוני בית ישראל, ותכופות לפניהם, נרצחו רועיה הרוחניים של האומה בפולין ובליטא. אט־אט הגיעו מרוסיה שרידים נמלטים, ובתוכם אנשי חב"ד; אך בזמן הראשון היתה ההנהגה הדתית של שארית הפליטה מרוכזת בידי החרדים מניצולי הונגאַריה וסלובאַקיה, שבהם פגעה יד הגורל פחות מאשר ברבני פולין וליטא. בברגן בלזן, שבה היו יהודים רבים מהונגאַריה, תרמו רבות רבנים אלה — יחד עם עמיתיהם הרבנים הבודדים מניצולי פולין — לעיצוב דמותו היהודית המיוחדת של המחנה. כן טיפלו רבניו של האיזור בשיקום חיי הדת של יהודי גרמניה הנותרים; ובמיוחד נתפרסמו שם הרבנים לטובה בדאגתם הנאמנה למען העגונות מתוך רצון למצוא פתרון הלכתי־אנושי נאות לבעיותיהן האישיות ולמען ייבנה מחדש בית ישראל לאחר השואה.[7]

הדאגה לנוער ולחינוכו זכתה לטיפול נאמן בברגן בלזן, שבה היה גדול

יחסית אחוז הילדים והנערים הניצולים. המבוגרים טיפלו בעלייתם של הילדים ארצה וכן הוקמו למענם גן ילדים, בית־ספר עממי על שם ד"ר יעקב אידלשטין (זקן היהודים בטרזינשטאדט, שנירצח בבונקר באוישוויץ) וגמנסיה על שם החי"ל;[8] בית יתומים, תלמוד תורה וישיבה בשם "שארית ישראל" עם פנימיה בראשותם של הרבנים ישראל־אריה זלמנוביץ, צבי מיזלס וגרשון ליבמן; סמינר למורות "בית יעקב" בראשותו של יהודה־ליב גרשט, בית־ספר מקצועי מקיף "אור"ט" על 18 מחלקותיו ועל 400 תלמידיו ותלמידותיו בראשותו של יוסף מק וכדומה.

פעילות מיוחדת גילתה במחנה ועדת התרבות שבראשותו של רפאל אולבסקי, אשר הקימה, בין היתר, אוניברסיטה עממית במחנה ואירגנה תערוכה של הישגים, והישגים תרבותיים בעיקר, מחיי ברגן בלזן והאיזור בשם "דרכנו לחירות". לפעולות התרבותיות־חינוכיות יש לצרף גם את הספרייה הגדולה שבמחנה, את הסרטים שהסריט הג'וינט בברגן בלזן, את ההרצאות לעם, את העיתון החי שיזם דוד שיין וכיוצא באלה.

בנוסף על כך נתפרסמו במחנה הסטודיה הדראַמאַתית של זאַמי פדר, שהפכה לתיאטרון ממש — "תיאטרון מחנה הריכוז" (או "תיאטרון קאַצט", "קאַצעט טעאַטער"), שזכה להצלחה גם בציבור היהודי שמחוץ לגרמניה, כמו בצרפת ובבלגיה, שאף לשם הוא הגיע. כן אין להתעלם מתרומתם לחיי התרבות שבמחנה של "הבמה היהודית־פועלית" שבהנהלת אברהם זנדמן ליד פועלי ציון שמאל בברגן בלזן,[9] של תזמורת "העובד" שבמחנה ושל "עונגי השבת" מטעם בית"ר. מן הראוי להזכיר גם את השקידה על טיפוח תרבות הגוף בברגן בלזן, ותרמו לכך שבעת אירגוני הספורט שבמחנה, אשר כמעט כולם היו מסונפים לתנועות הנוער הציוניות שבברגן בלזן, ויש שליד אירגוני הספורט הוקמו גם סקציות לשחמט.

פרק מיוחד במינו מהווים הפירסומים המגוונים באיזור הבריטי, שקוסובסקי טיפל במיונם.[10] מן ה"ביבליוגראַפיה" שלו מסתבר, כי בשנים 1945—1950 ראו אור באיזור הבריטי של גרמניה 58 פירסומים: שנת השיא היתה 1948 עם 27 פירסומים, 20 פירסומים היו בשנת 1947, 13 בשנת 1949, עשרה בשנת 1946, 4 בשנת 1945 ושניים בשנת 1950; בין פירסומים אלה היו כתבי עת

שונים — רובם ביידיש, כפי שיסופר עוד בהמשך הדברים בחטיבה זו, וכן בעברית, בגרמנית, בהונגארית ובאנגלית — והיו בין פירסומים אלה גם ספרי קודש וספרות יפה בסיפור ובשיר. חשיבות מיוחדת ישנה ללקטים — "לקט שירי מחנה הריכוז והגיטו" (שזאמי פדר פירסם בראשית 1946) ולקט של 115 תמונות מימי השואה בשם "חורבננו בתמונה" (אשר כונסו על־ידי רפאל אולבסקי, פאול טרפמן ודוד רוזנטל).[11] חשיבות נודעת גם לוועדה ההיסטורית, שהיודים המשוחררים מן האיזור הבריטי הקימו בגטינגן, אשר טיפלה, בראשותו של צבי הורוביץ, בריכוז חומר על השואה.

מן האמור עד כה מסתבר, כי הדינאמיות, החיוניות ורוחב הלב, אשר אפיינו את יהדות פולין בעבר, מצאו ביטויים בפעילות של מנהיגי ברגן בלזן היהודיים. בסך הכול הורגשה באיזור הבריטי יותר אינטימיות, כיאות למקום קטן; אך אפשר שבקרב היהודים שבאיזור האמריקאני היה מפותח יותר החוש הדימוקראטי בחיים הציבוריים והחברתיים. נוסף על פועלים יהודים למדו באיזור הבריטי גם פועלים גרמניים את מלאכת הסידור של אותיות דפוס עבריות, וממילא היו הפירסומים היהודיים באותיות לאטיניות באיזור הזה פחות נפוצים מאשר באיזור האמריקאני, תופעה שעליה ידובר בחטיבה הבאה; אך החינוך העברי אפשר שהיה בסופו של דבר באיזור האמריקאני מושרש יותר.

ברגן בלזן חייתה חיי מחנה בשארית הפליטה, חיי מחנה רגילים בימים ההם. יחד עם זאת היה הרבה מן הייחוד במחנה הזה דווקא תודות לגודלו ותודות לעובדה, שבו רוכזו רוב־רובם של יהודי איזור שלם, האיזור הבריטי — הוא האיזור השני מבחינת מספר היהודים בגרמניה בימי שארית הפליטה ואף השני במניינו בארצות שארית הפליטה בכללן. ואולי יש גם כאן משהו מן האופייני לאיזור הזה: בניו לא היו מפוזרים במקומות רבים — הריכוז ציין את האיזור, מחנה אחד הוא למעשה שסימל אותו ואת אורח החיים של אנשיו, מחנה המוות ברגן בלזן הוא שהפך למקור חיים ליהודים באיזור הבריטי.[12]

אם כך ואם כך — רצתה ברגן בלזן להיות ראשונה לא רק לקריאת קונגרס של שארית הפליטה ולא רק לשיגור שליח לעולם היהודי החופשי,

כי אם גם בהקמת כתב העת היהודי הקבוע הראשון ביידיש של שארית הפליטה בגרמניה כולה רצה האיזור הבריטי להיות ראשון. שמו של כתב־עת זה הוא "אופנדזער שטימע" (קולנו).

פרק ג

"אופנדזער שטימע" — כתב העת המרכזי של יהודי האיזור הבריטי

כתב העת היהודי הקבוע הראשון ביידיש בגרמניה שלאחר מלחמת העולם השנייה היה "אופנדזער שטימע" (קולנו), אשר חוברתו הראשונה ראתה אור בכתב יד ביום ב' במנחם־אב תש"ה (12 ביולי 1945) בעיירה צלה שבאיזור הבריטי.

בראש החוברת הראשונה ישנו "יזכור", ובו נאמר: "ונזכור את גלות היטלר האיומה, ונקדש ונוקיר את מיליוני הקדושים והגיבורים, אשר ניספו על־ידי אכזריותה של החייה הנאצית. אך המוות יעקור מלבותינו את זכרם וירגיע את מכאובנו!".

לאחר ברכה לאורחים יהודיים מאנגליה, הנראים לשרידים כנציגים של יהדות העולם, אשר בקשרים עמה מעוניינים הניצולים, בהאמינם, על אף הכול, כי "נצח ישראל לא ישקר" — כותב דוד רוזנטל במאמרו "מדוע עיתון יהודי?", כי "לא יומרות ספרותיות או עיתונאיות הניעונו להוציא לאור את כתב העת שלנו". לאחר ניתוק ממושך מן התרבות, מן הספרות ומן העיתונות היהודית והכללית; לאחר שבניו של "עם האדונים" הכחידו, בנוסף על מיליונים של בני אדם, גם את ערכי הרוח של האנושות — מתנוססים עכשיו דגליהן של האומות המשוחררות, ו"אנו משמיעים גם את קול עמנו", למען תצלצל בעוז שפתם של אותם המיליונים, אשר ניספו באכזריות ההיטלראית. "תישמע נא המלה היהודית בארצו של אויב הדמים שלנו! יעבור נא קולנו דרך שדה ויער, דרך כפר ועיר, ויגיע נא עד לפינה המרוחקת ביותר על אדמת גרמניה המקוללת לנצח".

בחלק השני של מאמרו מעלה רוזנטל את זכרו של חורבן עתיק — חורבן ירושלים על־ידי רומי; והנה "צועד עכשיו צבא הגבורה היהודי, וארץ היהודים מתכסית בערים וכפרים פורחים — — חרף רצונם של אויבינו". בחלק האחרון של מאמרו קורא המחבר את שרידי המחנות של "עם הספר" לתחייה רוחנית; ותוך ציון פתיחתו של בית־הספר היהודי בצלה, מצביע הוא על "אופנדזער שטימע" כצעד נוסף בכיוון פיתוח "החינוך העצמי וההשכלה העצמית". רצון ה"אופנדזער שטימע" הוא "לשקף את חיינו היום־יומיים וליצור את המגע עם אחינו במחנות האחרים", ליצור רוח של "ריעות לבבית ויחסים חבריים", רצון להכחדת "ההשפעות של מחנה הריכוז ולעזור בחינוכו של היהודי הצעיר, אשר ממנו שללו את החום ואת האהבה של מוסר אם או אב". והמחבר מסיים את מאמרו במלים אלו: "אנחנו מאמינים, כי במידה מסוימת יוכתרו מאמצינו בהצלחה, ובתקווה זו מגישים אנו את ה'אופנדזער שטימע' לידיו של הקורא".

במאמרו "מן המיצר" מציין פאול טרפמן, כי הנה נישמע עכשיו, לאחר שש שנות גיהינום היטלראי, "קול יעקב של שארית הפליטה של יהדות אירופה". הניצולים עצמם מתקשים להאמין, כי אכן עברו הם שבעה מדורי גיהינום כאלה בעולם הזה, והם אינם תופסים כיצד בכל זאת "נותרו כיום בעיר הגרמנית צלה שליד האַמבּורג 1,500 יהודים". המחבר שואל: "באיזו זכות לא השיגתנו החרב ההיטלראית? או אולי נהיינו צדיקים עקב השחיטות, הצרות והרדיפות, שעברו עלינו?". בדומה לרוזנטל מציין גם טרפמן את לעג הגורל: יהודים נשארו בחיים, והם מטיילים כיום ללא פחד בערי גרמניה, שהיא המנוצחת ובניה הנפחדים. גלגל חוזר ישנו בעולם, והגרמנים עסוקים כיום בעבודות, שהוטלו על היהודים בעבר הלא רחוק. "מה עז רצון החיים של אדם, שנועד לקרימאַטוריום! אנחנו — יהודי תחיית המתים, הגרמנים מאוד קטנים כיום, גאוותם נעלמה". בסיום מאמרו מביע טרפמן תקווה, כי יהדות העולם לא תשכח את השארית — "גלמודים ועזובים אנחנו, מעונים ועצבניים. אנו זקוקים לעזרתכם, ומצפים לה בחוסר סבלנות!".[13]

את הסיפוק מלעג הגורל מביע גם רפאל אולבסקי, מי שהיה באותה עת יו"ר הוועד היהודי בצלה וחבר מערכת ה"אופנדזער שטימע", ברשימתו "עשן":

הפושע הנאַצי ראַקאַץ אמר למחבר במחנה הריכוז, כי שם מותר העישון לגרמנים בלבד, שכן "אנחנו, הגרמנים, אוהבים עשן, ויעלה נא כל העולם בעשן!" — והנה עולה ארץ הגרמנים באש, ואזרחי גרמניה נחנקים בעשן, בעשן אשר אהבו...

באותה חוברת ראשונה יש עוד רשימה של דב לויפר על תפקידי הנוער היהודי; סקירה על בית־הספר היהודי בצלה, שהוקם בעזרתו של רב העיר, הרב ישראל־משה אולבסקי, ותודות למורה פנחס (פאול) טרפמן — בית־ספר, שממנו בוקע קול התורה בניגונו, כשהוא "מתפשט בחוצות העיר הגרמנית", וכך "הכריע קול יעקב את ההיטלריזם"; ידיעה על האזכרה להרצל־ביאַליק בצלה, בה הוזכרו גם אוסישקין, ז'בוטינסקי וברל כצנלסון, שנפטרו בשנות המלחמה; ידיעה על ההכנות לקראת קונגרס של ניצולים בברגן בלזן — קונגרס שכתב העת מברכו בברכת "תחזקנה ידיכם!" דווקא לרגל התכנסו בברגן בלזן, מקום ההרג של אלפי קרבנות, אשר הוקרבו על מזבח הדמים ההיטלראי, מקום שישמש מעכשיו כסדן החירות היהודי — "כי מברגן בלזן תצא תורה, תורת הגאון והכבוד הלאומי".

מסרנו את תוכנה של החוברת הראשונה, שכן יש בה משום קביעת הדמות של כתב העת הקבוע הראשון שביידיש בשארית הפליטה של גרמניה. מאמרו הפרוגראַמאַתי של רוזנטל אופייני לימים ההם: את קול ישראל בא "אופדזער שטימע" להשמיע בארץ הנאַצים, למען דעת שהם לא הצליחו להשמידנו כליל, כשם שבעבר לא הצליחה רומי להחריב כליל את ארץ ירושלים הפורחת — הרגשת סיפוק החוזרת גם במאמריהם של טרפמן ואולבסקי ובידיעה על בית־הספר היהודי שבצלה.[14] "אופדזער שטימע" רוצה לשקף את חיי הניצולים ולקשר ביניהם לאחיהם; ובעיקר תפקידו הוא בתחום החינוכי — חינוך עצמי וחינוך הנוער. וכך נושאות גם הידיעות בכרוניקה אופי חינוכי־תרבותי וצביון ציוני־לאומי, והן מביעות רצון לאירגון השארית.

כעבור שנה מוסר רפאל אולבסקי במאמרו "שנה 'אופדזער שטימע'" (חוברת מס' 11 מיום י"ג בתמוז תש"ו, 12 ביולי 1946), כי עם צאתה של החוברת הראשונה לאור, היתה לעורכים ההרגשה, כי נוצר הקשר בינם

לעולם היהודי, עולם שחשיבותו מוטעמת גם במאמר המערכת שבחוברת שלאחר זו — בחוברת מס׳ 12 מיום כ״ג במנחם־אב תש״ו (20 באוגוסט 1946), היא החוברת הראשונה להופעת ה״אופנדזער שטימע״ בדפוס — בנוסח: ״אנו שולחים לעולם את מלתנו המודפסת הראשונה״; ובחוברת מס׳ 21 מיום כ״ד בתמוז תש״ז (12 ביולי 1947) מציין בסיפוק דוד רוזנטל במאמר בשם ״שנתיים ׳אופנדזער שטימע׳״, כי נוצרו מגעים בין כתב העת לעיתונות היהודית בעולם וכי הוקמו גשרים בין בלזן לתפוצות וליישוב.[15]

״אופנדזער שטימע״ אף טיפח את ההכרה, שגרמניה כולה אחראית לפשעי הנאַצים. תוך כדי שבחים ליחס האדיב של שלטונות הכיבוש כלפי הניצולים בתחילה, מציין טרפמן במאמרו ״מן המיצר״ שבחוברת הראשונה, כי גם הגרמנים הם אדיבים כיום כלפי השרידים היהודים; אך למחבר אין אמון בהם, כי אפילו ״לא היו כל הגרמנים נאַצים, חלמו כל הגרמנים על שיעבוד אירופה ו...אמריקה״. ובחוברת מס׳ 7 מיום י״ח בשבט תש״ו (20 בפברואר 1946) הוא קובע במאמרו ״מסביבנו״, כי ההיטלריזם עודנו חי בגרמניה; ובאותה חוברת כותב אולבסקי ביתר חריפות במאמרו ״דירת הארעי שלנו״, כי העולם מאמין, שיש גם גרמנים טובים; אך גרמנים טובים הם אלה, שנפלו ״למען המנהיג והמולדת״, ואילו ״אנחנו טרם מצאנו את גרמניה האחרת, שתהיה זכאית להעביר את הרפת עברה״.[16]

מאז החוברת מס׳ 2 מיום ו׳ באלול תש״ה (15 באוגוסט 1945) ראה כתב העת אור בברגן בלזן, והוא השתדל לשמש שופר לסבלה ולבעיותיה, ובמת אזעקה למען פתיחת שערי הארץ. ״אופנדזער שטימע״ שמר על אופיו החינוכי ונהג להביא חומר על מועדי ישראל ופרשיות מתולדות ישראל, חומר על קורות הציונות וההתיישבות, על פדגוגיה וכיוצא באלה. כן הוא נהג לפרסם יצירות של מנהיגים וסופרים יהודיים, תיאורים ושירים על השואה, סקירות מן החיים באיזור הבריטי, ידיעות על חיי התרבות בברגן בלזן, ריפורטאַזות וראיונות. כתב העת הביא גם סקירות על משפטי נאַצים ודברים בגנותם של שונאי ישראל, תיאורים מחיי הארץ ומן התפוצות, חדשות מעולם הספרות והאמנות, פליטונים, תוספת לספורט, תמונות מן העבר הקודר ומחיי ההווה, מאמר ראשי באנגלית וכיוצא באלה. חוברות מוגדלות

נהג "אופנדזער שטימע" להוציא לרגל ימי השנה לשיחרור ברגן בלזן. כן נהג כתב העת להביא פה ושם ידיעות מחיי שארית הפליטה גם באיזור האמריקאַני ובאיזור הצרפתי של גרמניה.

כתב עת זה עבר תהליכים טיפוסיים לעיתונותה של שארית הפליטה: ארבעת גיליונותיו הראשונים הוכנו בכתב־יד ושוכפלו, החל בחוברת חנוכה — החוברת מס׳ 5 מיום כ״ד בכסלו תש״ו (29 בנובמבר 1945) — הוכן כתב העת במכונת כתיבה עברית ובשיכפול, והחל בחוברת מס׳ 12 מיום כ״ג במנחם־אב תש״ו (20 באוגוסט 1946) החל "אופנדזער שטימע" להופיע בדפוס.

החוברת הראשונה של "אופנדזער שטימע" יצאה לאור מטעם הוועד היהודי המקומי בצלה, החל בחוברת מס׳ 2 מיום ו׳ באלול תש״ה (15 באוגוסט 1945) — מטעם הוועד היהודי המרכזי בברגן בלזן, מאז החוברת מס׳ 6 מיום כ״ח בטבת תש״ו (1 בינואר 1946) ראה את עצמו "אופנדזער שטימע" כ״ביטאון שארית הפליטה באיזור האנגלי״ היוצא לאור מטעם הוועד היהודי המרכזי הנ״ל או מטעם "הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור הבריטי — ברגן בלזן״ (כאשר צויין ליד שמו של "אופנדזער שטימע" מאז החוברת הראשונה בדפוס, החוברת מס׳ 12). שינויים בכגון אלה לא חסרו, אך בכל ימי קיומו שמר כתב העת על הופעתו בצורת חוברות, כשכל חוברת מונה כחמישים עמוד בממוצע.

ל״אופנדזער שטימע״ היו חבלי לידה וקשיי התפתחות: החוברת הראשונה יצאה לאור ב־150 עותקים לאחר קשיים בהשגת נייר ובמציאת מכונות שיכפול, וזאת תודות למספר אנשים בצלה, אשר חסכו ממנות המזון שלהם, ותודות לעזרת ידידים מברגן בלזן. הופעת הביטאון במכונת כתיבה נתאפשרה תודות לעזרתו של יוסף פרנקל מלונדון ותודות לשתי מכונות כתיבה שהובאו — אחת מן הבריגאַדה והשנייה מחייל יהודי מקאַנאַדה. הופעת ה״אופנדזער שטימע״ בדפוס נתאפשרה תודות למכונת הדפוס, שהומצאה על־ידי אגודת הסופרים היהודיים בניו־יורק, ותודות לג׳וינט, למערכת "אופנטערוועגס" שבפראַנקפורט דמיין ולצבי יאַמה (יו״ר הוועד היהודי בציילסהיים), אשר עזרו להשיג אותיות עבריות. למאז חוברתו הראשונה ציין את עצמו ה״אופנדזער שטימע״ כדו־שבועון, אך הופעתו לא היתה

סדירה וקבועה — יש שהוא הופיע אחת לחודש ויש שבהופעתו חלו הפסקות גדולות יותר. במשך השנתיים ורבע, שהבמה נתקיימה, יצאו לאור 24 חוברות מ"אונדזער שטימע", כלומר — בערך חוברת אחת לכל 35 יום בממוצע.

עורכי ה"אונדזער שטימע" היו רפאל אולבסקי, פאול טרפמן ודוד רוזנטל — במקרה חברי מפלגות שונות (הראשון ציוני כללי, השני רביזיוניסט והשלישי חבר מפא"י), דבר שסייע לדמות הבלתי מפלגתית של במתם. "אונדזער שטימע" הודפס ללא רשיון רשמי, ובגלל עבירה זו הוזמנו פעם העורכים לחקירה — יחד עם יו"ר הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור הבריטי — על־ידי השלטונות הבריטיים באיזור.

העורכים גילו מסירות לבמה, בחרדת קודש ניגשו למלאכה, ובדחילו ורחימו הם קידמו כל שלב בדרך התפתחותו של כתב העת. כך, למשל, נאמר במאמר המערכת של החוברת מס' 12 בשם "להופעת ה'אונדזער שטימע' בדפוס", כי "חלום התגשם", "גם זהו הישג קטן, אך כבד משקל בחיינו העלובים", ושוב מוטעם הסיפוק על כי האויב נכשל ברצונו לדכא את המלה היהודית.[17]

"אונדזער שטימע" הוזכר לטובה ב"טאַג", ב"מאַרגן זשורנאל" וב"מאַרגן פרייהייט" של ניו־יורק; ב"יידישע פּאָסט" של ויניפג, ב"אונדזער וואָרט" מבריסל, ב"גזאיש כרוניקל" הלונדוני; ב"הארץ", ב"דבר" וב"הצופה" שבתל־אביב; בעיתונות היהודית של ארגנטינה וכדומה — ובין המעודדים את כתב העת של הניצולים היו אנשים כמו ה' לייויק, ש"ל שניידרמן ודומיהם. אולם יש שעל ה"אונדזער שטימע" נמתחה ביקורת, כמסתבר מן המאמר "שיחה עם הקורא" מאת טרפמן ("אונדזער שטימע", חוברת מס' 19 מיום כ"ה בניסן תש"ז, 15 באפריל 1947). את הטענה, כי לביטאון אין פרצוף אידיאי ברור דוחה טרפמן, בהטעימו את אופיו הבלתי מפלגתי של "אונדזער שטימע"; את רצונו של כתב העת בטיפוח אהבה ויצירה, במקום שנאה ופירוד; את מאבקו בגרמניה וזעקתו נגדה,[18] את נאמנותו לזכר השואה ואת עירנותו למסקנות המתחייבות ממנה וכדומה. לעומת זאת קובע המחבר, כי אך מעט סופרים מן העולם הגדול מסוגו של מלך רביטש מפרסמים מפרי עטם בבמה של ברגן בלזן, והוא מודה, כי כתב העת סובל ממחסור

בסופרים דגולים וכי עקב הקשיים בהשגת נייר הוא גם סובל מהופעה בלתי סדירה.

שתי חוברות לאחר זו ראתה אור חוברת חגיגית של "אופדזער שטימע", החוברת מס' 21 מיום כ"ד בתמוז תש"ז (12 ביולי 1947) בת שבעים העמוד; ועוד הובאו בה וכן בחוברת מס' 23 מערב ראש־השנה תש"ח (14 בספטמבר 1947) ברכות של אישים ומוסדות ממקומות שונים לרגל מלאות שנתיים לקיומה של הבמה. אולם החוברת שלאחר מכן — בחוברת מס' 24 מיום ט"ז במרחשון תש"ח (30 באוקטובר 1947) — מוצאים אנו מודעה בדבר ייסוד שבועון בשם "וואַכנבלאַט" (עיתון שבועי). במודעה נאמר עוד, כי ה"אופדזער שטימע" יוסיף להופיע ככתב עת חודשי; אך הדבר לא יצא לפועל, והחוברת מס' 24 היא החוברת האחרונה של "אופדזער שטימע".

פרק ד

"וואכנבלאט" — השבועון היהודי באיזור הבריטי

"וואַכנבלאַט" (עיתון שבועי) החל להופיע ביום כ"ב בכסלו תש"ח (5 בדצמבר 1947), והכותרת הראשית של אותו גיליון ראשון מוסרת על החלטת האו"ם להקים מדינה יהודית בארץ־ישראל. במאמר בשם "עם הופעת הגיליון הראשון" כותב טרפמן, כי מלכתחילה לא העלו העורכים על הדעת, שעוד בשנת 1947 יהיה בגרמניה עיתון יהודי, ועוד באותיות יהודיות — "אותן האותיות היהודיות, שליוו כעמוד האש את הנודד הניצחי והיו לו למנחם בעינויין".[19]

את המערכת הראשונה של ה"וואַכנבלאַט" היוותה ה"שלישיה" של "אופדזער שטימע", ואט־אט, עם יציאת גרמניה, חלו שינויים בהרכב המערכת: החל בגיליון מס' 19 מיום י"ח בתמוז תש"ח (21 ביולי 1948) נערך ה"וואַכנבלאַט" על־ידי שניים מן ה"שלישיה", על־ידי אולבסקי ורוזנטל, בעזרת קוסובסקי; ומאז גיליון שבועות, הגיליון מס' 58 מיום

ה' בסיון תש"ט (2 ביוני 1949), ערכוהו ד"ר מיכאל לובלינר ובר (דב) קוסובסקי; הגיליון האחרון של "וואַכנבלאַט", הגיליון מס' 80 מיום ה' באלול תש"י (18 באוגוסט 1950), יצא לאור במחנה יוור בעריכת קוסובסקי ואפרים לונדונר. כן שימש בתקופה מסוימת אברהם שדזונסקי (שדמון) כמזכיר המערכת של "וואַכנבלאַט".

מאז הגיליון מס' 53 מיום ה' בשבט תש"ט (4 בפברואר 1949) יצא "וואַכנבלאַט" לאור אחת לשבועיים; לאחר עלותו של אולבסקי ארצה וחילופי הגברי, שנגרמו כתוצאה מכך במערכת, חלה הפסקה של חודשיים וחצי בהופעת ה"וואַכנבלאַט" בין הגיליונות מס' 57 ומס' 58; מאז הגיליון מס' 74 מיום ל' בשבט תש"י (17 בפברואר 1950) ראה "וואַכנבלאַט" אור אחת לשלושה שבועות; ולאחר הגיליון מס' 77 מיום ד' באייר תש"י (21 באפריל 1950) יצא "וואַכנבלאַט" לאור בזמנים לא קבועים — כחודשיים חלפו מאז עד להופעת הגיליון מס' 78, כחודש למאז ועד להופעת הגיליון מס' 79 וחודש ומספר ימים מאז ועד להופעת הגיליון האחרון, הגיליון מס' 80.

בגיליון מס' 50 מיום ו' בטבת תש"ט (7 בינואר 1949) מתאר בן־חיים (פסבדונים של דוד רוזנטל) ברשימתו "50 גיליונות 'וואַכנבלאַט'" את הקשיים הנגרמים לעיתון עם יציאתם של אנשי המערכת את גרמניה — והוא מוסיף: "לא ברגש של צער או מרירות מטעימים אנו את העובדה הזאת". המחבר מתפלל, כי תהליך זה של יציאת גרמניה יוסיף לתת אותותיו בקרב עובדי המערכת והקוראים כאחד — במהירות וללא הרף "עד שלא ייוותר כאן אפילו יהודי אחד", שכן חשבון דמים ישנו "עם אותה ארץ, אשר חטאה אינו ניתן לכפרה לעולם, אשר מעלליה האיומים אף דורות לא יוכלו להשכיח"; והמאמר מסתיים בתקווה לבואו הקרוב של היום, "בו יאלם דברנו על אדמה זו, למען יישמע מחדש במקום בו מוקמים חיים יהודיים בריאים".[20]

כאמור, הפך "וואַכנבלאַט" זמן קצר לאחר מכן לדו־שבועון. הגיליון מס' 50 לא הופיע בצורה חגיגית במיוחד. אך היו ל"וואַכנבלאַט" גיליונות חגיגיים, כמו הגיליונות מס' 70 ומס' 77: הגיליון מס' 70 מיום י"ח בכסלו תש"י (9 בדצמבר 1949) הוקדש ליום הולדתו ה־75 של וייצמן, והוא הודפס

כולו בצבע כחול; והגיליון מס׳ 77 מיום ד׳ באייר תש״י (21 באפריל 1950) הוקדש ליום השיחרור החמישי של ברגן בלזן, והוא הופיע ב־36 עמודים.

״וואכנבלאַט״ יצא לאור בדרך כלל בשישה עמודים סידור יד כביטאון שארית הפליטה באיזור הבריטי של גרמניה ומטעם הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור זה. היו בו מדורים וטורים מיוחדים לחיים היהודיים בגרמניה, לחיפושי קרובים, לחיי המחנה, לידיעות לוקאַליות, לריפורטאַזיות, לחדשות מן העולם, לידיעות מן העולם היהודי, לחדשות מהארץ, לאישים ציוניים, לספרות, לתיאטרון, לספורט, לסקירות מדיניות וכדומה.

העיתון נאבק על זכויות היהודים והתריע כנגד כל תופעה אנטישמית בגרמניה בכלל ובאיזור הבריטי במיוחד, הביא סקירות על החינוך בברגן בלזן, פליטונים מן החיים השוטפים, תיאורים ממלחמת היישוב לשיחרור הארץ; ידיעות במסגרות שחורות על עולים מברגן בלזן, שנפלו במערכה לשיחרור הארץ; מאמרים שונים בתחומי היהדות, מועדי ישראל וכיוצא באלה. כן היו מזמן לזמן ב״וואכנבלאַט״ תוספות מצויירות וכן תוספות באנגלית.

בגיליון מס׳ 79 מיום כ״ט בתמוז תש״י (14 ביולי 1950) קובע רוזנזפט במאמרו ״בשעות נעילה״, כי מחנה ברגן בלזן נמצא כל הזמן בתהליך של חיסול שיטתי; ועכשיו עוברים הבודדים, שטרם יצאו את גרמניה, למחנה יוור — אך זה לא יהיה כעין ברגן בלזן במהדורה שנייה, מחנות מתחסלים בגרמניה ואין להקים עוד חדשים; בכבוד ותוך משמעת מן הראוי לסיים את פרשת יציאת גרמניה, ובמהרה. כך הסכימו שרידי ברגן בלזן לצאת על סף החיסול מן המחנה — שרידיהם של אלה, אשר סרבו בשעתם לעבור ללינגן, הסכימו לעבור עכשיו ליוור, לאמור: החיים בברגן בלזן היו איפוא רק תחנת מעבר, לחיות במחנה זה רצו הניצולים כל עוד לא קמה מדינה עברית, להשמיע זעקתם למען מדינה ולמען החיים במדינה עצמאית רצו הם ממחנה זה דווקא, ממחנה המוות לשעבר!...

באותו גיליון מובא במסגרת שחורה דבר פרידה מן הקדושים בברגן בלזן. עוד גיליון אחד ראה אור, כאמור, ביוור — הגיליון מס׳ 80 מיום ה׳ באלול

תש״י (18 באוגוסט 1950). בצורה רגילה ובשישה עמודים הוא ראה אור, כרגיל. בראשיתו של גיליון זה ישנה ידיעה בדבר החלטת הסוכנות לחסל את פעילותה בגרמניה, וכרוז ישנו בעמוד הראשון של אותו גיליון אחרון בכותרת ״יהודים, עיזבו את גרמניה!״; ומוטעם בכרוז, כי יוור היא רק מחנה מעבר לשרידים, כי גם מטעמי ביטחון יש להזדרז ביציאת גרמניה, כי מדינת ישראל קיימת ואין עוד צורך בעליות בלתי חוקיות, כי העלייה לארץ היא חוקית לכול וכיוצא־בזה. אכן, תוך שנה חוסל בהדרגה גם מחנה יוור, וביום ג׳ במנחם־אב תשי״א (5 באוגוסט 1951) קויימה בו המסיבה האחרונה — אך קול העיתונות היהודית של הפליטים נדם באיזור הבריטי עוד כשנה קודם לכן, עם הגיליון האחרון של ״וואַכנבלאַט״. העיתון, שגיליונו הראשון בישר בכותרתו הראשית על החלטת האו״ם להקים מדינה יהודית, סיים את הופעתו עם ידיעה ראשית בגיליונו האחרון על חיסול הפעילות של הסוכנות היהודית בגרמניה...

פרק ה

העיתונות היהודית באיזור הבריטי — סיכומים והערכות

גיליונות ה״וואַכנבלאַט״ לא הופיעו בעשרות עמודים כמו חוברות ה״אופדזער שטימע״. אולם בניגוד ל״אופדזער שטימע״, שהופיע בצורת חוברות, היה הפורמאַט של ״וואַכנבלאט״ מתאים לעיתון, הוא הקפיד יותר בהבאת חדשות, אף הופעתו היתה קבועה יותר, מספר גיליונותיו הוא פי שלושה ורבע משל ״אופדזער שטימע״ ועל צורת כותרתו שמר ״וואַכנבלאַט״ במשך כל זמן הופעתו בלי לשנותה כלל.

יחד עם זאת המשיך ״וואַכנבלאַט״ במסורת הפובליציסטית של ״אופדזער שטימע״, במיוחד כשעורכיו הראשונים היו עורכי ה״אופדזער שטימע״ לשעבר וכששתי הבמות היו ביטאונים של הוועד המרכזי באיזור הבריטי. שני כתבי

העת היו בלתי מפלגתיים, והם השתדלו לשקף באובייקטיביות את המתרחש בכל החוגים של אנשי המחנה והאיזור, ושניהם השתדלו להימנע מטון של פולמוס מפלגתי. אולם בדומה לאיזור האמריקאני, שברבים מעיתוניו הלוקאליים הובאו תכופות תמונות של עסקנים מקומיים, כפי שנראה עוד — היתה תופעה זו נפוצה גם בשתי הבמות של ברגן בלזן, אשר עליהן דובר כאן; ובדומה לביטאונים לוקאליים רבים שבאיזור האמריקאני, חסרו גם בשתי במות אלו דברי ביקורת על עסקניה הרשמיים של ברגן בלזן וכמעט שאין למצוא בהן מכתבים למערכת. כן הביאו שתי הבמות את נאומיהם של אנשי הוועד המרכזי באיזור הבריטי במלואם, בדומה לביטאונים הרשמיים של הוועד המרכזי באיזור האמריקאני, ויש ש"אופנדזער שטימע" אף הוציא לאור תוספות מיוחדות לרגל הקונגרסים של שארית הפליטה באיזור הבריטי ולרגל כנסים שונים, שבהם הושמעו נאומים רבים בצלצלי שמע ובצלצלי תרועה. אולם עם כל ה"הללויות" שבשתי הבמות הללו, הן לא תפסו בהן מקום רב במיוחד ואין לראות כאן קו של חנופה, שכן בברגן בלזן היו עורכיהן של שתי הבמות חברים נבחרים בוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור הבריטי, וממילא הם לא הועסקו כשכירי עט של עסקני המקום.

"אופנדזער שטימע" ו"וואכנבלאט" היו שני הביטאונים, שקבעו בעיקר באיזור הבריטי. אולם בנוסף עליהם היו בברגן בלזן ביולטינים מרכזיים: אחד בשם "ביולטין" מטעם הוועד המרכזי של יהודי ברגן בלזן, שנועד לצאת לאור כעלון חדשות אינפורמאטיבי פעמיים בשבוע בסוף 1945 בעריכת זאמי פדר ושמואל וינטרויב (ענבי), וראו אור ממנו שמונה גיליונות בשיכפול (שלושת הראשונים — גם בתרגום הונגארי); והשני בשם "קול ישראל", שיצא לאור בשיכפול שלוש פעמים בשבוע מטעם הוועדה לשירות העם באיזור הבריטי, בעריכתם של משה גרשונוביץ (גושן) ושמעיה בלוך — וממנו ראו אור שמונה גיליונות בקייץ 1948.

כ"אופנדזער שטימע" וכ"וואכנבלאט" נשאו גם שני הביולטינים האלה אופי בלתי מפלגתי. כמוהם היו בעלי צביון בלתי מפלגתי הפירסומים בנושאים כלליים ותרבותיים שונים — כמו, למשל, אלה של הוועדה

ההיסטורית שבאיזור הבריטי, אשר יש שהם ראו אור כפירסומים דו לשוניים (ביידיש ובגרמנית). לסוג הפירסומים התרבותיים שייך גם "צויטן" (פקעים), אשר שימש במה ספרותית לקבוצת סופרי היידיש בברגן בלזן; מ"צויטן" ראו אור שלוש חוברות בחמישים עמוד בממוצע בעריכת מאיר־בר גוטמן ואברהם רוזנפלד — אחת בשלהי 1947 ושתיים בשנת 1948, ובהן פורסמו מפרי עטם של 15 איש שירים וסיפורים, פואמות ונובלות, רצנזיות וביקורות ספרותיות, רשימות וסקירות, ידיעות וכרוניקה מחיי התרבות שבברגן בלזן.

כן היו בברגן בלזן פירסומים חד פעמיים ביידיש מטעם גופים שונים ומפלגות שונות, כמסתבר מן ה"ביבליוגראַפיה" של קוסובסקי; ולשתי מפלגות היו שם עלונים אינפורמאַטיביים דו שבועיים — לרביזיוניסטים בשם "רעוויזיאַניסטישער געדאַנק" (הרעיון הרביזיוניסטי) בעריכת פאול טרפמן, שממנו יצאו לאור מספר גיליונות משוכפלים בשנת 1947; ולפועלי ציון (צ"ס)־התאחדות בשנת 1948 ובראשית 1949 בשם "ידיעות" בדפוס, אשר נערך על־ידי משה גרשונוביץ (גושן) — בתחילה יחד עם המהנדס לודויג זייף ומשה גולדמן — ויצאו ממנו לאור בבית דפוס שבבעלות המפלגה 21 גיליונות, אשר הביאו חדשות יהודיות וכלליות וכן רשימות ומאמרים מגוונים. לרביזיוניסטים אף היה בברגן בלזן כתב עת בשם "אונדזער פראַנט" (חזיתנו), שציין את עצמו במשך הזמן כדו שבועון עם מדורים שונים — בעריכת ב' קוסובסקי, י' קרבל ואברהם שדזונסקי (שדמון) — ויצאו ממנו לאור 11 גיליונות בשנים 1947—1949. נוסף על אלה אין לשכוח במניין כתבי העת היהודיים שבאיזור הבריטי את הביטאונים בגרמנית, שבחלקם הם הוקמו באיזור הזה על־ידי הניצולים ממזרח אירופה למען קרב את אחיהם ילידי גרמניה ליהדות ולבעיותיה של הלאומיות היהודית[21] — דבר שנתאפשר כאן תודות לפעילות המשותפת של אלה ושל אלה במסגרת של ועד מרכזי אחד ומלוכד.[22]

בעיתונות שביידיש של שארית הפליטה באיזור הבריטי השתתפו אנשי עט יהודיים מן העולם הגדול וחלק מן העיתונאים היהודיים באיזור האמריקאני. אולם רבים מאלה, שמילאו את עמודיהם של הביטאונים היהודיים בברגן בלזן, היו אנשים מן האיזור הבריטי עצמו — ובנוסף על

תצלומים מעיתונות האיזור הבריטי

מצד ימין למעלה — שער הגיליון הראשון של "אונדזער שטימע"; מצד שמאל — כותרות שונות של "אונדזער שטימע" והגיליונות מס' 1 של "וואכנבלאט", "קול ישראל" (גם גיליון נוסף עם שינוי צורת הכותרת) ו"צויטן"

אלה, ששמותיהם כבר הוזכרו לעיל — אנשים כמו: יצחק אורבך, ד"ר הדסה בימקו (רוזנזפט), יהודה־ליב גרשט, שמואל דרליכמן, חנה הולצמן, הרב ד"ר צבי הלפגוט (עזריה), נורברט וולהיים, מרים וקסמן, הרב חיים־פנחס לובינסקי, משה סנק, דניאל פוטשבוצקי, יצחק קובלסקי, יצחק קוגוט, מג"ר בוריס קוסנה, יעקב ראַסיין ועוד — בתוכם כאלה, שהשתתפו גם בעיתונות היהודית של האיזור האמריקאַני.

כך קמה באיזור הבריטי עיתונות יהודית מפותחת יותר מאשר באזורים אחרים של שארית הפליטה באירופה, פרט לאיזור האמריקאַני של גרמניה, שעמו גבל האיזור הבריטי ואשר באוכלוסיתו היהודית הוא היה גדול פי חמישה וחצי מאוכלוסיתו היהודית של האיזור הבריטי. ואכן, מבחינת העיתונות המפלגתית נזונה בסופו של דבר שארית הפליטה שבאיזור הבריטי של גרמניה — בדומה ליהודי האיזור הצרפתי,[23] ליהודי ברלין[24] וליהודי אוסטריה[25] ובמידת מה אפילו ליהודי איטליה[26] — בעיקר בעיתונות, שהוצאה על־ידי מרכזי המפלגות היהודיות שבמינכן, מקום המושב של מרכזי המפלגות באיזור האמריקאַני של גרמניה ומקום הריכוז של ה"ספקים" העיקריים ל"סחורה" הציונית באירופה. כך קרה, שעקב קירבתו של האיזור הבריטי לקאַסל אשר באיזור האמריקאַני, הוציא "השומר הצעיר", למשל, כתב עת משוכפל בשם "קול הצופה" לשני המחוזות, שבתנועה זו הם היוו בתחילה יחד את "גליל קאַסל—ברגן בלזן".[27] מכאן, שברגן בלזן ועיתונותה לא היו מנותקות כליל מן האיזור האמריקאַני שבגרמניה.

אולם יהדות האיזור הבריטי, עם כל הוקרתה לעיתונות היהודית שבאיזור האמריקאַני, הטעימה תמיד את העובדה, שבה ראה אור כתב העת היהודי הראשון בגרמניה שלאחר מלחמת העולם השנייה — כתב העת "אופנדזער שטימע" ביידיש. את העובדה הזאת הטעימו אנשי ברגן בלזן וה"אופנדזער שטימע": טרפמן במאמרו "מסביבנו" בחוברת מס' 10 מיום כ"ג באייר תש"ו (24 במאי 1946);[28] בחוברת שלאחר מכן — אולבסקי במאמרו "שנה 'אופנדזער שטימע'" בחוברת מס' 11 מיום י"ג בתמוז תש"ו (12 ביולי 1946), בו הוא מספר, בין היתר, כי את רעיון הבמה היהודית הוא הגה יחד עם רוזנטל עוד בימי המלחמה במחנה ריכוז שליד אוישוויץ, למען

תונצח בכתב כל התלאה, שעברה על היהודים בימי האימים; ברשימה "שלוש שנות עבודה ציבורית בבלזן" שב"צויטן" מס' 3 (עמ' 58) משנת 1948; רוזנטל (בחתימת בן־חיים) במאמרו לרגל גיליון החמישים של "וואַכנבלאַט" מיום ו' בטבת תש"ט (7 בינואר 1949); וברשימה ב"וואַכנבלאַט" בשם "עם סיום תקופה" בגיליון מס' 57 מיום י"ז באדר תש"ט (18 במאַרס 1949). את העובדה הזאת מציין גם רוזנזפט, יו"ר הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור הבריטי, במאמרו "חמש שנים על המשמר" שבגיליון החגיגי של "וואַכנבלאט" במלאות חמש שנים לשיחרור ברגן בלזן — הגיליון מס' 77 מיום ד' באייר תש"י (21 באפריל 1950).[29]

עקשנותם של אנשי האיזור הבריטי בנדון זכתה להצלחה, ופירסומם הוכר ככתב העת היהודי הקבוע הראשון ביידיש שבגרמניה שלאחר המלחמה, ואף יש מי שמזכיר את ה"אופנדזער שטימע" כפרי תיכנון של הימים הסמוכים לשיחרור — כנראה בעקבות האמור במאמרו של אולבסקי "שנה 'אופנדזער שטימע'" — ליד ה"ניצוץ", שהופיע כפירסום בלתי חוקי עוד לפני השיחרור ואשר חידש את הופעתו כביטאון ליגאַלי זמן קצר לאחר השיחרור.[30]

פרט למאמץ בכיוון קביעת זכותו של האיזור הבריטי כראשון מבחינה כרונולוגית לעיתונות היהודית ביידיש של השרידים, לא היו לעיתונות היידיש שבברגן בלזן יומרות מיוחדות. כל רצונה היה למלא את תפקידה בכבוד למען יהודי המחנה והאיזור, שהיו יחידה נפרדת מבחינה מינהלית, מבחינה אירגונית, מבחינה משקית, מבחינה תרבותית ומבחינה ייצוגית. בהתאם לכך היוותה גם עיתונות היידיש שבאיזור זה יחידה נפרדת. על תדירות ההופעה הקפידה, אמנם, העיתונות בברגן בלזן פחות מאשר העיתונות היהודית במינכן, אך עיתונות האיזור הבריטי היתה בסך הכול סולידית ורצינית, בעלת רמה תרבותית ונעימה לקריאה, פרובינציאַלית במקצת ויחד עם זאת היא נמנעה מלהביא כותרות רעשניות בראש גיליונותיה. בקיצור: לעיתונות היידיש שבאיזור הבריטי יש זכות ראשונים וגם ייחוד משלה, ואלה מחייבים לשמור לה מקום כבוד בדיון על העיתונות של שארית הפליטה בטרם נעסוק בעיתונות המגוונת שבמרכז החיים היהודיים בגרמניה — בעיתונות היהודית שבאיזור האמריקאַני.

הערות לחטיבה השניה

1. במחנה גדול באיזור האמריקאני — כלאנדסברג, פוקינג, פלדאפינג ופרנוואלד, היו 4,000—6,000 איש, והיו מחנות של אלף איש ופחות. בדרך כלל התגוררו במחנה בין אלפיים לשלושת אלפים איש.

2. פרטים שונים על ברגן בלזן בימי שלטון הנאצים ועד להקמת הוועד היהודי הזמני ניתן למצוא במקומות הבאים: גאר, מחנה הריכוז; גיל, ספר הבריגאדה, עמ' 356; חוטר ישי, עדויות, ב', עמ' 1251; רוזנזפט, ברגן בלזן; הנ"ל, חמש שנים על המשמר ("וואכנבלאט", גיל' 77 מיום ד' באייר תש"י/21 באפריל 1950); ר' אולבסקי (ר' ריבוס), מה היתה ברגן בלזן? ("לעצטע נייעס", כ"ז בניסן תשכ"ט/15 באפריל 1969); מאשה רלסקי, יום השיחרור (שם, שם — הרשימה הועתקה מ"אונדזער שטימע"). ביבליוגראפיה של 44 ספרים ומאמרים על ברגן בלזן — בעברית, ביידיש, באנגלית, בצרפתית, בהולאנדית ובגרמנית — הובאה ב"חורבן ותקומה", עמ' LXXXV; וראה — אנציק' חינוכית, ד', עמ' 826.

3. על הרכב האוכלוסיה היהודית ומנהיגותה באיזור האמריקאני — הערה מס' 6 בחטיבה הקודמת.

4. בבחירות לקונגרס הציוני הכ"ב התחרו ביניהן שלוש רשימות באיזור הבריטי: (א) רשימת "ההסתדרות הציונית האחידה", שריכזה סביבה את נאמני מפא"י, את ה"מזרחי" ואת הציונים הכלליים; (ב) "הגוש למען ארץ־ישראל העובדת", שסביבו התרכזו פועלי ציון שמאל ו"השומר הצעיר"; (ג) ברית הצה"ר המאוחדת. ועדת הבחירות המרכזית דרשה קביעת ארבעה צירים לקונגרס מן האיזור הבריטי והיתה נכונה להסתפק בשלושה, אך הנהלת ההסתדרות הציונית העולמית קבעה לאיזור רק שני צירים. אלה ניתנו אחד־אחד ל"אחידה" ול"גוש", שהיו קשורים ביניהם בהסכם עודפים; וקולות הצה"ר צורפו לרשימתם העולמית (אילו קיבל האיזור צירים נוספים, היה הצה"ר מקבל את הציר השלישי, וה"אחידה" — ציר נוסף, את הרביעי).
בחירות אלו היו היחידות, שקויימו באיזור הבריטי, ולא קל לקבוע על פיהן את כוחה של כל מפלגה בנפרד, במיוחד כשסביב רשימה אחת התרכזו שלוש מפלגות וסביב רשימה שנייה — שתי מפלגות. קושי נוסף הוא לקבוע את היחס בין שתי הרשימות, שהקיפו ביחד חמש מפלגות: אמנם, קיבלה ה"אחידה" באיזור כמעט כפליים קולות מאשר ה"גוש", אך חישוב החלוקה של הקולות בין חמש המפלגות עדיין נתקל בקושי, משום שאת קולות ה"אחידה" יש לחלק בין שלושה שותפים, ואילו את קולות ה"גוש" רק בין שני שותפים — ועדיין אינך יודע מהי חלוקת הקולות היחסית בין השותפים של כל אחת משתי

הרשימות ושל השותפים בשתי הרשימות יחד. ועוד משהו: באיזור זה, שמרכזו היה מחנה אחד, יש להבחין בין הקולות, אשר קיבלה כל רשימה בברגן בלזן, לעומת הקולות, שהיא קיבלה בחלקי האיזור האחרים (רשימת הצה"ר, למשל, קיבלה 24 אחוז מן הקולות בברגן בלזן, ואילו הממוצע של קולותיה באיזור כולו הגיע רק לכדי 18.5 אחוז). מכאן, שיחסי הכוחות שבין המפלגות באיזור הבריטי הם כספר חתום עבורנו. אולם אף־על־פי־כן ניתן להעריך את יחסי הכוחות הבין מפלגתיים באיזור הבריטי, כפי שקבענו בגוף הטכסט — ודומה, שהערכה זו היתה מקובלת על דעת כל הגופים הציבוריים בברגן בלזן. ההערכה הזאת מתבססת על מרכיבים שונים, כגון: תוצאות הבחירות, הפעילות של כל מפלגה, קיבוצי ההכשרה שלה, תנועות הנוער, מועדוני הספורט, ערבי תרבות, הפירסומים של כל אחת מהן, ההדים בציבור וכיו"ב.

על המפלגות באיזור האמריקאני — להלן בחטיבה החמישית, פרק ראשון.

5. השם המלא — "The Jewish Relief Unit". "היאס" — Hebrew — HIAS Sheltering and Immigrant Aid Society (חברה יהודית למחסה ולסיוע למהגרים).

6. כדוגמה לכך ישמש אותו לוחם חזית פצוע שסרב לשתות ביום הכיפורים עקב הזדהותו באותו יום עם זכר בני משפחתו שניספו (נגל, יום כיפור, עמ' 119—120).

על הגעגועים לבית אבא אחרי השואה מספר גם שמעוני: חייל חופשי בדיעות תיאר בדביקות ליל סדר בחזית, שכן קישר אותו הסדר אל ביתו, אל אבות ואחים שרבים מהם נחנקו ונשרפו (שמעוני, חובת השארית, עמ' 5—6).

אין לשכוח, שהנאצים נהגו לפגוע ברגשות הדתיים של היהודים (על הפיכת בתי כנסת בפראג, למשל, למחסנים — רכט, עדויות, א', עמ' 609; על הרס בתי כנסת בקרואטיה, למשל — ארנון, שם, ב', עמ' 652; על שריפת בית כנסת בצ'רנוביץ, למשל — מרק, שם, שם, עמ' 670; על רצח יהודי מייליץ, למשל, בבית כנסת — ליכטמן, שם, א', עמ' 147; על גזירות על דת ישראל בוארשה, למשל — אוירבך, שם, שם, עמ' 285, ודובדבני, על פי הספר "אש קודש" להרב ק"ק שפירא, שם, שם, עמ' 299; על גזירות ביום הכיפורים ולקראתו בברלין, למשל — הנשל, שם, שם, עמ' 491; על טבח יהודי דובינקה שבפולין לקראת חג השבועות — ליכטמן, שם, שם, עמ' 148; על טבח ילדים יהודים בחגי ישראל באוישוויץ, למשל — קלינמן, שם, ב', עמ' 1125—1131; על התעללות בכלי קודש וביהודים דתיים, למשל, בדובינקה — ליכטמן, שם, א', עמ' 148, ובהורישוב — פחטר, שם, שם, עמ' 155; על רועים רוחניים כראשונים לסבל בוילנה, למשל — דבורז'צקי, שם, שם, עמ' 324, ולהרג בהורישוב, למשל —

פחטר, שם, שם, עמ׳ 152). על חטיפת יהודים בשבת בואַרשה — גם בן־שם (בין חומות, עמ׳ 20—22) ועל עינוי יהודים חרדים (שם, עמ׳ 56 ואילך) וכן בורשטין־ברנשטין (ליל ״כל נדרי״, עמ׳ 411—412).
על תפיסת השואה מבחינה דתית בכלל — למשל: אביחיל, משמעות השואה, עמ׳ 197—202. ראה גם הערות מס׳ 1 ו־4 לחטיבה השמינית להלן.

7. בחיפושים אחרי היתרים לעגונות טיפלו במיוחד הרבנים הראשיים של האיזור — הרבנים ישראל־משה אולבסקי, יואל הלפרין, ישראל־אריה זלמנוביץ, צבי־הירש מיזלס והרב ד״ר צבי הלפגוט (עזריה). הרב מיזלס אף פירסם את ה״קונטרס תקנות עגונות״, ובו ״כמה אופני היתר לעגונות, שנשארו על־ידי המלחמה ומחנות השמדה וגיטו״.

8. חי״ל — חטיבה יהודית לוחמת (השם העברי של הבריגאַדה). את הבריגאַדה העלו הניצולים על נס בכל הזדמנות, את שמות שליחיה הם נהגו להזכיר תכופות בעיתונות של שארית הפליטה ומדבריהם פירסמו, ואת דבר הבריגאַדה על סף חיסולה הביא כל אחד משני הביטאונים של הוועדים המרכזיים שבאיזור האמריקאַני ושבאיזור הבריטי בנפרד ובתרגום משלו (״אונדזער וועג״ שבמינכן בגיליונו מס׳ 44 מיום י״ב במנחם־אב תש״ו/9 באוגוסט 1946 ו״אונדזער שטימע״ בגיליון מס׳ 12 — הגיליון הראשון בדפוס — מיום כ״ג במנחם־אב תש״ו/20 באוגוסט 1946). כן הביא כל אחד משני הביטאונים דברי שבח לבריגאַדה כבר בגיליון הראשון להופעתו. בברגן בלזן פורסם גם שיר מיוחד מאת מאיר בר גוטמן בשם ״הבריגאַדה היהודית״ (״אונדזער שטימע״, גיליון מס׳ 9 מיום י״ד בניסן תש״ו/15 באפריל 1946, הוא יום השנה הראשון לשיחרור המחנה ברגן בלזן). על יחס הבריגאַדה לניצולים — הערה מס׳ 22 בחטיבה הקודמת.
בין מורי הגמנסיה בברגן בלזן בלטו חיילים מן הבריגאַדה, שליחים מן הארץ, יהודים מאנגליה ואנשי שארית הפליטה — המורים מנחם ארליך, מג״ר מרים גולד, הרב אברהם גרינבוים, הלנה כגן־וורובל, חיים פגן, משה כגנוביץ, מג״ר שרה לבקוביץ, ד״ר מיכאל לובלינר, דוד ליטמן, ד״ר ליאון פרידמן ודומיהם. מבין מורי בית־הספר העממי דשם נתפרסמו במחנה ט׳ גונצמן, ט׳ דרוקה, ס׳ ויטנברג, חנה וינר, מאיר מרקוביץ, האחיות ד׳ ופ׳ צימרמן, חווה קימלמן־זינגר ורבקה רוזנטל (ראה גם הערה מס׳ 4 ב״סוף דבר״ להלן).

9. אין לזהות את ״תיאטרון מחנה הריכוז״ ואת ״הבמה היהודית־פועלית״, כפי שעשה בטעות הורוביץ (תיאטרון יהודי, עמ׳ 157) — והתודה לחיים פוסלושני על כי הסב תשומת לבנו למאמרו של הורוביץ.

10. בגיליון מס׳ 77 של ה״וואַכנבלאַט״ הברגן בלזני מיום ד׳ באייר תש״י (21 באפריל 1950), שראה אור ב־36 עמודים לרגל יום השיחרור החמישי של המחנה, פירסם

בר (דב) קוסובסקי מאמר מקיף על שני עמודים בשם "המלה היהודית המודפסת באיזור הבריטי". לאחר מכן, בסיוון (מאי) של אותה שנה, פירסם קוסובסקי גם את חוברת ה"ביבליוגראַפיה" שלו, המקיפה כחמישים עמוד; לסיכומים ניתן להסתייע במפתחות שב"ביבליוגראַפיה", עמ' 41 ואילך.

11. בנוסף על מראי המקומות, שצויינו בחטיבה זו, ניתן לקבל מושג על תחומי חיים שונים בברגן בלזן מן הקובץ "בלזן" — בעיקר ממאמריהם של י' רוזנזפט, צ' וולהיים, שמואל וינטרויב, ז' פדר, שמואל גולדשמידט, ד"ר ה"ג ואָן דאָם, מ' לובלינר, פנחס ורשבסקי, יוסף פרנקל ואפרים לונדונר. את הייחוד שבברגן בלזן תיארנו במאמרנו "בין המשוחררים בבלזן" ("אפריקאַנער אידישע צייטונג", יוהנסבורג, ערב ראש השנה תשט"ז, 16 בספטמבר 1955) וכן בקובץ "בלזן" (המאמר לקובץ זה נכתב ביידיש, והוא תורגם אחר כך לעברית ולאנגלית). תיאור תמציתי על דמותה של ברגן בלזן מוסר מ' צנין ברשימתו "איך אפשר לשכוח? איך אפשר לזכור?" ("לעצטע נייעס", כ"ז בניסן תשכ"ט/15 באפריל 1969). ראה גם "חורבן ותקומה", עמ' LXXXV, ואנציק' חינוכית, ד', עמ' 829.

12. מעניין, כי מכל הקיבוצים היהודיים של שארית הפליטה נותר כגוף מאורגן רק "אירגון שארית הפליטה מהאיזור הבריטי (ברגן בלזן)", והוא העושה למען זכרם של קדושי בלזן: עורך אזכרות, מטפל בקריאת רחובות על שמם בערי הארץ (כמו אשדוד, הרצליה, חולון, כפר־סבא, נתניה וקרית מוצקין) ובנטיעת "יער בלזן" מטעם הקרן הקיימת לישראל ליד המושב שורש בדרך לירושלים, מקים מצבה לזכר בלזן במרתף השואה שבהר ציון ומצבת זיכרון מיוחדת בכניסה למרתף השואה וכיו"ב.

בשומרם על מסגרתם האירגונית, דואגים יוצאי ברגן בלזן גם לחיים — בהגשת עזרה משפטית לחברים בתביעותיהם מגרמניה, בהלוואות לחברים מ"קופת גמילות החסדים" שהקימו, בסטיפנדיות ללימודי בניהם של הניצולים, בקשרים עם בני החברים בתקופת השירות בצה"ל ובקיום קשר עם החבר הבודד.

האירגון בישראל ממשיך גם בפעילות תרבותית: במועדון, שרכש בתל־אביב, הוקמה ספרייה ונערכים בו הרצאות וערבי תרבות ואמנות. כן מטפל האירגון בארכיונם של ניצולי ברגן בלזן, הכולל חומר למאז השיחרור ועד היום.

13. עד כמה רבה היתה הקירבה בהלכי הרוח של הניצולים במקומות שונים ניתן להיווכח מן הדמיון שבמוטיבים, אשר הועלו בגיליון הזה ובגיליון "תחיית המתים" שבבוכנוואַלד: בשניהם רואים הניצולים את עצמם כאילו קמו לתחייה, לתחיית המתים; בשניהם מובע הפלא על כי הנותרים בחיים לא הושמדו; בשניהם מובע סיפוק על כי הם חיים וקיימים, למרות רצון האוייב; בשניהם מבוטא הרצון העקשני לחיים; בשניהם מדובר על הצורך להשתחרר מן

ההשפעות הנפשיות, שהותיר מחנה הריכוז בקרב הניצולים; בשניהם מוזכר הנוער המיותם, שגדל ללא אב ואם; בשניהם מוטעם, כי לא לספרות נועד כתב העת וכי באמצעותו מעוניינים השרידים ליצור קשר עם יהדות העולם, שאליה נשואות עיני שניהם. כן פותחים "אונדזער שטימע" ו"אונדזער וועג" את הגיליון הראשון ב"יזכור", והם מזכירים בגליון לשבח את הבריגאדה ואת הצבאות המשחררים. ראה גם הטכסט, שאליו מתייחסת ההערה מס' 12 שבחטיבה הבאה, הערה מס' 1 בחטיבה הרביעית וכן ההערה מס' 15 להלן והטכסט, שהיא מתייחסת אליו.

אגב, השתוממות הניצולים על כי הם דווקא נותרו בחיים מובעת גם בחיבורים אחרים. למשל: "ווידערגעבורט", ביטאון הסטודנטים היהודים בגרמניה, פותח את חוברתו מאפריל־מאי 1947 ב"יתגדל ויתקדש", מאמר מאת ליב קנובלר, ויש בו, בין היתר, הביטוי "אנחנו, שמצאנו חן בעיני השד וכו'".

14. על הרגשת הסיפוק שבהופעתם של יהודים חיים בגרמניה — גם בהערה מס' 19 שבחטיבה הקודמת, בהערה מס' 17 להלן, בהערה מס' 11 בחטיבה הבאה ובהערה מס' 1 שבחטיבה הרביעית והטכסטים, שאליהם הן מתייחסות. מעניין, כי ברשימה בשם "שלוש שנות עבודה ציבורית בבלזן", אשר פורסמה במחברת השלישית של "צויטן" (עמ' 62) משנת 1948 שבברגן בלזן, נאמר, בין היתר, כי הצלחתו של בית־הספר המקצועי במחנה היא "סטירת לחי לאויבינו".

15. תפקיד זה של הבמה, כאילו הוקמה למטרת אכספורט יותר מאשר לשם שירות הקורא בשארית הפליטה, מובע כעבור שנים גם על־ידי רוזנזפט, אשר מציין, כי תפקיד "אונדזער שטימע" היה — בנוסף על תיאור תנאי חייהם של השרידים ולמתן ביטוי לסירובם לשוב לארצות מוצאם ולשאיפתם לעלות ארצה — להגיש תמונה מחיי השרידים לציבוריות היהודית בעולם (ברגן בלזן, עמ' xxxix). ראה הערה מס' 13 לעיל.

16. על אחריותה הקולקטיבית של גרמניה לפי העיתונות בשארית הפליטה — גם בטכסטים, שאליהם מתייחסות ההערות מס' 18 ו־20 להלן וכן בחטיבה השמינית, פרק ראשון, להלן.

17. ראה הערה מס' 14 לעיל והמקומות, שצויינו בה.

18. ראה המקומות, שצויינו בהערה מס' 16 לעיל.

19. ראה דבריו של ישראל קפלן על האותיות היהודיות (להלן בחטיבה הרביעית, פרק ראשון). ברוח זו כתוב על האותיות גם ברשימה "שלוש שנות עבודה ציבורית בבלזן" שב"צויטן" של ברגן בלזן מס' 3, עמ' 58.

20. רוזנטל וה"וואכנבלאט" המשיכו איפוא בנאמנות עוד בשנת 1949 את קו

ה"אונדזער שטימע" כלפי גרמניה, אשר בוטא בשעתו בעיקר על־ידי אולבסקי (ראה הטכסטים, שאליהם מתייחסות ההערות מס' 16 ו־18 לעיל).

21. את התופעה הזאת, שבאיזור הבריטי דאגו שרידים ממזרח אירופה לפירסום בגרמנית למען השרידים מיהדות גרמניה — ציין גם שייקובסקי (העיתונות היהודית, עמ' 397).

22. מן הפירסומים בגרמנית, שהיו בברגן בלזן, נזכיר את ה־ "Bulletin" החודשי משנת 1946, אשר הביא הערכות על נושאים הקשורים בתאריכים העיקריים של החודש בישראל ; את ה־ "Monatsheft", שבא כהמשך ל"בולטין" בשנת 1947 ; ואת ה־ "Juedische Hefte", שבא כהמשך ל"מוֹנאַטסהפטע" בשנת 1948. כן ראה אור בשנת 1948 בדיסלדורף הירחון "Mitteilungsblatt". לפירסום מיוחד הגיע בגרמניה ומחוצה לה ה־ "Allgemeine Wochenzeitung der Juden in Deutschland". משם זה הופיע השבועון מאז 15 באפריל 1949 ; אך תחילתו ב־15 באפריל 1946 כ־ "Juedisches Gemeindeblatt fuer die Nord-Rheinprovinz und Westfalen" (מאז 15 באפריל 1947 — "fuer die Britische Zone"), והוא היה ביטאון הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור הבריטי יחד עם ה"אונדזער שטימע" שביידיש. מאז 1950 נשאה המהדורה הישראלית של השבועון גם כותרת מיוחדת בעברית — "שבועון יהודי כללי" ; כיום נקרא השבועון : "Allgemeine Unabhaengige Juedische Wochenzeitung". המו"ל והעורך של השבועון היה קרל מרכס עד ליום מותו ב־15 בדצמבר 1966 ; המו"ל כיום היא מרת לילי מרכס, והעורך — הרמן לוי. לפי קוסובסקי (ביבליוגראַפיה, עמ' 17), הודפס השבועון עוד בשנת 1950 ב־40—45 אלף עותקים והיו לו אז נציגים ב־24 ארצות ; ולפי פרנקל (עיתונות יהודית, מהדורה ו', עמ' 24), מגיעה תפוצתו גם כיום ל־45 אלף. השבועון הוא עד היום עשיר בתוכנו, ציוני בכיוונו ורואה אור בדרך כלל ב־16 עמודים (גיליון ראש השנה תש"ל, למשל, הכיל 64 עמודים בתוכן מגוון ומעניין). לשבועון יש גם תוספת מצויירת בשם "Juedische Illustrierte", שהוקמה בשנת 1952 והיא רואה אור כדו ירחון (לפי פרנקל — עיתונות יהודית, מהדורה ו', עמ' 24 — בתפוצה של 45 אלף).

אגב, כתבי עת בגרמנית ראו אור בתקופות שונות גם מחוץ לסביבה הקרובה לברגן בלזן, והיו שראו בהם תופעה רצוייה יותר מאשר פירסומי יידיש באותיות לאַטיניות. מבין כתבי העת הללו בגרמנית נזכיר כאן את ה־ "Juedische Rundschau", אשר הוקם במאַרבורג בפברואר 1946 ונערך בידי ישראל בלומנפלד (השם של כתב העת הזכיר לרבים את שמו של ביטאון ציוני גרמניה,

שנתקיים במשך עשרות שנים ונפסק סמוך למלחמת העולם השנייה). כן ראה אור בקובלנץ בשנים 1947—1948 הירחון "Zwischen den Zeiten" בעריכת קרל מרכס, ובמינכן ראה אור בסוף 1947 ובשנת 1948 השבועון "Neue Welt" בעריכת ארנסט לנדוי והייניריך יינגסטר. כן קיים במינכן משנת 1951 השבועון "Muenchener Juedische Nachrichten", המודפס כיום — לפי פרנקל, עיתונות יהודית, מהדורה ו', עמ' 24 — ב־3000 עותקים, בעריכת מ' לוסטיג. בדרך כלל היו כתבי העת היהודיים שבגרמנית, פרט לאלה שבברגן בלזן, קניינם של היהודים ילידי גרמניה, ויהודי שארית הפליטה לא מצאו בהם את מזונם הרוחני כל עוד נתקיימה שם עיתונות ביידיש.

23. על היהודים באיזור הצרפתי ומגעיהם עם האזורים האחרים — הערה מס' 8 בחטיבה הקודמת.

24. בברלין היה שבועון בשם "אונדזער לעבן" (חיינו) בעריכת אליהו יונס. ראה עליו גם בחטיבה הבאה, סוף הפרק השני.

25. באוסטריה נעשו ניסיונות להקים ביטאונים ביידיש — לרוב יידיש באותיות לאַטיניות ובשיכפול — כמו "אַדמאַנטער היינט" כדו שבועון של מחנה אדמונט, "אויפגאַנג" במחנה לינץ־בינדרמיכל, "ארבעטער בּיולעטין" בלינץ. אולם שארית הפליטה שבאוסטריה לא הצליחה להקים ביטאון יהודי מרכזי. מנשה אופזדובר, מראשי מפ"ם באוסטריה, מתעכב במאמרו "העיתונות היהודית באוסטריה", שפורסם בגיליון הסיום של "דער מאַרגן" המינכנאי (מס' 39—40 מיום י' בטבת תש"י/30 בדצמבר 1949), על התלות של שארית הפליטה שבאוסטריה במרכזים שבמינכן; הוא מציין, כי באוסטריה "היו כל המפלגות פעילות, אך אף לא אחת מהן (פרט להצה"ר) היתה בעלת יכולת כספית להוציא אפילו כתב עת בדפוס בשפת יידיש". בביטאון הצה"רי — הכוונה לכתב העת "אונדזער ציל" שבעריכת מג"ר א' אידלשטין ובהשתתפות אשר בן אוני (את המלה "אונדזער" איית כתב העת בלי "ד" אחרי ה"נ").

26. באיטליה היה שבועון בר קיימא ביידיש מטעם "מרכז אירגון הפליטים" בשם "בדרך" (המלים, שהוזכרו כאן במרכאות, הובאו בגוף העיתון בעברית) בעריכת ברל כהן, שראה אור תחילה בשיכפול ואחר כך בדפוס. כן היו שם, ברומא ובמילאַנו, פירסומים נוספים ביידיש (לרוב, באותיות עבריות; אך גם באותיות לאַטיניות) — כמו "אונדזער וואַרט" מטעם מפא"י, "לניצחון" ואחר כך "צום זיג" מטעם הצה"ר באיטליה (לא לערבב עם ההוצאה החד פעמית של הצה"ר בברגן בלזן בשם "צום זיג" בקייץ תש"ו/1946!), "משמר" מטעם "השומר הצעיר", "על חופים" (בעברית וביידיש) מטעם הציונים הכלליים וכדומה. אולם

בסך הכול לא היתה העיתונות של הפליטים היהודים באיטליה מפותחת במיוחד, אולי משום שמלכתחילה שימשה איטליה תחנת מעבר זמנית לניצולים.

27. בצדק מוזכר "קול הצופה" בביבליוגראפיות של פלדשוה וקוסובסקי כאחד.

28. בשלושה דברים טעה המחבר, ואף כי הם אינם מהותיים, מן הראוי למען הדיוק להעיר עליהם: (א) המחבר קובע, כי ב־12 ביולי 1945 הופיעה "המלה היהודית המודפסת הראשונה בשארית הפליטה", בשעה שאז הופיע ה"אונדזער שטימע" בכתב יד (ולא בדפוס), וכך נמשכה הופעתו במשך ארבעה חודשים; (ב) הוא קובע, כי "אונדזער שטימע" הופיע בתאריך הנ"ל "בברגן בלזן בצורת דו שבועון", בשעה שחוברתו הראשונה הופיעה בצלה, ובברגן בלזן ראו אור חוברותיו האחרות והחל בשנייה; (ג) הוא קובע, כי עד ל"8 באוקטובר 1945" יצאו לאור "ארבע חוברות של 'אונדזער שטימע'", בשעה שהחוברת הרביעית ראתה אור רק ב־15 באוקטובר 1945.
דבריו אלה של טרפמן נכתבו בעקבות מאמר של גרינהויז ב"לאַנדסברגר לאַגער צייטונג" (ראה הערה מס' 8 בחטיבה הרביעית להלן).

29. על קביעתו זו חזר רוזנזפט גם 15 שנים לאחר מכן, בשנת 1965 — בסקירתו "ברגן בלזן" (עמ' XXXIX).

30. פינסון, למשל, הזכיר מלכתחילה את "אונדזער שטימע" ככתב העת היהודי הראשון בגרמניה שלאחר המלחמה (חיים יהודיים, עמ' 123); ופרידמן, אשר ציין תחילה — בדומה לכמה אחרים מבין אלה, ששמותיהם מוזכרים בהערה מס' 9 שבחטיבה הבאה — את "תחיית המתים" מבוכנוואלד ככתב העת היהודי הראשון בגרמניה (המלה היהודית המודפסת, עמ' 95) ואף טעה לגבי שמו של "אונדזער שטימע" (הוא ציינו כ"יידישע שטימע" — שם, עמ' 154), הודה לאחר מכן בצדקתו של פינסון, ובמכתב למערכת הוא תיקן את הדבר, בקובעו ש"תחיית המתים" לא היה דבר של קיימא וכי הביטאון היהודי הקבוע הראשון יצא לאור באיזור הבריטי (שם, עמ' 184).
כפרי תיכנון מימי המלחמה וליד ה"ניצוץ" מציין את "אונדזער שטימע" שייקובסקי (העיתונות היהודית, עמ' 397). על "ניצוץ" — להלן בחטיבה השישית, פרק שני.
מכל מקום — "ניצוץ", שהחל להופיע בתקופת המלחמה, הוא הביטאון הקבוע הראשון של שארית הפליטה בגרמניה, כפי שנראה עוד; ו"אונדזער שטימע", שתוכנן בסוף המלחמה, החל להופיע בשארית הפליטה של גרמניה זמן קצר אחריו, והוא הראשון לביטאוני היידיש הקבועים בשארית הפליטה של גרמניה.

חטיבה שלישית

עיתונות היידיש של האיזור האמריקאני בקווים כלליים

פרק א

"תחיית המתים" שבבוכנוואלד ועיתונים יהודיים באותיות לאטיניות

מאז ומתמיד, אף בימים הקשים ביותר ועד לעבר הקרוב, מצא "עם הספר" [1] את הנוחם במלה הכתובה (או המודפסת).[2] כך אפשר להבין את התופעה, כי אפילו בגיטאות שבימי מלחמת העולם השנייה ראו אור — בצורה "בלתי חוקית", כמובן — כתבי עת יהודיים וקויימו בהם פעולות תרבות שונות.[3]

ומייד לאחר השיחרור — כשהניצולים היו עוד מדוכאים, והם שרויים באבל על יקיריהם כי אינם — החלו הם להוציא לאור עיתונים וכתבי עת בגרמנית,[4] בהונגארית,[5] ברומאנית,[6] בפולאנית [7] וכדומה,[8] אלא שמספרם של הללו בטל בשישים בהשוואה לביטאונים הרבים, שראו אור בשארית הפליטה ביידיש.[9] אולם לא תמיד הופיעו הללו בדפוס, המלאכה שהיהודים חיבבוה, ולא תמיד בדפוס עברי, כמקובל.[10] את כמיהתם למלה היהודית ביטאו שרידי "עם הספר" בשארית הפליטה בצורות שונות ומגוונות, בהתחשב בתנאים ובאפשרויות ותוך עקשנות יהודית וחכמת חיים יהודית.

כבר ביום כ"א באייר תש"ה (4 במאי 1945), כשלושה שבועות לאחר שיחרור מחנה בוכנוואלד, ראה בו אור גיליון מס' 1 של ביטאון, אשר נועד להיות כתב עת יהודי ראשון ביידיש שעל אדמת גרמניה לאחר מלחמת העולם השנייה. ההצעות למתן שם לכתב העת היו "וידערגעבורט" (לידה מחודשת), "נאַך דער שריפה" (או "נאַך דעם פייער" — אחרי השריפה) ו"תחיית המתים". השמות הם סמליים ורבי משמעות לימים ההם, והוחלט לבחור בשם "תחיית המתים". הגיליון נועד להיות "עיתון ליהודים המשוחררים

במחנות". באין עדיין אותיות דפוס עבריות, ראה הגיליון אור בכתב־יד — והוא מביע תמיהה על כי נותרה שארית לפליטה, בלי שהנותרים הללו ידעו במה זכו הם לכך יותר מאחיהם המומתים; הוא נועד להעביר דרישת שלום לאחים יהודים בעולם, תוך בקשה לבל ישכחום; הגיליון נתכוון להפגין, כי עוד נותרו בגיא ההריגה שרידים בודדים מעם הרוג — והם חיים חרף רצונם של האויבים![11]

המערכת קובעת בדברה, כי היא עשתה את המאמץ הקשה, שדווקא ב"בוכנוואלד תופיע המלה היהודית הראשונה". המערכת כותבת, ש"לא לספרות מתכוונים אנו בפירסומנו", כי אם לשם שיחה עם העם בשפתו. הפירסום הוא "הניסיון הראשון של עיתונות מטעם הנותרים בחיים", והמערכת מתפללת, שפירסום זה "יהיה ראשון לעיתונות יהודית מפותחת מחדש, אשר תהיה ראוייה לשאת בגאון את דגל התרבות היהודית ואת דבר הפועל היהודי החופשי".

בגיליון נשאלת השאלה "מדוע עיתון?", והתשובה היא: "מעטים אנחנו, פזורים ודוויים נשארנו. אולם דבר אחד למדנו בשנות האימים: עקשנות! ואנו נתעקש כדי ללקט הכול מחדש, כדי לבסס הכול וכדי להתחיל בכל מאמצינו הגופניים והרוחניים לבנות את חיינו ואת עולמנו מחדש". והלאה: "עם תיבה באים אנחנו, תיבה היוצאת מהרי אררַט על מבול של דם. האם אחרונים אנחנו, אשר מילטו חייהם, או הישנם נוספים, והם מחכים לאות החיים הראשון מאתנו? כנח המקראי משגרים אנחנו את היונה הראשונה — התביא היא לנו דרישת שלום?". תוך ידיעת החסרונות הגופניים, הנפשיים והאינטלקטואליים, שדבקו בניצולים בימי הזוועה, קורא "תחיית המתים" להתעוררות אנשי הרוח ולהתנערות בעלי הכישרון בעם — "יהא זה קול השופר שלנו אליכם: התעוררו! בואו, והבה נצעד יחד בעולם המחר החדש!".

במחנה הריכוז שבבוכנוואלד נותרו גם ילדים יהודיים, ובגיליון ישנה כותרת "עשינו כל שיכולנו", ובגוף הטכסט נאמר שם, כי השרידים לא הצליחו במאמציהם להשאיר את כל ילדי המחנה בחיים, אך הם הצליחו להציל "45 מן הצעירים ביותר וכן מספר מבוגרים" מבין אלה, שלמדו בימי השואה במחנה הריכוז ב"אותו בית־ספר בלתי ליגאלי, אשר הקימונו" ואשר

בו למדו ונתחנכו "הילדים במשך מספר שעות" ביום. לילדים אלה מוקדשים גם דברי שירה ב"תחיית המתים" — שירה "לצעירים שלנו ולצעירים ביותר", שגדלו ללא אם ואב.

ילדים ניצולים אלה השתתפו כבר באחד במאי 1945 בחגיגות הבין־לאומיות שבמחנה "תחת דגלי לאום פולאַניים ואדומים", כמתואר בידיעה על החגיגה, וכן "נערכה מסיבה חגיגית של הילדים" לכבוד האחד במאי.

בגיליון מובא נאומו של ברוך גולדברג בעצרת הילדים לרגל האחד במאי. הניצול סוקר את שש שנות הסבל ואומר, כי "השרידים האחרונים של יהודי פולין המעונים והדוויים וכמה מאות יתומים" מעבירים ברכותיהם למשחרריהם מן הצבא האמריקאַני וכן מעבירים הם ברכות לכל הלוחמים בנאַצים שבכל עם, לרבות הלוחמים היהודיים, ואיחולים לבביים הם מעבירים "לצבא הגבורה האדום במאבקו המוצלח על ברלין". להלן מתעכב הניצול על התקוות לבניין העתיד ותרבותו ואינו מתעלם מן האפשרות של שיבה לארצות המוצא, לשם טיפוח התרבות היהודית "במאבק השיחרור הלאומי למען פולין בעלת משטר צדק, עצמאות ודימוקראַטיה". לבסוף מעביר הנואם את איחולי הילדים "לאחינו ואחיותינו היהודים בעולם כולו", תוך הבטחה "לעזור בכל מקום להשמיד את אויבינו, את הפאַשיסטים האחרונים".

רוח זו, פרו סובייטית במיוחד ולא ציונית במיוחד, בולטת גם במקומות אחרים בגיליון (למשל, במדורים "ומה הלאה ?" ו"מן העולם היהודי"). בכך שונה "תחיית המתים" מן הרוח הכללית, הציונית, שבכתבי העת היהודיים של שארית הפליטה. אולם בסך הכול אין הדברים שב"תחיית המתים" סוטים מן הרוח הכללית שבהרגשות ושבמהלך המחשבות של הניצולים: צער, כאב ויגון; אך גם אמונה בעתיד.[12] בכל אופן נשאר "תחיית המתים" ניסיון בודד: חמש מאות שנה אחרי המצאתו של גוטנברג לא היה עוד טעם להוציא עיתונים בכתב יד, מה עוד שבישראל נתעוררו בעיות של אותיות דפוס גם בעבר.[13]

אכן, היו יהודים, שפירסמו דבריהם בשפות לועזיות ובאותיות עבריות (ליתר דיוק: אשוריות);[14] וכך, למשל, הודפסו במאה הי"ח התרגום של מנדלסון לתנ"ך בגרמנית ובאותיות עבריות, ובעקבותיו פירסמו לעיתים

תצלומים מכתבי עת במחנות

JIDISZER LAGER FERNWALD, bei WOLFRATSHAUSEN.

BAMIDBAR

Wochncajtung fun di befrajte Jidn

Wos wajter?

A bagrisung far der cajtung „Bamidbar"

„Bamidbar"

Iberasznàike derklerungen fun prezident Truman

l'Chaim Joel,

דאס פרייע וואָרט

Dos Fraje Wort

Organ fun di befreidte jidn in Feldafing

Neje sabotas-akte in Erec-Jisroel

Trumans derklerung un ihr echo

Amerikanize regierung unterstrikt dos prezidents forderungen — Jidisze Agenc cufrida — Arabze empört — arabze ewerfalln

Begrisungen

N. 1

DER MORGN

«THE MORROW»

LAGER-BULLETIN

BAD REICHENHALL

No 4

אריסנענען אין צענטער

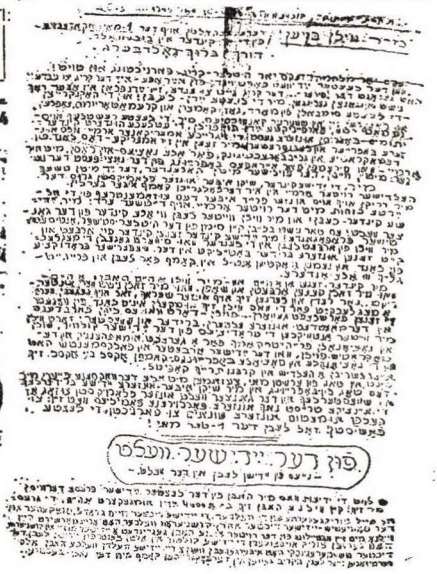
זען די באהריינט יידן

אין סטוטגארט

UNSER WORT

OUR WORD

WEEKLY NEWSPAPER

מצד ימין מלמעלה — העמוד הראשון של הגיליון האחרון של "דאָס פרייע וואָרט" ; למטה — טכסט מ"תחיית המתים" שבמכונת כתיבה ; מצד שמאל מלמעלה — העמוד הראשון של הגיליון הראשון של "במדבר", למטה ממנו — כותרת הגיליון הראשון "דער מאָרגן" מבאד־רייכנהאַל

תוספות ומודעות בגרמנית ובאותיות עבריות ממשיכי מנדלסון ב"המאסף" שבגרמניה וב"ביכורי העיתים" שבווינה, וכן גולדנבלום, חתנו של צדרבוים, ב"המליץ" שבאודסה (בטרם נוסד לידו "קול מבשר" ביידיש).

אולם לפני מנדלסון ולאחריו היתה גם תופעה בכיוון הפוך, לאמור: פירסומים בשפות "יהודיות" ובאותיות לאַטיניות. כך, למשל, מוצאים אנו את הבמה היהודית הראשונה בעולם, "גאַזטה די אמסטרדאַם" של דוד טרטש — אשר הודפסה בבית הדפוס של דוד די קאסטרו שבאמסטרדאַם משנת תרל"ה ואשר ראתה אור בצורה לא סדירה בין ה־24 בינואר ל־14 בנובמבר 1675 — בשפאַניולית ובאותיות לאַטיניות.[15] כעבור כמאתיים וחמישים שנה הציעו זאב ז'בוטינסקי ואיתמר בן־אב"י להנהיג בעברית את הכתיב הלאַטיני, וזאת כשדוגמת הטורקים הצעירים ומהפיכתם בתחום הכתיב היתה לנגד עיניהם. ז'בוטינסקי עיבד הצעה לצורת הכתיב המתוכננת, הכלולה בספרו "תרי"ג" והמותאמת בעיקר לטעמם של קוראי האנגלית;[16] ואיתמר בן־אב"י הוציא באותיות לאַטיניות את 17 גיליונות "השבוע הפאַלסטיני" בשנת 1929 בירושלים ואת "דרור" בשנים 1933—1934 בתל־אביב. עם הקמת מדינת ישראל חודשה בשנת 1949 ההצעה לכתוב עברית באותיות לאַטיניות, והפעם על־ידי ארתור קסטלר, אלא שעד מהרה ירדה ההצעה מן הפרק.

בנוסף על שפאַניולית ועברית הוצאה בשנת 1931 בבאַזל עבודת פולקלור בשפה היהודית השלישית, ביידיש — ובאותיות לאַטיניות. כן פורסמה בטשרנוביץ בשנות השלושים של המאה הנוכחית אנתולוגיה של השירה החדשה ביידיש ובאותיות לאַטיניות, ובחוגים עיתונאיים בווארשה שמלפני מלחמת העולם השנייה דובר על הוצאה לאור של עיתונים ביידיש באותיות לאַטיניות.[17] והנה קרמה תכנית זו עור וגידים בהיקף ניכר לאחר מלחמת העולם השנייה, ובשארית הפליטה דווקא. לא מטעמים אידאיים, כי אם עקב המחסור באותיות עבריות קמו בשארית הפליטה עיתונים ביידיש באותיות לאַטיניות, כשמקימיהם של עיתונים אלה מצטערים על כי נאלצו להשתמש באותיות זרות לבמותיהם. מכל מקום דווקא במקום ההיאחזות הארעי הזה היו עיתונים בכתיב לאַטיני רבים יותר במספרם מאשר באמסטרדאַם של

המאה הי״ז ומאשר בארץ־ישראל המנדאַטורית ומאשר בכל ארץ אחרת, וכאן הם גם האריכו ימים יותר מאשר הבמה השפאַניולית שבהולאַנד ומאשר כתבי העת העבריים של בן אב״י, והם לא היו תופעה חד פעמית כמו ההוצאות ביידיש שבבאַזל ובטשרנוביץ. לשון אחרת: אם היתה הצלחה כל שהיא לניסיון של פירסומים בשפה יהודית ובאותיות לאַטיניות — היתה זו שפת היידיש ובשארית הפליטה.

תופעת עיתונות היידיש באותיות לאַטיניות הקלה על קוראים יהודים, שהיו רחוקים לפני השואה מן היהדות ולא הכירו אותיות יידיש; אך מצד שני לא הביטו בעיין יפה על תופעה זו החוגים הדתיים, מוסדות ועיתונים מרכזיים ומפלגתיים שונים, כפי שעוד ניווכח בהמשך הדברים.[18]

פרק ב

״דאס פרייע וואָרט״ מפלדאפינג ועיתוני היידיש הראשונים בגרמניה

כך ויתרו בשארית הפליטה על הוצאת עיתונים בכתב יד וכך התגברו על המחסור באותיות דפוס עבריות; וכך ראה אור במחנה פלדאַפינג העיתון היהודי הראשון בשארית הפליטה באותיות לאטיניות — היה זה ביום כ״ז בתשרי תש״ו (4 באוקטובר 1945). שם העיתון היה ״דאַס פרייע וואָרט״ (המלה החפשית), והוא הוקם ביוזמתה של מרת בוּלי דיאַמוֹנד מאונר״א. מרת דיאַמונד רצתה, שיוקם ביטאון יהודי בפלדאַפינג, אשר המערכת שלו תהיה מורכבת מנציגי שלושת הזרמים הפוליטיים שביהדות המחנה — הציונים (שהיו מאורגנים אז ב״אחידה״), ״אגודת ישראל״ וה״בּוּנד״ (שעמו שיתפו אז פעולה גם הקומוניסטים היהודיים, אשר התרכזו בפלדאַפינג). העורך הראשי של ״דאַס פרייע וואָרט״ היה מאיר גברונסקי, נציג הציונים במערכת היה משה זילברברג, נציג ״אגודת ישראל״ — הרב יצחק זמבה ונציג ה״בונד״ — נ׳ גורביץ׳. כן שימש ד״ר שמעון שוחט ככתב של העיתון,

וחיים־זאב (וולף) קוּר עזר בעריכה; משתתפים קבועים בעיתון היו הרב אביעזר בורשטין, שלום הרשקופ, מריאַן ז׳יד, ארנסט לנדוי וד״ר י׳ נויאר.

במאמרו ״כיצד מוקם עיתון״ שבגיליון היובל לכבוד ראש השנה תש״ז של ״דאַס פרייע וואָרט״ מספר העורך גברונסקי על הפגישה, שאירגנה מרת דיאַמוֹנד לשם הקמת העיתון; על קביעת השם ״דאַס פרייע וואָרט״ — כביטוי למתן האפשרות לשרידים למחות על עוול, דבר שנימנע מהם בימי הנאַצים; על הדרך בה הוא קבע את האורתוגראַפיה של הכתיב הלאַטיני תוך התחשבות במוצאם של המשוחררים שמפולין ומליטא; על הקשיים בדיור מתאים למערכת, בהשגת נייר וכיוצא־בזה.

״דאַס פרייע וואָרט״ נועד להיות שבועון. שלושת גיליונותיו הראשונים ראו אור בשיכפול, מאז הגיליון הרביעי מיום י״ט במרחשון תש״ו (26 באוקטובר 1945) החל העיתון לראות אור בדפוס. תחילה הופיע ״דאַס פרייע וואָרט״ בארבעה עמודים, ואחר כך — בשישה־שמונה עמודים. בזמן הראשון היו מחלקים את ״דאַס פרייע וואָרט״ במחנה ללא תשלום וכן הוא נהג בתחילה לפרסם מודעות ללא תשלום. גיליון היובל מס׳ 49—50 ראה אור בעשרים עמודים, והוא הופיע ביום 25 בספטמבר 1946 לכבוד ראש השנה תש״ז. מבחינת התוכן הביא העיתון חומר ומאמרים ברוח הזרמים, שיוצגו במערכת, לרבות — מאמרים ברוח קומוניסטית; אך בסך הכול היה זה עיתון ציוני נאמן ברוחו ובכיוונו, בצביונו ובדמותו. העיתון נערך ברוח קלילה, וחוש ההומור שלו הוסיף לא מעט לחיוניות שבו, לרוחו הרעננה ולדמותו העירנית.

״דאַס פרייע וואָרט״ הוא הניסיון הראשון להקמת עיתון יהודי באותיות לאַטיניות בשארית הפליטה, ואת דוגמתו חיקו אחר כך אחרים. העיתון היה ראשון בשארית הפליטה לעוד משהו: הוא הקים לידו כתב עת מצוייר ביידיש בשם ״פעלדאַפינגער מאַגאַזין״ (האוצר הפלדאַפינגי). גם זה הופיע תחילה באותיות לאַטיניות, אלא שעם קבלת מכונת כתיבה באותיות עבריות, אשר זוג מעובדי החברה היהודית לשמירת הבריאות ״אוזה״ — ד״ר הייטאַן ומרת רות הייטאַן — הביאו מצרפת, החל כתב העת המצוייר להידפס כולו באותיות עבריות, ובשיכפול. היה זה החל בגיליון מס׳ 4 לכבוד פורים, שראה

אור ביום י״ד באדר ב׳ תש״ו (17 במאַרס 1946), כשבמאמר המערכת שלו מביע העורך תודה לזוג הייטאַן על מכונת הכתיבה, למרת דיאַמונד על יסוד העיתון ועל סיועה לקיומו ולמשה זילברברג, חבר המערכת הפעיל מטעם הציונים, על עזרתו הפעילה בעריכה. החל באותו גיליון מס׳ 4 שונה השם ל״אונטערוועגס״ (בדרך), כשבסוגריים הודפס גם השם הקודם ״פעלדאַפינגער מאַגאַזין״. שינוי השם בא מתוך רצון להימנע ממושג גשמי כ״מאַגאַזין״ לכתב עת יהודי. מכל מקום נועד ביטאון מצוייר זה להיות ירחון, ולמעשה הוא הופיע בדרך כלל לקראת חגים. גיליונו הראשון ראה אור ביום ג׳ בטבת תש״ו (7 בדצמבר 1945) לכבוד חנוכה, וגיליונו השביעי והאחרון — ביום ה׳ בתמוז תש״ו (4 ביולי 1946), כל גיליון של הירחון המצוייר ראה אור ב־16 עמודים. הן ״דאַס פרייע וואַרט״ והן תוספתו החודשית המצויירת ציינו את התאריך העברי והכללי, אלא שהשנה העברית צויינה בספרות (ודאי בעטיו של הכתיב הלאַטיני של העיתון) — 5706 (במקום תש״ו) ו־5707 (במקום תש״ז).

ראינו איפוא, כי כבר העיתון היהודי הראשון באותיות לאַטיניות הקים תוספת מצויירת באותיות עבריות — ללמדך, כי לא בשמחה נגשה המערכת לניסיון של הקמת במה יהודית באותיות לא עבריות. ואכן, פה ושם הביא העיתון גם דברים באותיות עבריות, ובמיוחד דברי שירה וכן מאמרים ביידיש, שהוא העתיק מעיתונות העולם, ולפעמים גם מאמרים בעברית; את המאמרים מן החוץ יש ש״דאַס פרייע ווארט״ צילם והביאם מצולמים כמות שהם מעל עמודיו. מן הראוי להזכיר, כי גיליון היובל שהזכרנו הכיל גם ארבעה עמודים באותיות עבריות ועוד חצי עמוד נוסף עם שירים באותיות עבריות.

״דאַס פרייע ווארט״ הוקם, כאמור, על־ידי אונר״א, וממילא הוא לא עמד לשירות הוועד המקומי בפלדאַפינג, שעמו אף היו לו חיכוכים. אולם במשך הזמן שופרו היחסים בין העיתון ואנשי הוועד המקומי, והדבר אף מצא את ביטויו בתמונות שבעיתון. גיליונו האחרון של ״דאַס פרייע ווארט״ ראה אור זמן קצר לאחר הופעת גיליון היובל שלו — הגיליון מס׳ 52 על עשרת עמודיו מהושענא רבה תש״ז (16 באוקטובר 1946).

״דאַס פרייע ווארט״ הוא העיתון הראשון של שארית הפליטה באותיות לאַטיניות; אך בעוד שבדפוס הוא החל לראות אור, כאמור, רק עם הגיליון

הרביעי מיום י"ט במרחשון תש"ו (26 באוקטובר 1945) — ראה אור במחנה לאַנדסברג ה"לאַנדסברגר לאַגער צייטונג" (עיתון מחנה לאַנדסברג) בעריכתו של ד"ר ראובן וולסונוק, ואף הוא באותיות לאַטיניות ובדפוס, והיה זה ביום א' במרחשון תש"ו (8 באוקטובר 1945), ארבעה ימים לאחר שראה אור הגיליון הראשון (המשוכפל) של "דאַס פרייע וואָרט". עוד ארבעה ימים חלפו, וביום ה' במרחשון תש"ו (12 באוקטובר 1945) ראה אור במינכן בדפוס הביטאון של הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים בשם "אונדזער וועג" (דרכנו) בעריכת לוי שליטן (אחר־כך שליט) — והפעם כבר באותיות עבריות.

על שני העיתונים האחרונים האלה עוד יבוא דיון מפורט יותר בחטיבה הבאה. אולם בינתיים ניתן לומר, כי "תחיית המתים" שבכתב יד מהווה ניסיון לייסד את העיתון הראשון שבשארית הפליטה ביידיש, ה"דאַס פרייע וואָרט" הוא העיתון היהודי הראשון באותיות לאַטיניות, ה"לאַנדסברגר לאַגער צייטונג" — העיתון היהודי הראשון בדפוס וה"אונדזער וועג" הוא העיתון היהודי הראשון בדפוס של אותיות עבריות בשארית הפליטה.

כל זה אמור לגבי האיזור האמריקאַני של גרמניה. אולם יש לזכור גם את האיזור הבריטי, שבו החל לראות אור ה"אונדזער שטימע" ככתב העת הקבוע הראשון שביידיש בכתב־יד; וכן יש לזכור את ברלין־שלאַכטנזה, שבה החל לראות אור השבועון היהודי "אונדזער לעבן" (חיינו) במכונת כתיבה ובשיכפול. שני אלה ראו אור בתקופה שבין "תחיית המתים" ל"דאַס פרייע וואָרט" — "אונדזער שטימע" ביום ב' במנחם־אב תש"ה (12 ביולי 1945) והגיליון הראשון של "אונדזער לעבן" על 12 עמודיו ביום כ"ג במנחם־אב תש"ה (2 באוגוסט 1945).

הנה כי כן נוכל לקבוע את סדר הראשונות של עיתונות היידיש בגרמניה כולה כלהלן:

(1) "תחיית המתים" שבבוכנוואַלד — ניסיון ראשון להקים עיתון יהודי בשארית הפליטה של גרמניה;

(2) "אונדזער שטימע" שבאיזור הבריטי — כתב עת יהודי ראשון בכתב יד ביידיש;

(3) "אופנדזער לעבן" שבברלין — כתב עת ראשון ביידיש במכונת כתיבה;
(4) "דאס פרייע וואָרט" — עיתון יהודי ראשון באותיות לאַטיניות;
(5) "לאַנדסברגר לאַגער צייטונג" — עיתון יהודי ראשון בדפוס;
(6) "אופנדזער וועג" — העיתון היהודי הראשון בדפוס עם אותיות עבריות.

פרק ג

ביטאונים לוקאליים ומחוזיים וכתבי עת ספרותיים ומקצועיים וכיו"ב

שלושת העיתונים האחרונים הוקמו כשבועונים. על אלה נתווספה שורה ארוכה של עיתונים לוקאליים, אשר יצאו לאור במחנות שונים ובערים שונות שבאיזור האמריקאני — בבאַד־רייכנהאַל, בגאַברזה, בגויטינג, בדגנדורף, בהוף, בווינדסהיים, בזאַלצשירף, בלאַמפרטהיים, בלייפהיים, בניי־פריימאן, בסאנט־אוטיליין, בפוקינג, בפירט, בפרנוואַלד, בציילסהיים ובשטוטגאַרט — 18 עיתונים לוקאליים (כולל העיתונים מפלדאַפינג ומלאַנדסברג, שהוזכרו קודם). בדומה ל"תחיית המתים", מעידים גם השמות של עיתונים מקומיים אלה על הלך הרוחות שבשארית הפליטה. למשל: "דער מאַרגן" (המחר או השחר) בבאַד־רייכנהאַל, "אַ היים" (בית או הביתה) בלייפהיים, "במדבר" (פרנוואַלד), "אופנדזער מוט" (המאמץ שלנו) בציילסהיים, "אויף דער פריי" (לחופש) בשטוטגאַרט וכדומה.

כן קמו בשנת 1946 עיתונים מטעם הוועדים המחוזיים: "דער נייער מאַמענט" (הרגע החדש; בשנת 1947 שונה שמו ל"אופנדזער מאַמענט" — רגענו) ברגנסבורג בעריכת נפתלי (נתן) זילברברג (אח"כ בעריכת מנדל מן ויחזקאל קיטלמן), "אופנדזער האַפענונג" (תקוותנו) באשווגה שליד קאַסל בעריכת מרדכי דוניץ, "אופנדזער וואָרט" (דברנו) בבאַמברג בעריכת משה יונגשטין ו"אופנטערוועגס" (בדרך) בפראַנקפורט דמיין בעריכת י' שחור.

מבין העיתונים המקומיים והמחוזיים שבאיזור האמריקאני היו ששוכפלו, אך רובם הודפסו. היו עיתונים שהופיעו בשם עברי — כמו "במדבר", למשל — אף כי שפתם היתה יידיש; היו שנשאו כותרת באותיות עבריות, אף כי הם ראו אור באותיות לאטיניות; היו שגיליונותיהם הודפסו תחילה מראשיתם ועד סופם באותיות לאטיניות ועברו לאחר מכן לאותיות עבריות; אך היו גם כאלה, שהופיעו מלכתחילה באותיות עבריות. בעיתונות המקומית והמחוזית היה מפותח יחסית החלק הלוקאלי והיו בה תיאורים מן המקום ומוסדותיו. העיתונות הלוקאלית אף תרמה לטיפוח החינוך במחנות, ולחינוך המקצועי במיוחד. אולם העיתונות הזאת היתה תלוייה בחברי הוועד המקומי, שהיו למעשה ה"צנזורים" שלה. אם היתה אי שביעות רצון במחנה מן הוועד, לא מצא הדבר את ביטויו אפילו במכתב למערכת של העיתונות הלוקאלית. לא רק שסדרי המחנה לא בוקרו בעיתונות זו, אלא שפה ושם היתה בה חנופה לעסקני המקום ולחברי הוועד, בנוסף על ההתרפסות בפני פקידים של אונר"א וג'וינט ובפני אמריקאנים סתם. כן היתה עיתונות המחנות, ברובה, קרתנית מדי ברוחה ובסידורה — מבחינת המאמרים, הרשימות, צילומי עסקנים, העימוד, מבחינת הטון הנאיבי והמליצי מדי וכדומה.

תופעות אלו עוררו את המוסדות המרכזיים של שארית הפליטה ואת העיתונות המרכזית והמפלגתית לדרוש את חיסולה של העיתונות הלוקאלית. אולם הוועדים המקומיים היו זקוקים לעיתונות הזאת ככלי שרת לאינטרסים שלהם, כשופר לפעולותיהם ואולי גם לשם מתן פירסומת לעסקניהם. הם מצאו אמצעים לקיים את עיתוני מחנותיהם, על אף היפסק הסיוע החומרי ממינכן, והם עוד שיפרום והעלו רמתם הן מבחינת הצורה והן מבחינת התוכן, שהורחב בידיעות מן העולם החיצוני, מן העולם היהודי ומן הארץ. בסופו של דבר לא יכלו הוועדים המקומיים לעמוד כנגד הגופים המרכזיים ועיתוניהם — והעיתונות הלוקאלית חוסלה, במיוחד כשנשללו ממנה רשיונות ההופעה. על אף הכול, מן הראוי לציין, כי העיתונות הלוקאלית העמידה מספר עורכים רציניים וכמה עיתונאים טובים, אשר שמם נתפרסם אחרי כן בעיתונות המרכזית של שארית הפליטה. זוהי זכות נוספת לעיתונות הלוקאלית ליד תרומתה לטיפוח החינוך במחנות.

לרשימת כתבי העת יש לצרף עוד שורה ארוכה של ביטאונים ספרותיים ומקצועיים באיזור האמריקאַני של גרמניה. כאלה, למשל, הם כתבי העת הספרותיים "שריפטן" (כתבים) ו"המשך" — שניהם ביטאוני אגודת הסופרים והעיתונאים היהודיים, שנתקיימה בשארית הפליטה עד למאַרס 1949, והם הופיעו לאחר שנכשלו הניסויים של "העפטן פאַר ליטעראַטור, קולטור אוּן קריטיק" (מחברות לספרות, לתרבות ולביקורת) ברגנסבורג ושל "חודש בלעטער פאַר ליטעראַטור אוּן קריטיק" (דפים חודשיים לספרות ולביקורת) במינכן, כשמכל פירסום יצאה לאור רק חוברת אחת. אולם "שריפטן" לא זכה להדים חיוביים במיוחד בשארית הפליטה בעטיים של ליקויים טכניים בסידור ובהגהה. "שריפטן" יצא לאור בסוף שנת 1947 בהיקף של 168 עמודים ובהשתתפות כמה עשרות סופרים ואמנים; מ"המשך", שיצא לאור בשיתוף עם המינהל לחינוך ולתרבות שבשארית הפליטה, פורסמו שתי חוברות — האחת באפריל 1948 בהיקף של 72 עמודים ובהשתתפות כמה עשרות סופרים ואמנים, והשנייה בינואר 1949 בהיקף של 64 עמודים ובהשתתפות כעשרים איש; העריכה של ביטאונים אלה היתה בידי ועדות, אך בראש ועדות המערכת של "המשך" מונו עורכים — י' גאַר לחוברת הראשונה וי' קפלן לשנייה. כן מן הראוי להזכיר את כתב העת ההיסטורי "פון לעצטן חורבן" (מן החורבן האחרון).[19]

כתבי עת נוספים בשארית הפליטה הם של הסטודנטים היהודיים בגרמניה ("דער יידישער סטודענט" — הסטודנט היהודי; ואחר־כך — "ווידער־געבורט" — לידה מחדש), כתבי עת לחקלאות ולספורט וביטאונים של רופאים, מהנדסים, מורים, נכים וכיוצא באלה. עלונים אינפורמאַטיביים, אם ביידיש ואם בעברית ואף בשפות לועזיות, הוציאו לאור מזמן לזמן הסוכנות, הקרן הקיימת לישראל, החברה לעידוד המלאכה בישראל "אור"ט", ועד ההצלה וכדומה. כן היו ביטאונים ופירסומים שונים לנוער.[20]

מאז אוגוסט 1946 אף הופיע דו־שבועון מצוייר בשם "יידישע בילדער" (תמונות יהודיות) בעריכת שלמה פרנק,[21] והיה זה ניסיון של כתב עת מצוייר בלתי תלוי בעיתון רגיל לחדשות, כמו אלה שליד "דאַס פרייע וואַרט", "די. פי. אכספרס" והירחון המצוייר שליד "איבערגאַנג" (מעבר),

ביטאון הפדראַציה של יהודי פולין בגרמניה, אשר עליו ידובר בפרק השלישי של החטיבה הבאה. ואמנם, על ה"יידישע בילדער" ורמתו נמתחה ביקורת מצד חוגים שונים בשארית הפליטה, אך היו ביטאונים גם מסוגים אחרים, ובתוכם הומוריסטיים־סאַטיריים, אלא שהללו לא האריכו ימים.

כמעט כל כתבי העת האלה יצאו לאור במינכן וביידיש; אך כתבי עת הופיעו גם במקומות אחרים ("דאַס פרייע וואַרט" של גברונסקי על תוספותיו המצויירות הופיע, כאמור, בפלדאַפינג) וגם בעברית ובשפות אחרות. כל אלה מהווים תוספות לעיתונות המרכזית, שעליה עוד ידובר להלן בחטיבה הרביעית ובחטיבה החמישית של עבודה זו.

פרק ד

גיוון ושיפור

כבר מן האמור עד כה מתקבלת תמונה של פעילות עיתונאית מגוונת, שהגיעה לשיאה בשנת 1947, היא השנה שבה הגיעה גם שארית הפליטה לשיאה המספרי. ואכן, מן הסטאַטיסטיקה על העיתונות היהודית העולמית, אשר פורסמה ב"יידישע קולטור" שבאמריקה בראשית 1948, מסתבר, כי בגרמניה היו למעלה משבעים עיתונים וכתבי עת יהודיים,[22] אשר העמידוה במקום הראשון בעולם ועוד לפני אמריקה, שהיתה אז מבחינה כמותית במקום השני של הפירסומים היהודיים.[23] אם נשווה עובדה זו ליחס המספרי של 140,000 יהודים, לכל היותר, שבאותה שנת 1947 בשארית הפליטה שבגרמניה למספר היהודים בארצות הברית, שעל אף הקושי לקבוע את מספרם המדוייק, הם הגיעו בעת ההיא בערך לחמישה מיליון נפש;[24] ואם נביא בחשבון, שהיהודים בשארית הפליטה ראו בגרמניה סוכת ארעי למספר שבועות בלבד ואשר רק עקב לחץ התנאים הם התגוררו שם מספר שנים[25] — תעיד הכמות המספרית של הביטאונים ביישוב זמני כזה, בהשוואה ליישוב קבע יהודי עשיר כבארצות הברית, על יצר חיים מיוחד במינו. יתירה מזו:

מצד שמאל למטה — דוגמאות של רשיונות, שהודפסו בעמודים האחרונים של עיתוני שארית הפליטה באיזור האמריקאני (ראה ההערות מס׳ 4 בחטיבה התשיעית ומס׳ 1 בחטיבה העשירית להלן והטכסטים, שאליהם הן מתייחסות). ברשיון השני לא צויין בטעות שם העיתון — "ציוניסטישע שטימע"

לא רק בהשוואה ליהדות ארצות הברית גילתה שארית הפליטה שבגרמניה פעילות וחריצות, אלא גם ביחס לארצות הברית בכללותה, שבה יש שלטון כמעט חסר גבולים למעצמה העיתונאית, גם ביחס אליה עלתה שארית הפליטה שבגרמניה בפעילותה העיתונאית.[26]

אחרי המלחמה אירגן יוסף פרנקל בלונדון — מטעם הקונגרס היהודי העולמי ואגודת העיתונאים היהודיים באנגליה — תערוכה של העיתונות היהודית בארצות המשוחררות, אשר זכתה להצלחה רבה עד כי למעלה מעשרת אלפים איש ביקרוה. בתערוכה זו הוצגו 120 עיתונים מ־15 ארצות, והעיתונות של שארית הפליטה בגרמניה תפסה מקום כבוד ראשוני במעלה בין העיתונים האלה.[27]

כך קמה עיתונות יהודית, ובעיקר ביידיש, בתנאי חיים מיוחדים במקום מקלט זמני של ניצולים משוועי ישע. ומעניין, שהדבר קם והיה בגרמניה, אשר רצתה להכחיד שם ישראל מגוי; בגרמניה שמשכיליה היהודים יצאו לראשונה כמאתיים שנה קודם לכן נגד היידיש [28] ואשר הביטו מגבוה, מלמעלה למטה, על כלל יהודי מזרח אירופה,[29] שאותם הם כינו "פולאַנים". אותו יחס שלילי של יהודי גרמניה כלפי יהודי מזרח אירופה הורגש גם מעבר לים — למשל: מצד המהגרים מגרמניה בארצות הברית.[30]

עם לידתה של התנועה הלאומית בישראל החלו מנהיגי התנועה שבמערב להעריך את ה"אוסטיודן", הם יהודי מזרח אירופה, הערכה חיובית;[31] אך יהודי מזרח אירופה המשכילים קיבלו בינתיים את הסתייגות המשכילים שבמערב מן היידיש.[32] ומעניין: הנה קמה עכשיו על אדמת גרמניה עיתונות יהודית, וביידיש דווקא — ועל־ידי אלה מבין היהודים ילידי מזרח אירופה "הבזויים", אשר היו בעלי הכרה ציונית נאמנה. כך נסתייעה התנועה הציונית גם הפעם — כבעבר [33] — ביידיש, שאותה ניצלו הציונים למטרות לאומיות, וממילא עזרו הציונים הללו בעקיפין — ושוב: כבעבר [34] — לפיתוחה אחרי מלחמת העולם השנייה בקרב שארית הפליטה על אדמת גרמניה.[35]

בפרק הקודם נאמר, בין היתר, כי המנהיגות של שארית הפליטה רצתה בחיסולם של העיתונים הלוקאַליים. והנה החליטה המועצה של היהודים

המשוחררים באיזור האמריקאני של גרמניה באוקטובר 1947 על חיסולה של העיתונות המחוזית, בנוסף על העיתונות המקומית — פרט לעיתון של מחנה לאַנדסברג — ואף לעיתונים המרכזיים הותר מעתה להופיע באותיות עבריות בלבד.

האמת היא, כי רבים מן העיתונים הלוקאַליים פסקו למעשה להופיע עוד קודם לכן; אך מעתה ניתן להיווכח למעשה בשיפור הרמה של העיתונות היהודית בשארית הפליטה, וזאת לאחר שגם העיתונות המחוזית חוסלה עד לסוף 1947. פרט לעיתון הלאַנדסברגי, ראו מעתה אור כל העיתונים היהודיים שבאיזור האמריקאַני במינכן בלבד. היה זה איפוא צמצום כמותי, קידום איכותי וריכוז מבחינת המקום של העיתונות שנותרה.

חשיבות ישנה גם להחלטה בדבר קיומם של עיתונים באותיות עבריות בלבד. כאמור בפרק הקודם, הקלה התופעה של עיתונות יידיש באותיות לאַטיניות על קוראים, שלא הכירו אותיות עבריות. אולם אלה לא היו רבים, ועקב התופעה של קיום עיתונות יהודית באותיות לועזיות הם הזניחו את לימוד הא״ב העברי. לעומת זאת נעלם עד מהרה הקושי, שבו נתקלו רוב הקוראים בקריאת יידיש באותיות לאַטיניות. שכר ההדפסה של עיתון באותיות לאַטיניות היה זול יותר, שכן באותיות אלו ניתן היה להפעיל לינוטיפים עם פועלי דפוס גרמניים, בשעה שעל עיתון באותיות עבריות היה להופיע (בתחילה על כל פנים) בסידור יד ובדרך כלל על־ידי פועלי דפוס יהודיים, שמספרם היה קטן ושכרם גבוה — העיתון באותיות לאַטיניות יכול היה להופיע איפוא במספר עמודים גדול יותר ולהתחרות בהצלחה בעיתון בעל האותיות העבריות, שהמרוץ ביניהם לא היה שווה. כך נשקפה סכנה, שהאות הלאַטינית תידחק הצידה את האות העברית בשארית הפליטה. ההחלטה מאוקטובר 1947 היוותה איפוא תריס בפני סכנה זו, והיא אף הרחיקה אותה במידה רבה.

נסקור מעתה את העיתונות שנותרה, את העיתונות המרכזית על שני כיווניה — העיתונות הבלתי מפלגתית והעיתונות המפלגתית שבשארית הפליטה של האיזור האמריקאַני בגרמניה.

הערות לחטיבה השלישית

1. כ"עם הספר" כינה מוחמד את היהודים (למשל : גרץ, היסטוריה, ג', עמ' 79), וכן הם צויינו בתקופתו כ"עם הכתב" (שם, שם, עמ' 58). אולם עוד בימי השופטים וראשית המלוכה היה הכתב מוכר בישראל, כאשר יעידו פסוקים שונים בנביאים ראשונים (שופטים ה', 14 וח', 14 ; שמואל ב' ח, 17 וי"א, 14), והוא החל לשמש את הספרות שבכתב במחצית השנייה של המאה התשיעית לפני הספירה (סוליאלי, יסודות, עמ' 104). על קדמותו של הכתב בישראל — גם פסחים נ"ד, עמוד א' ; אבות ה', 6 ; טור־סיני, הלשון והספר, ב', עמ' 150—190.
2. מלאכת הדפוס נתקבלה בשמחה ובהתלהבות על־ידי היהודים, והדפוס כבר היה בידיהם כ־35 שנים אחרי המצאתו (ילין, חיי היהודים, עמ' 320).
3. על התרבות וכתבי העת בגיטאות — להלן בחטיבה השישית, פרק שני.
4. על כתבי העת היהודיים בגרמנית — ראה הערות מס' 21 ומס' 22 שבחטיבה הקודמת והטכסטים, שהן מתייחסות אליהם.
5. "Utunk" במינכן, וראה בסוף ההערה מס' 6 שבחטיבה החמישית.
6. "Wiitorul Nostru" במינכן (לעיתים — גם תוספת ביידיש בכתיב לאַטיני).
7. אונר"א (אח"כ אייר"ו) הוציאה לאור במינכן כתב עת ביידיש באותיות לאַטיניות, בעריכת מ' לוסטיג, בשם "D. P. Express" (השם המלא — "D. P. Express fun Jidiszn Lebn"), ולידו אף תוספת מצויירת בשם "Dos Jidisze Lebn in Bild" (או "Jidiszes illustrirtes Magazin"). בשם "D. P. Express" הוציאה אונר"א (אח"כ אייר"ו) במינכן עיתון אף בפולאַנית, שהיו בו מאמרים גם ברוסית ובלשונות אחרות ; ואף כי הוא לא נועד לקורא היהודי דווקא, קראוהו גם יהודים, שלא היו רגילים לקריאה ביידיש.
8. למשל : "Our Way" באנגלית.
9. בשנת 1948 הוציא לאור המינהל היהודי לחינוך ולתרבות שבגרמניה את חוברתו של מג"ר פלדשוּה "ביבליוגראַפיה" בשטוטגאַרט, ובה סקירה על העיתונות היהודית שבגרמניה לאחר מלחמת העולם השנייה (40 עמוד ; 11 עמודי הסיום כוללים תצלומים של העיתונים החשובים ביותר). באותה שנה 1948 תיכנן הוועד המרכזי שבאיזור האמריקאַני להוציא לאור "אלמאַנאַך", אלא שהדבר לא יצא לפועל. בלי לדבר על סקירות על עיתונים בודדים לרגל יובליהם, כתבו סקירות והערכות על העיתונות היהודית בגרמניה בכללותה, ובעיקר על זו שבאיזור האמריקאַני, עיתונאים שונים בגיליונות יובל וסיום שונים של כתבי העת הפריודיים בגרמניה (ובעיקר ב"אונדזער וועג", ב"אונדזער וועלט", ב"באַפרייאונג", ב"דאַס וואַרט", ב"דאַס פרייע וואַרט" וב"יידישע צייטונג") וכן בבמות שונות בארץ ובתפוצות. מבין אנשי שארית הפליטה, שתרמו בנידון,

נציין — בנוסף על גאָר, פלדשוה וקוסובסקי — את בן־ציון היבל, ברוך הרמנוביץ (הרמון), מריאָן ז׳יד, פאול (פנחס) טרפמן, מלך טשמני, מרדכי ליבהבר, ד״ר פיליפ פרידמן, מרדכי קרושניץ, י״ד שינזון ולוי שליט. מבין אנשי חוץ, שהקדישו תשומת לב רבה לעיתונות שארית הפליטה, נזכיר את יוסף פרנקל מלונדון.

10. ראה הערה מס׳ 2 לעיל.

11. על הרגשת הסיפוק הזאת — ראה הערה מס׳ 19 בחטיבה הראשונה, הטכסט שהיא מתייחסת אליו והמקומות בעבודתנו, שצויינו בהערה הנ״ל.

12. על מהלך המחשבות בעיתונות של שארית הפליטה בראשיתה — הערה מס׳ 13 בחטיבה הקודמת והערה מס׳ 1 בחטיבה הבאה. על חינוך ילדים בימי השואה — ראה גם הערות מס׳ 5 ו־7 שבחטיבה השישית.

13. ״תחיית המתים״ הועתק גם במכונת כתיבה ובשיכפול — בשישה עמודים.

14. על הכתב האשורי — למשל: סנהדרין כ״א, עמוד ב׳—כ״ב, עמוד א׳; זבחים ס״ב, עמוד א׳; ביאַליק־רבניצקי, ספר האגדה, ג׳, עמוד שנ״ב; בן יהודה, עד אימתי, עמ׳ 26—32; דובנוב, דברי, עמ׳ 164—165, 272—273; וינרייך, הנקודות השחורות, עמ׳ 163 ועוד; טור סיני, הלשון והספר, א׳, עמ׳ 151—162; ליפינר, האידיאולוגיה, עמ׳ 10—20; פייגין, מסתרי העבר, עמ׳ 252—257 ועוד.

15. בפרטים שונים על ״Gazeta de Amsterdam״ לא דייקו איזנשטין (עיתונים, עמ׳ 170), האנציקלופדיה היהודית העולמית (עמ׳ 438, 446), גאון (העיתונות, עמ׳ 9), גוטהיילי־פופר (כתבי עת, עמ׳ 602, 620), הרליץ־פרובסט (עיתונות, טבלה VIII), פול־מאיר (עיתונות יהודית, עמ׳ 12, 125), ״כרוניקל״ (עמ׳ 1) ושולמן (עיתונות יהודית, עמ׳ 364).
אי הדיוקים הם ביחס לשם הבמה (הרליץ־פרובסט ו״כרוניקל״), ביחס לשנת ההופעה (כל המוזכרים בפיסקה הקודמת), ביחס לתדירות ההופעה (איזנשטין, גאון ושולמן) ומשך ההופעה (שולמן). דייק בפרטים נדבה (תולדות, עמ׳ 159).

16. דומה, כי ״כללי האקדמיה ללשון העברית״ התחשבו במידה מסוימת בטעמם של קוראי האנגלית (עמ׳ 36—39). אגב, בתעתיק מלים עבריות ללאַטינית התלבטו גם בעבר; ראה, למשל — מרחביה, תעתיק מלים (תשכ״ה, עמ׳ 103—114; 247—274; תשכ״ו, עמ׳ 41—53).

17. שמה של העבודה ביידיש ובכתיב הלאַטיני שבבאַזל הוא ״Rosinkes Mit Mandlen״, ומוציאה היה עמנואל אולשונגר. אשר לטשרנוביץ — קויימה בה, כידוע, הוועידה למען יידיש בשנת 1908. על כשלונם של ניסיונות כאלה ביהדות — ליפינר, האידיאולוגיה, עמ׳ 12—13.

18. כידוע, שימש הא״ב העברי יסוד לחישובי גימטריות, והמדרש ״אותיות דרבי עקיבא״, למשל, מכיל רמזים ודרשות ע״פ אותיות הא״ב. אף רבי יהודה הלוי אומר,

בדברו על השוני המהותי שבין לשוננו ללשונות אחרות, כי בלשוננו יש תיאום בין צורת האות והדברים המצויינים בה (בלשון "החבר" : "והתחייב מזה לשום מעלה ויתרון ללשון הקודש, ושהמלאכים יותר חוששים לה ומרגישים מזולתה מהלשונות — — כי צורות אותיותיו אינם בלא כוונה ובמקרה, אבל לעניין נאות עם המכוון מכל אות ואות" — ספר הכוזרי, ד', 25) ; וברש"י לבראשית א', 14, למשל, מוסבר, כי באיות המלה "מאורות" בפסוק בלי "ו" ("מארת") יש כוונה. ליפינר בספרו מסביר, בין היתר, את המשמעות האידיאולוגית־ביולוגית של הא"ב העברי לפי מקורות היהדות (האידיאולוגיה, עמ' 30—33), את שיטת הדרש על יסוד הא"ב (שם, עמ' 33—35), את המשמעויות המסתוריות של הקבלה ואת סגולות הא"ב (שם, עמ' 38—39, 51 ואילך, 75 ואילך), את עניין צירוף האותיות והמשמעות המטאפיסית (שם, עמ' 136—141), את הזהות בין האותיות לאלוהות (שם, עמ' 178—182), את החלוקה בין אותיות רחמים ואותיות דין (שם, עמ' 280—281) וכו'. מובן, כי הדתיים התנגדו לעיתונות יהודית בכתיב לאַטיני.

19. על "פּוּן לעצטן חורבן" — להלן חטיבה שישית, פרק ראשון.

20. ביטאון הסטודנטים הכיל חומר ביידיש, בעברית, בגרמנית ובפולאַנית (לפעמים גם באנגלית) ; ביטאון הרופאים כלל חומר ביידיש ובאנגלית, ולעיתים גם בגרמנית — ושמו היה עברי "מכתב לחבר" (כשמו של ביטאון הרופאים בארץ), החומר בביטאוני המורים היה בעברית וביידיש, וכך היו, לרוב, גם פירסומיהן של תנועות הנוער בשארית הפליטה.

21. שמו האמיתי — שלמה פרנקל (לא להחליף עם שלמה פרנקל/שפיר, עורך "דאַס וואָרט" במינכן) ; "יידישע בילדער" עבר עם עורכו ארצה, והופיע כאן בשנת 1951 (תשי"א—תשי"ב).

22. מספר העיתונים היהודיים בגרמניה אף הגיע ל־84, ומהם 68 ביידיש (פרידמן, המלה היהודית המודפסת, עמ' 94, 153).

23. בשנת 1942 היה מספר הפירסומים בארצות־הברית 50 ביידיש (ועד לשנת 1959 הוא ירד ל־35) ו־14 בעברית (והוא ירד ל־11 בשנת 1959) — לשצ'ינסקי, הבהלה, עמ' 108, ומראה המקום שבהערה שם.

24. לפי טרטקובר, מנתה יהדות ארה"ב 4,700,000 נפש בשנת 1945 ו־5,100,000 נפש בשנת 1953 (שבטי ישראל, א', עמ' 61) ובין שתי השנים המוזכרות — בשנת 1950 — חמישה מיליון (החברה היהודית, עמ' 54) ; ואילו לפי לשצ'ינסקי מנו היהודים בארה"ב 5,250,000 נפש בשנת 1946 (תפוצת ישראל, עמ' 33, 36), אלא שבמספר זה הוא נשאר גם בשנת 1960 (הפזורה, עמ' 12, 37 ; והשווה גם דבריו ב"הבהלה", מראה המקום שבהערה הקודמת). מטעמים שונים, ובייחוד כשמפקדי האוכלוסיה אינם מבדילים בארה"ב בין יהודים לתושבים אחרים, לא

קל לקבוע בדיוק את מספר היהודים שם — בתופעה זו דנים : טרטקובר, החברה היהודית, עמ' 96 (הערה מס' 12), המצביע באותו מקום גם על מאמר של סופיה רובינסון ב"קומנטרי" בנדון ועל רשימה ב"ייוו"א־בלעטער" ; הנ"ל, שבטי ישראל, א', עמ' 60 ובעמ' 95 (מהערה מס' 25 ואילך) מצביע על חומר נוסף בסוגייה זו ; שרמן, יהדות, עמ' 205—206.

עוד נציין, כי לפי מקור לא יהודי הגיע מספר היהודים באמריקה בשנת 1952 בערך ל־4,500,000 (מקדוגל, הבנת דעת הקהל, עמ' 283).

25. על גרמניה כמקום מגורים זמני לניצולים — הערות מס' 19 ו־20 בחטיבה הראשונה והטכסטים, שהן מתייחסות אליהם. עובדה זו גרמה לפעמים לעיכובים בפיתוח העיתונות היהודית שם — ראה בסוף הערה מס' 5 לחטיבה החמישית ; וראה שם גם הערה מס' 17 והטכסט, שהיא מתייחסת אליו.

26. אגב, התפוצה הגדולה של העיתונים בשארית הפליטה פגעה שם בהפצת הספר, ובמיוחד בספרי עיון וספרות יפה.

27. על התערוכה בלונדון — י' פרנקל במאמרו "העיתונות היהודית בארצות המשוחררות" ("אונדזער שטימע", גיליון מס' 21 מיום כ"ד בתמוז תש"ז/12 ביולי 1947 ; "אונדזער וועג", גיליון מס' 113 מיום י"ט במנחם־אב תש"ז/5 באוגוסט 1947). בשמות של עיתונים, שהוצגו בתערוכה, קורא פרנקל במאמרו "העיתונות היהודית של תפוצות הגולה" שבפתח "עיתונות יהודית" שלו (מהדורה ו', עמ' 9).

28. על ההתנגדות ליידיש של המשכילים היהודים בגרמניה — למשל : מנדלסון, כתבים מקובצים, עמ' 605 ; וייזל, מבחר, עמ' 20, 23, 25—26, 27, 32—36, 38—40, 41—42 ; מימון, קורות חיים, א', עמ' 35, 203 ; "המאסף" תקמ"ד, מהדורת לטריס, עמוד רכ"ז ; "המאסף" תקנ"ד—תקנ"ז, עמוד רפ"ח ; אליאב, החינוך היהודי, עמ' 8, 30—32, 58, 63, 68, 81, 83, 163 ; בר־דיין, מנדלסון, עמ' 297—346 ; ברזילי, מנדלסון, עמ' 180 ; הנ"ל, מגמות לאומיות ואנטי לאומיות, עמ' 172 ; גראָפה, התהוות היהדות המודרנית, עמ' 96, 104 ; הנזל, משפחת מנדלסון, א', עמ' 18—19 ; וינטרויב, תרגומי התורה, עמ' 14 ; יעקב כ"ץ, מסורת ומשבר, עמ' 309 ; מאַהלר, דברי, עמ' 49—50, 68—69, 173 ; מאיר, היהודי המודרני, עמ' 44 ; סנדלר, הביאור, עמ' 11—15 ; צינברג, ספרות ישראל, עמ' 33—34, 45, 48—49 ועוד ; קויפמן, גולה וניכר, עמ' 12—14 ; קייזרלינג, מהדורה א', עמ' 282—283 ; הנ"ל, מהדורה ב', עמ' 284—285 ; שוחט, עם חילופי, עמ' 254—255 ; הנ"ל, השכלה, עמ' 539—543.

29. על הסתייגותם של המשכילים היהודים בגרמניה מיהודי מזרח אירופה — למשל : מנדלסון, כתבים מקובצים, עמ' 602 ; מימון, קורות חיים, ב', עמ' 369 ;

"המאסף" תקס"ט, עמודים רפ"ו—רצ"א ; "המאסף" תק"ע, תקופה א', עמוד ק"א ; אליאב, החינוך היהודי, עמ' 23, 32, 144 ; אסף, מקורות, עמודים ר"י, רמ"ד ; ברזילי, דת ישראל בהשכלת ברלין, עמ' 65 ; הנ"ל, מגמות לאומיות ואנטי לאומיות, עמ' 172 ; ברנפלד, דור חכם, עמ' 31—32 ; הנ"ל, דור תהפוכות, א', עמ' 20, 31—36, 95, 100 ; הנ"ל, שם, ב', עמ' 33—34, 46, 48—49, 68—70 ; הנ"ל, יהודים ויהדות, עמ' 28 ואילך ; גרץ, היסטוריה, ה', עמ' 5—6, 330—334, 408—409 ; ב"צ כ"ץ, רבנות, א', עמ' 146—148, 210, 240—241, 249, 254, 257—258, 265 ; הנ"ל, שם, ב', עמ' 145, 147—148 ; הנ"ל, תולדות, עמ' 27 ; מאַהלר, דברי, עמ' 44—45, 154, 179 ; מייזל, תולדות ההשכלה, עמ' 26 ; סמולנסקין, מאמרים, עמ' 49. צינברג, ספרות ישראל, עמ' 86 ; קייזרלינג, מהדורה א', עמ' 306—307 ; הנ"ל, מהדורה ב', עמ' 310 ; שוחט, עם חילופי, עמ' 135, 175, 305 ; הנ"ל, חברות לימוד, עמ' 413.

30. על יחס המהגרים היהודים מגרמניה למהגרים ממזרח אירופה בארצות־הברית — למשל : טרטקובר, שבטי ישראל, א', עמ' 50—53 והמקורות שבמראי המקומות המתאימים (שם, עמ' 94) ; שרמן, יהדות, עמ' 186, 240.

31. על שינוי היחס כלפי יהדות מזרח אירופה מצד מנהיגים של היהדות הלאומית במערב מעידים הכתבים הבאים : רילף, מבחר, עמ' 157—159 ; ובמבוא של לוינסון — שם, עמ' 7—8 ; הרצל, בפני, עמ' 143—145 ; הנ"ל, מבחר, עמ' 168—170 ; הנ"ל, הקונגרס, עמ' 56—58 ; "קציר", עמ' 17—18. עם עליית היטלר לשלטון ייסר פרינץ את אחיו היהודים בגרמניה על יחסם השלילי ליהודי מזרח אירופה (אנחנו היהודים, עמ' 49—55).

32. על יחסם השלילי של המשכילים במזרח אירופה ליידיש — למשל : שי"ר (שלמה יהודה רפופורט) ב"ביכורי העיתים" תקפ"ח, עמ' 11 ; ריב"ל, תעודה בישראל, שער ב', פרק ד', עמ' 40 ; מאַהלר, החסידות, עמ' 61—62.

33. על ניצול היידיש על־ידי הציונות למטרותיה — למשל : גלבר, תולדות, עמ' 130—131.

34. על עזרת המשכילים שלא מדעת להתפתחות היידיש — למשל : אטינגר, תולדות, עמ' 161.

35. מן הראוי להעיר כאן, כי כיום אין עוד נשקפת סכנה לעברית מצד היידיש. העברית "ניצחה" — ולצערנו, נחרבה היידיש יחד עם דובריה במזרח אירופה, מקום מבצרה. במקומות רבים היידיש היא כיום סימן היכר לזהות יהודית ולדחיית ההתבוללות. עובדות אלו שינו יחסם של קנאי העברית ונאמניה לגבי היידיש, שהחלה לסמל בעיני רבים ממתנגדיה בעבר זכר לתרבות יהודית מימים עברו. הרגשה זו, אף כי עם הנספים בגולה נימנו מתנגדי יידיש, היא

שליוותה את ה"בראיסטים" שבשארית הפליטה שעה שהקימו שם עיתונות ביידיש. על לימודי יידיש כיום על־ידי סטודנטים יהודיים באוניברסיטות ארצות־הברית — גליקסמן, לימוד יידיש, עמ' 168—176 (ובעיקר — שני העמודים האחרונים); וראה גם — וילפנד, לעתידה של אידיש, עמ' 19—21. בסוף שנת 1969 שיגר שזר, נשיא מדינת ישראל, ברכה לכינוס העולמי השלישי למען תרבות יידיש, שנערך בניו־יורק (לפי "אפריקאַנער אידישע צייטונג" מיום ג' בטבת תש"ל/12 בדצמבר 1969).

חטיבה רביעית

העיתונות הבלתי כופלגתית

פרק א

"אונדזער וועג" של הוועד המרכזי

שלושה עיתונים מרכזיים בלתי מפלגתיים היו לשארית הפליטה שבאיזור האמריקאַני של גרמניה, ואלה הם: (1) "אונדזער וועג" (דרכנו) מטעם הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאַני של גרמניה, (2) "יידישע צייטונג" (עיתון יהודי) במחנה לאַנדסברג ו־(3) "איבערגאַנג" (מעבר) מטעם הפדראַציה של יהודי פולין בגרמניה.

בראש העיתונות הבלתי מפלגתית בגרמניה עמד "אונדזער וועג" (דרכנו), ביטאון הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים, אשר החל לראות אור ביום ה' במרחשון תש"ו (12 באוקטובר 1945). "אונדזער וועג" היה העיתון היהודי הראשון בגרמניה שלאחר מלחמת העולם השנייה, אשר הודפס באותיות עבריות והוא אף היה באותה עת אחד העיתונים המעטים באירופה שלאחר השואה בכלל, ותפוצתו הגיעה בזמן הראשון לעשרים אלף עותקים ואף בימי השפל שלו הגיעה תפוצתו לכדי 15 אלף עותקים.

בראש הגיליון הראשון מוצאים אנו "יזכור" במסגרת שחורה לזכר "הורינו, אחיותינו ואחינו, נשותינו וילדינו, אשר ניספו בצורה כה אכזרית על־ידי רוצחים פראיים". להלן מעלה ה"יזכור" את לוחמי הגיטאות, את תנועות המחתרת, את הפאַרטיזאַנים, את החללים היהודיים בצבאות השונים ("ובמיוחד חיילי הבריגאדה היהודית"), אשר יוזכרו בכבוד, כשדמם הסוער והחף מפשע ישמש דחף "למען המשך הקיום הנצחי של עם ישראל חי".

העורך לוי שליט(ן) העלה במאמר המערכת הראשון של העיתון את התביעה לפתיחת שערי הארץ ואת זעקתם של שרידי השואה והעביר את ברכתה של שארית הפליטה לשליחי הבריגאַדה היהודית. במאמרו זה כותב

שליט, בין היתר: "יקרה דרכנו (אונדזער וועג) — — דרך שהובילה בדאַכוי ובמיידאַנק, באוישוויץ ובשטוטהוף; מקובנה ומוואַרשה, מווילנה ומריגה ומכל הפזורה היהודית עד לכאן — —. בגופות ילדינו ואבותינו נסללו הדרכים עברנו, — — בכוח הגבורה של גברים ונשים מישראל ביערות פולין וליטא עלינו להמשיך דרכנו. — 'אונדזער וועג' מציב לו כמטרה להיות מורה הדרך לגאולה, לחירות ולמלכות ישראל — — החייבת לקום בזמננו ובדורנו, והיא תקום".

בגיליון הראשון ביטא עורכו הספרותי של העיתון, ישראל קפלן, את השמחה הכללית לקראת האות העברית בדפוס. שם מאמרו הוא "עיתון, עיתון!", ונאמר בו, בין היתר: "עיתון מודפס באמת באותיות היהודיות המאירות, המרובעות — אותיות הזהב, האותיות היקרות — —. הגווילים הקדושים — — נשרפו אוצרות הספרים היקרים ביותר והנדירים — אך לא רוחנו היהודית, אותיות האש המקסימות! והנה עם 'אותיות פורחות' אלו זורח אצלנו עיתון, עיתון יהודי! — — המלה היהודית והאות היהודית מקשרות אותנו שוב יחד עם הקהילה הגדולה של אחינו הקרובים והרחוקים — —. ידע נא העולם, כי חיים אנו. נותרנו בחיים! אמנם, רק שברים, רצוצים לחלוטין לאחר אובדן נחלי דם — — עם החלטה נחושה שוב לחיות".

בגיליון הראשון הופיעו גם שירים. אחד מהם היה שירו של דוד וולפה בשם "דרישת השלום שלי", בו מובע הרעיון, כי עיתון יהודי בבאַוואַריה הוא הנקם הרוחני המקווה, שכן לא נכחדה המלה היהודית.[1] והיה באותו גיליון ראשון של "אונדזער וועג" גם שיר מאת ברכה קופשטין לכבוד המשחרר האמריקאַני, הגנרל אייזנהויאר: "אתה — / בן פאר של העם האמריקאַני / — — לי — / בת לעם מדוכא — / את האמונה באדם אתה החזרת. / אושר כזה / להלל מלים תחסרנה".

בגיליון הראשון ישנה גם תוספת באנגלית, ובה תמצית המאמרים העיקריים שבגיליון, נוהג שהיה קיים לעיתים בזמן הראשון גם בגיליונות אחרים של "אונדזער וועג" במטרה לאפשר לאנשי המימשל הצבאי שבאיזור האמריקאַני להכיר את בעיותיהם של היהודים בשארית הפליטה.

עוד נציין כאן, כי מאמר המערכת של הגיליון השני של "אופנדזער וועג" מיום י"ב במרחשון תש"ו (19 באוקטובר 1945), החתום בראשי התיבות של לוי שליט, נושא את הכותרת "האם היה הדם הפקר?". במאמר זה מועלות טענות כנגד אנגליה, המונעת ישועה מן הניצולים, שבידי היטלר לא היה סיפק לרצחם. המאמר הוא למעשה המשך הגיוני־רעיוני למאמר המערכת, שכתב שליט בגיליון הראשון של העיתון — והוא, מאמר המערכת שבגיליון השני, מסתיים במלים העבריות "בדם ואש יהודה תקום!".[2]

"אופנדזער וועג" הופיע במינכן, תחילה כביטאון היהודים המשוחררים בבאַווּאַריה, ולאחר מכן — כעיתון כלל ישראלי בגלות גרמניה מטעם הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאַני. עד לגיליון היובל (מס' 50) מערב ראש השנה תש"ז (25 בספטמבר 1946), שהכיל 22 עמודים, היה לוי שליט(ן) עורך ה"אופנדזער וועג"; לאחר הפסקה קצרה בהופעה עברה העריכה למאז הגיליון מס' 51 מיום כ"א במרחשון תש"ז (15 בנובמבר 1946) לידי ראובן רובינשטין,[3] ולבסוף — כפי שנראה עוד — נערך העיתון על־ידי ועדת מערכת. בגיליון האחרון שבעריכת שליט יש גם סקירה על התקופה, שבח לבריגאַדה והודעה, כי החל בגיליון הבא יופיע העיתון פעמיים בשבוע ובפורמאַט גדול יותר.

במאמרו הראשון ב"אופנדזער וועג" בשם "עולם בלי יהודים — יהודים בלי עולם" שואל רובינשטין היכן היה העולם בימי האימים והיכן היו ערכי המוסר האנושיים ואנשי צער בעלי חיים והיכן היה מצפון האנושות שעה שילדים הובלו לטבח. אולם המחבר קורא לאמונה, להרחקת היאוש ולהתגברות על הצער. בסך הכול מאמין רובינשטין, שהעולם לא יהיה בלי יהודים ושהיהודים לא יהיו ללא עולם.

במאמר אחר בשם "הסופר בשארית הפליטה" ("אופנדזער וועג" מס' 139 מיום ח' בכסלו תש"ח / 21 בנובמבר 1947), אשר רעיונותיו הועלו על־ידי המחבר קודם לכן כהרצאה בוועידת הסופרים והעיתונאים היהודיים במינכן ביום כ"ג במרחשון תש"ח (6 בנובמבר 1947), קובע רובינשטין, בין היתר, כי עיתונות מסמלת את אופי ארצה, שהמלה הכתובה חשובה לאין ערוך

מן המדוברת; שסופר ועיתונאי אינם רק בעלי מקצוע, כי אם גם נושאי תפקיד חינוכי־תרבותי וכו'. אמנם, בהרצאתו־מאמרו הוא קובע, כי העיתונות היהודית של שארית הפליטה התקדמה בהרבה, אך עליה להוסיף ולתבוע מעצמה שיפורים נוספים, כגון: יתר דאגה לצד הלוקאלי שבעיתון, לטוהר מוסרי — "לפקוח עיניים על תופעות ומעשים אנטי־מוסריים מסוימים" — למאבק בשחיתות, למאבק בהתבוללות, לטיפוח הבריאות הנפשית, להגברת האופטימיות וכדומה. על העיתונות למלא גם תפקידים, הנוגעים לאינטרס שלה, כגון: להעלות את קרן העיתונאי, ללכד את מחנה המושכים בעט, להדק את הקשרים עם אנשי העט היהודיים בחוץ־לארץ, לשים קץ לפירסומים באותיות לאַטיניות ולטפל בשיפור מצבם הכלכלי של הסופרים, העיתונאים והאמנים.

רובינשטין העלה כאן, כאמור, ביקורת על פירסומים יהודיים באותיות לאַטיניות, ובכך הוא המשיך את הקו של שליט קודמו. קו זה של שליט מצא ביטויו ב"אונדזער וועג" גם לפני המאמר הזה של רובינשטין, ונציין כאן כדוגמה את מאמרו של יוסף גאַר "חזרה אל אותיות יהודיות" ("אונדזער וועג", גיליון מס' 75 מיום כ"ד בשבט תש"ז / 14 בפברואר 1947), בו מתריע המחבר כנגד השימוש באותיות הלאַטיניות דווקא לאחר החורבן האיום, כשעלינו להיות רגישים יותר "לגבי כל ערכי התרבות היהודיים־לאומיים, ובתוכם האותיות היהודיות המרובעות"; אותיותינו אף תתרומנה לאחידות אורתוגראַפית, מה עוד שכבר נעלמו רבים מן הקשיים שבאפשרויות לרכוש אותיות עבריות; מוטב עיתונות יהודית קטנה יותר בהיקפה, נקייה יותר וערוכה כהלכה באותיות משלנו מאשר עיתונים "גדולים" בכתיב לאַטיני "עם הרבה עמודים".[4]

בכך נשמר כיוונו של שליט בעיתון, אך הוא עצמו לא הוסיף עוד לכתוב עבור הבמה, שהוא הקים. שליט השתתף לאחר מכן בקביעות ב"אונדזער וועלט" הרביזיוניסטי וכן ב"לאַנדסברגר לאַגער־צייטונג". אולם לו שמורה זכות הראשונים, הזכות של העורך הראשון בשארית הפליטה, שהיה חלוץ האות העברית בעמק הבכא הזה; הזכות של עיתונאי יהודי, אשר לחם באומץ למען עיתון יהודי בעל תוכן יהודי ובעל צורה יהודית בלבוש של

אותיות יהודיות, באותיות הדפוס המרובעות והמקובלות בישראל מני אז ואשר אליהן התגעגעו מעונים בשנות שואה במחנות ריכוז.[5]

דומה, שכבר מן המובאות, אשר הובאו כאן מדברי שליט ורובינשטין, ניכר ההבדל בין השניים: בימי שליט באו לביטוי הצער היהודי והרוגז הלאומי, מה עוד שטריים היו אז פצעי האומה, ושליט ביטאם בעוצמה רבה ובכאב כן; ואילו רובינשטין רצה, כעיתונאי מקצועי ותיק ומנוסה, בטון שליו יותר, דגל באמונה בעתיד בהיר יותר, דיבר בהתאפקות־מה על סבלות העבר ועל תלאות ההווה, הקפיד על איזון שיטתי ועל צביון אירופי — במובן הטוב של המלה — לעיתון, טיפח גישה סובלנית והטיף לשלום בית בשארית הפליטה. ההבדלים בין שני העורכים מצאו ביטויים גם בחומר, שראה אור ב"אופנדזער וועג" בתקופות העריכה של האחד ושל השני.

רובינשטין ערך את "אופנדזער וועג" עד לעלותו ארצה באוקטובר 1948. לאחר מכן ערכה את העיתון ועדת מערכת בהרכב של נתן בולל, בן־ציון היבל ומרדכי ליבהבר. "אופנדזער וועג" פסק להופיע לפני עיתוניהן של המפלגות הגדולות, וגיליון הסיום שלו — מס' 251, ולא כפי שצויין עליו בטעות מס' 252 — הוא מיום ב' בניסן תש"ט (1 באפריל 1949) על 12 עמודיו. אולם בינואר 1950 נקרא העיתון מחדש לחיים בהרכב של מערכת אחרת, כפי שנראה עוד להלן בחטיבה השביעית, פרק ראשון.[6]

"אופנדזער וועג" הופיע תחילה בארבעה עמודים, לאחר מכן — בשישה־שמונה עמודים. עם העברת העריכה לידי רובינשטין ראה, כאמור, העיתון אור, בפורמאט קצת גדול יותר ופעמיים בשבוע — בימי שלישי בארבעה עמודים ובימי שישי בשמונה עמודים;[7] מאז הגיליון מס' 155 מיום י"ט בשבט תש"ח (30 בינואר 1948) ראה העיתון אור בימי שישי במספר עמודים גדול יותר (12 ולפעמים גם 14 עמוד); בתקופה האחרונה לקיומו הוא שוב הופיע בימי שישי בלבד. "אופנדזער וועג" הודפס בסידור יד ובפורמאט קטן, כשבראשו הצו "זכור את אשר עשה לך עמלק" במקור העברי ובתרגום ליידיש.

ב"אופנדזער וועג" השתתפו עיתונאים שונים מן העולם היהודי. כן השתתפו בו עיתונאים וסופרים שונים מאנשי שארית הפליטה — כמו הרשל

וינרויך (וינוקור), יחיאל זק״ש, דוב כובעי (קירז׳נר), ארנסט לנדוי, בטי סגל ורבים־רבים אחרים. מרשימים במיוחד בעיתון זה היו בשעתם מאמריו וכתבותיו של ש׳ קלוגמן / שבתי קשב (הוא ק׳ שבתאי) על המשפטים של פושעי המלחמה בנירנברג.

פרק ב

״ייִדישע צייטונג״ מלאנדסברג (או ״לאנדסברגר לאגער־צייטונג״)

העיתון הבלתי מפלגתי השני, אשר החל להופיע עוד ארבעה ימים לפני ״אונדזער וועג״, היה ה״לאַנדסברגר לאַגער־צייטונג״ (עיתון מחנה לאַנדסברג). עיתון זה הוקם ביום א׳ במרחשון תש״ו (8 באוקטובר 1945) והודפס באותיות לאַטיניות בעריכת ד״ר ראובן (רודולף) וולסונוק. להופעת העיתון בלאנדסברג סייעה העובדה, כי מקום זה היה בתחילה מרכז החיים היהודיים של העקורים בגרמניה ומקום המפגש של ניצולי מחנות הריכוז, בייחוד ממחנה הריכוז שבדאַכוי.

העיתון הזה מסמל מספר שלבים של העיתונות היהודית בגרמניה שאחרי מלחמת העולם השנייה: תחילה הוא הודפס באותיות לאַטיניות בלבד, לאחר מכן בחלקו באותיות לאַטיניות ובחלקו באותיות עבריות, ולבסוף — באותיות עבריות בלבד. העיתון ראה את עצמו תחילה כביטאון הוועד המקומי של מחנה האסירים היהודיים לשעבר בלאַנדסברג, ואחר־כך כעיתון לאומי כללי לבעיות שארית הפליטה בגרמניה. ה״לאַנדסברגר לאַגער־צייטונג״ הוא העיתון היהודי הראשון שבשארית הפליטה, אשר ראה אור בדפוס, ומייד עם גיליונו הראשון.[8]

במאמר המערכת של הגיליון הראשון כתב העורך ד״ר וולסונוק בענווה, בין היתר: ״העלון שלנו, אשר אנחנו מתכוונים להוציאו כסדרו עבור הקומץ הקטן של שארית הפליטה במחנה לאַנדסברג, ודאי איננו ביטוי לעודף של

כוחות רוחניים — —. יליד הדלות המרה הוא, הנושא את סימן הדלות על המצח. הוא נולד על חורבותיהן של השקפות עולם שנשרפו ושל תקוות שנגוזו,[9] כביטוי הכרחי לנשמותיהם של השרידים הנותרים של עם הספר, אשר אינו יכול לבטא את רצון הקיום שלו, העשוי לבלי חת, אלא בעזרת המלה — התוססת והנושמת אוויר של נחמה — של המלה, אשר היתה מאירה לו תמיד כעמוד אש בתקופות הזוהר של קורות התלאה שלו, בהוליכה אותו דרך מדבר ההידרדרות המיואשת לכנען של נוחם ושל גדלות מחודשת". למען השרידים יופיע העיתון — עד "שיהיה ביכולתם לעלות לבית חדש", והעיתון הזה לא ייתן דמי לעולם — עד תוכר זכותנו להקים "ברוחנו הלאומית המיוחדת — — עתיד של חדוות יצירה בארץ אבותינו".

יש במאמר הראשי דברים, שכבר פגשנו, על העדר יומרות ספרותיות ועל דביקותו של העם במלה. יש כאן הודעה על עיתון ("עלון") דל, תהילה ל"עם הספר" הנאמן לאות המודפסת ותפילה, לבל יאריך העיתון ימים וישיחוסל עם עלות היהודים לארצם. "אני מאמין" זה אופייני לעיתונות היהודית בשארית הפליטה בכללה, וממילא נשאה היא זכר עבר ותקוות עתיד יותר מאשר ביטאה בעיות הווה במקום מגורים ארעי. מבחינה זו לא היה העיתון הלאַנדסברגי "עלון" דל, אלא מן הטובים שבעיתוני שארית הפליטה.

ואשר לדביקות העם באות המודפסת — מקונן העורך על כי עטו "כותב באותיות זרות", והעט מבקש את סליחת הקורא היהודי על "הבגידה באותיות השחורות והחביבות". גם בעובדה זו מסמל העיתון את גישתם של עיתונים רבים במחנות העקורים שבשארית הפליטה, אשר הודפסו באותיות לאַטיניות כ"הכרח לא יגונה" ואשר עורכיהם הביעו צער על כך, תוך כמיהה לשוב במהרה לאות העברית (או היהודית).

את הגיליון הראשון של ה"לאַנדסברגר לאַגער־צייטונג" מילא העורך וולסונוק בחומר מפרי עטו, שפורסם בשמות ובפסבדונימים שונים; אך כבר בגיליון השני ישנו חומר גם מפרי עטם של ד"ר שמואל גרינהויז ואגרונום יעקב אוליסקי. ה"לאנדסברגר לאַגער־צייטונג" הביא תיאורים ממחנות המוות, תיאורים של הסבל היהודי. הוא אף חינך את קוראיו לאהבת העבודה והכשירם לקראת מתן חינוך מקצועי לבניהם. הוא הצטיין בגישתו הסולידית, המתונה

והרצינית, שעוררה כבוד בעיני כול — וזאת בהתאם לרוח לאַנדסברג, אחד המחנות בעלי רמה תרבותית גבוהה בשארית הפליטה.

במאמר המערכת של הגיליון הראשון מעודד וולסונוק את הקוראים לקראת עלייה, בתקווה לפתיחת שערי הארץ. אולם לא חלף זמן רב ובסוף דצמבר 1945 נפטר העורך. את מקומו בעריכה מילאו יוסף גאַר (עד שעבר לעבוד ב"אונדזער וועג") וברוך הרמנוביץ (הרמון); עם עלותו של האחרון ארצה — משה לסטני, כשישראל אלנצוייג עוזר לידו בעריכה.

מאז הגיליון מס׳ 40 מיום כ"ד בתמוז תש"ו (23 ביולי 1946) החל העיתון להופיע — כראשון בשארית הפליטה — פעמיים בשבוע, בימים שלישי ושישי.[10] אט־אט החל העיתון להדפיס חלק מן החומר גם באותיות עבריות (סידור יד), כשהחלק המודפס באותיות לאַטיניות הוכן בלינוטיפ, והיה בכך צעד לקראת המעבר להופעת העיתון כולו באותיות עבריות. החל בגיליון מס׳ 55 מיום ל׳ בתשרי תש"ז (25 באוקטובר 1946) שינה העיתון גם את שמו ל"יידישע צייטונג" (עיתון יהודי). בתקופה האחרונה לקיומו היו לעיתון קשיים תקציביים, והוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאַני הגיש לו סיוע כל שהוא, אף כי הוא לא היה ביטאון רשמי של הוועד המרכזי.

וכך — עם הקמת מדינת ישראל ועלייתם של רבים מאנשי מחנות העקורים ארצה — פחתו הקוראים של העיתון. הנה ישנה מדינה וישנה עלייה וקץ לגלות גרמניה וגם לעיתון הלאַנדסברגי, כפי שציפה עורכו הראשון של עיתון זה במאמרו הראשי שבגיליון הראשון. בחנוכה תש"ט — ביום שישי לפרשת מקץ, הוא ה־31 בדצמבר 1948, הקיץ הקץ על העיתון מלאַנדסברג. ביום זה הגיע העיתון ליובל ולסיום: "יובל" — כי היה זה גיליונו ה־250, ו"סיום" — כי מאז הגיליון הזה על 16 עמודיו לא ראה עוד אור עולם העיתון, שראשיתו כ"לאַנדסברגר לאַגער־צייטונג" באותיות לאַטיניות וסופו כ"יידישע צייטונג" באותיות עבריות.

פרק ג

"איבערגאנג" של יהודי פולין בגרמניה

העיתון המרכזי השלישי במסגרת העיתונות הבלתי מפלגתית של שארית הפליטה באיזור האמריקאני של גרמניה הוא "איבערגאנג" (מעבר), ביטאון הפדראציה של יהודי פולין בגרמניה. בהתחלת עבודתנו ראינו, כי אחד הענפים, אשר מהם היתה מורכבת שארית הפליטה — הוא הפליט מברית המועצות, שמוצאו מפולין. זרם החדירה של פליטים כאלה מפולין לגרמניה גדל בהרבה במחצית השנייה של 1946, ויחד עם היהודים ילידי פולין, ששרדו ממחנות הריכוז, הם היוו את הרוב הגדול של יהודי שארית הפליטה.[11] עם גידול המספר בשנת 1946 הוקמה במינכן הפדראציה של יהודי פולין בגרמניה, שהיו בה גם איגודים נוספים של יוצאי ארצות שונות — כמו, למשל, של יוצאי רומאניה[12] ואף של יוצאי קהילות כווילנה, כקלץ[13] וכדומה.

האיגודים האלה ערכו אזכרות לקדושים, שמרו על קשר בין הניצולים והעלו זכרונות מן העבר; אך מחשש לפיצול יתר התנגד תחילה הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאני לקיומם, מה עוד שהללו היוו את הגורם העיקרי להקמת עיתונים בלשונות לועזיות באיזור האמריקאני של גרמניה.[14] אולם החיים עשו את שלהם, ובסופו של דבר השלים הוועד המרכזי עם המציאות. במצב זה יכלה הפדראציה של יהודי פולין להחליט ביום י"ד באלול תש"ו (10 בספטמבר 1946) על הקמת שבועון במינכן.

החלטה זו של הגדול באיגודים של יוצאי הארצות השונות בשארית הפליטה יצאה לפועל ביום כ"ג במרחשון תש"ז (17 בנובמבר 1946), היום בו ראה אור הגיליון הראשון של "איבערגאנג" בעריכתו של מרדכי ליבהבר (אליהב).[15] עם המערכת של העיתון נימנו, ליד ליבהבר, גם יוסף שפרלינג, ד"ר פיליפ פרידמן, ד"ר מ' פרשטנדיג, ד"ר שבתי רובין ומ' לוסטיג (אחר־כך גם ח"מ בסוק, ו' הרשקופ וה' בוכנר) — אנשים מחלקיה השונים של פולין (פולין הקונגרסאית, גאליציה המזרחית, גאליציה המערבית, וולין וכן חבל וילנה, שאגב — לא כל ילידיו ראו את עצמם כ"פולאנים") ויחד עם זאת ביטאו הללו דיעות שונות מבחינת השקפותיהם הרעיוניות־מפלגתיות.

"איבערגאַנג" נתמך על־ידי התאחדות יוצאי פולין בארצות־הברית, והוא שם לו למטרה לעדכן את יהודי פולין שבגרמניה בידיעות שוטפות על המתרחש בעולם וביהדות, להמשיך את המסורת התרבותית של יהדות פולין, לעודד את יהודי פולין שבגרמניה לקראת יציאת אירופה וכדומה. "איבער־גאַנג", כביטאון הפדראַציה הפולאַנית בגרמניה, ראה את עצמו איפוא כבמה של יהדות פולין שם; אך למעשה הוא היה לשופרם של יהודי פולין גם בארצות אירופה אחרות. כעיתון בלתי מפלגתי נהג "איבערגאַנג" להביא קטעים מעיתונותה של שארית הפליטה, כשכותרות העיתונים המצוטטים מובאות בצילום מוקטן לקטע המתאים, תוך גילוי גישה אובייקטיבית כלפי העיתונים השונים בבחירת הקטעים שציטט.

"איבערגאַנג" יצא לאור בדרך כלל בארבעה עמודים גדולים, והוא ראה עצמו חייב להיות לפה ליהודי פולין בתחומים שונים. כך הוא ניסה בשנת 1947 להוציא גם ירחון מצוייר ביידיש ובכתיב לאַטיני בשם "איבערגאַנג אילוסטרירט" (איבערגאַנג המצוייר), והוא אף הוציא לאור חוברות בעניניהם של יהודי פולין (כמו, למשל, חוברתו של ד"ר פרשטנדיג משנת 1947 "הרכוש היהודי בפולין", הדנה ברכוש הזה ובצורך להגן עליו). גם פירסומים אלה היו ברובם באותיות לאַטיניות, אך חלק מהם היה גם באותיות עבריות ואף היו פירסומים מטעם "איבערגאַנג" בפולאַנית (החומר שבחוברתו של ד"ר פרשטנדיג, למשל, הוא בחלקו ביידיש באותיות עבריות ובחלקו בפולאַנית).

עם חיסולה של עיתונות היידיש באותיות לאַטיניות בשארית הפליטה, נותר "איבערגאַנג" במשך תקופת מה העיתון היהודי היחיד, שעדיין נדפס בכתיב לאַטיני. אף כי העיתון לא נשתנה באותו זמן מבחינת תוכנו, דמותו ורמתו — נאלצו לקראו כל המעוניינים בעיתון ביידיש ואשר התקשו בקריאת הא"ב באותיות עבריות, בין אם הם היו מיוצאי פולין ובין אם לאו, ותפוצתו של "איבערגאַנג" בימים ההם הוכפלה ועברה את המספר של 15,000.[16]

אולם גם יהודים אלה, שמספרם לא היה בסופו של דבר גדול בשארית הפליטה, למדו אט־אט לקרוא יידיש באותיות עבריות — ו"איבערגאַנג" עצמו, שהודפס עד לראשית 1948 באותיות לאַטיניות, החל לאחר מכן להדפיס

חלק מן החומר באותיות עבריות ולבסוף הוא הדפיס מספר גיליונות באותיות עבריות בלבד — עד שהוא שבק חיים לכל חי בסתיו 1948, השנה בה הוכרז על הקמתה של מדינת ישראל, ובני גלויות החלו לנהור לארץ אבות, כדי להפוך בה שבטים מארצות שונות לעם, לעם אחד.

הגיליון האחרון של "איבערגאַנג" נושא את המספר 77, והוא ראה אור ביום י"ט באלול תש"ח (23 בספטמבר 1948).

פרק ד

חיסול העיתונות הבלתי מפלגתית

שלושת העיתונים הבלתי מפלגתיים היו פחות פרובינציאַליים מאשר העיתונות הלוקאַלית ויותר מגוונים מאשר העיתונות המקצועית. הם נשאו בדרך כלל אופי רציני, הם היו טובים מבחינה אינפורמאַטיבית והשתדלו להיות אובייקטיביים בניתוחיהם ולהקפיד על רמה תרבותית בדיוניהם. הקורא, שרצה לקבל תמונה אינפורמאַטיבית כללית ושלא היה מעוניין בפולמוס מפלגתי ובגישה חד־צדדית בדיון, מצא בעיתונות זו עניין רב יותר מאשר בעיתונות המפלגתית. כן היו בעיתונות הבלתי מפלגתית ריפורטאַזות, קורספונדנציות וידיעות מן העולם היהודי — במידה רבה יותר מאשר בעיתוני המפלגות.

אף תשומת הלב לבעיות ההווה, לחיי המחנה, לעניינים הלוקאליים ולבעיות האקטואליות שבחיים של שארית הפליטה יום־יום — תשומת הלב לעניינים אלה, שלא היתה רבה בעיתונות השארית, היתה בכל זאת נתונה בעיתונות הבלתי מפלגתית במידה רבה יותר מאשר בביטאונים המפלגתיים שבאיזור האמריקאַני. כן היו בעיתונים הבלתי מפלגתיים יותר תיאורים מימי השואה — ובעיקר פירסמו עיתונים אלה בזמן הראשון, כשהורגש הצורך המיוחד לספר, תיאורים מן העבר הקרוב כמעט בכל גיליון, נוהג שפסק בהדרגה במשך הזמן.[17]

תצלומים מן העיתונות הבלתי מפלגתית

IBERGANG

Organ fun Pojlisze Jidntum in Dajczland

Ejrope glojbt nit in a dojerhaftn fridn

Derklerung fun australiszn ojswanderungs-minister A. Calwell

Indonezje bet hilf

IRO hojbt on ir tetikejt

USA-regirung fasorgt iber wajn in Ungarn

JIDISZE

CAJTUNG

ALGEMEJN-NACJONALER ORGAN

„Jidn darfn Erec-Jisroel – E.-j. darf jidn"

OUR WAY

Nr. 15 (252)

עופרים שע

עם סיבוב העמוד : מצד ימין — כותרות הסיום של גיל׳ ״אונדזער וועג״ ו״יידישע צייטונג״ וכן כותרת קודמת של ״יידישע צייטונג״ באותיות לאַטיניות ; בצד שמאל — עמוד ראשון של גיליון ״איבערגאַנג״

"אונדזער וועג" ו"יידישע צייטונג" הופיעו בצורה סדירה, "איבערגאַנג" הקפיד פחות על ההופעה הסדירה. "אונדזער וועג" נשא אופי כללי, "יידישע צייטונג" — אופי לוקאַלי יותר, ו"איבערגאַנג" — אופי "שבטי" במידה מסוימת. "אונדזער וועג" היה הגדול בכמות עמודיו, "כבד" בתוכנו והנפוץ ביותר מבין שלושת העיתונים. "איבערגאַנג" — הקטן שבהם, קליל וקריא, אך לא נפוץ במיוחד; מקום ה"יידישע צייטונג" היה בין שניהם, ובכל המובנים — במובן הגודל, ה"כובד" והתפוצה. שלושת העיתונים גם יחד ניגמלו אט־אט מסגנון הכתיבה, ששלט בזמן הראשון בעיתונות של שארית הפליטה, והם החלו לכתוב בשפה מציאותית יותר ובלשון עניינית יותר.

שניים מבין העיתונים האלה היו מן הראשונים בעיתונותה של שארית הפליטה בכלל ("אונדזער וועג" ו"לאַנדסברגר לאַגער־צייטונג"), והשלישי הודפס ברוב ימי קיומו באותיות לאַטיניות ("איבערגאַנג"). עיתונים אלה היו ביטוי לחייה של שארית הפליטה, לחיי מחנה שסימלו את הטראַגדיה הלאומית, ויחד עם עיתונות שארית הפליטה בכללותה חיפשו גם עיתוניה הבלתי מפלגתיים את המלה הגואלת עבור קוראיהם, שאותם עודדו עיתוני השארית בתקווה לימים טובים.

השנה הראשונה לקיומה של מדינת ישראל היא גם האחרונה לקיומם של שניים מתוך שלושת העיתונים המרכזיים הבלתי מפלגתיים שבשארית הפליטה באיזור האמריקאַני של גרמניה, של ה"יידישע צייטונג" ושל ה"איבערגאַנג", של הגדול בעיתונים הלוקאַליים (אשר נותר כיחיד לאחר שהעיתונים המקומיים והמחוזיים האחרים חוסלו עוד קודם לכן) ושל ביטאון ההתאחדות הגדולה ביותר של יוצאי ארץ מסוימת בגרמניה. לא חלף זמן רב וגם העיתון של הוועד המרכזי "אונדזער וועג" פסק מלהופיע, ולאחריו נעלמו גם העיתונים המפלגתיים, שבהם נדון עוד מעט.

הערות לחטיבה הרביעית

1. על הנקמה הרוחנית שבהופעה יהודית בגרמניה — הערה מס׳ 19 בחטיבה הראשונה, הטכסט שהיא מתייחסת אליו והמקומות הנוספים בעבודתנו, אשר הוזכרו בהערה הנ״ל.
ה״יזכור״, הזכרת הבריגאדה והציפייה מיהדות העולם מזכירים כיוון, שמצא ביטויו גם בגיליונות ראשונים של במות אחרות בשארית הפליטה (הערה מס׳ 13 בחטיבה השנייה והערה מס׳ 12 בחטיבה הקודמת). אף השמחה לקראת אות עברית בדפוס, ש״אונדזער וועג״ היה ראשון לה בשארית הפליטה כולה, ליוותה, כפי שכבר ראינו, גם במות אחרות, כשהן הגיעו לאות העברית.
2. ״בדם ואש נפלה יהודה / ובדם ואש יהודה תקום!״ — נאמר, כידוע, בשיר ״בריונים״ (יעקב כהן, שירים, עמוד רצ״ד).
3. רובינשטין השתתף בצעירותו בעיתונות היהודית ברוסית וביידיש; היה עורך היומון ״אידישע שטימע״ הציוני בקובנה מאז 1923 ועד להשתלטות הסוביטים על ליטא בשנת 1940; ממנהיגיה המוכרים של יהדות ליטא; עורך דין, איש ציבור ומשתתף בעיתונות היהודית בליטא ומחוצה לה ביידיש, בעברית ובליטאית. עם כניסת הרוסים לליטא נאסר והוגלה לרוסיה, ומשפחתו נספתה בשואה. בקייץ 1946 הוא הגיע לגרמניה זקן, עייף ויגע. בנוסף על עריכת ה״אונדזער וועג״ הוא היה שם יו״ר הציונים הכלליים, של יוצאי ליטא, של מועצת היהודים בשארית הפליטה ושל אגודת הסופרים והעיתונאים וכן השתתף בכתיבה ב״ציוניסטישע שטימע״ וב״ניצוץ״. רובינשטין היה מקובל על כל החוגים בשארית הפליטה, שראוהו כעיתונאי המנוסה ביותר וכבעל השם המפורסם ביותר שבתוכם, אשר רבות ניתן ללמוד ממנו. לרגל עלותו ארצה נכתבו עליו הרבה מאמרים נלהבים בעיתונותה המגוונת של שארית הפליטה — והועלו על נס פעולותיו למען היהדות ולמען חינוך הקורא ברוח ציון, תוך תיאור סבלו כאסיר ציון ודרכו בשארית הפליטה ובעיתונותה.
4. קריאתו של גאר למען האות העברית היתה במקומה. אף כי ההדפסה באותיות עבריות עלתה במחיר גבוה יותר, היא לא איפשרה לכל עורך לבטא בקלות כזו מלים ביידיש בכל מבטא שהוא — דבר שנתאפשר בכתיב הלאַטיני, כשכל עורך פירסם דברים במבטא היידישאי של ארץ מוצאו, ואחידות בכתיב לא היתה. על תקלה זו דובר גם בוועידת הסופרים והעיתונאים שבשארית הפליטה, ונאמר בה, כי בעיתונים שבכתיב לאַטיני כותבים יידיש ליטאית, אוקראינית, בסראַבית, פולאַנית וגאַליציאית.
5. בגיליון מס׳ 25 מיום י״ח באדר ב׳ תש״ו (21 במאַרס 1946) של ״אונדזער וועג״ תיאר הסדר אברהם קרסנובסקי — במאמר בשם ״כיצד אנו מסדרים את

העיתון" — כמה קשה היה להשיג את אותיות הדפוס העבריות. על הקשיים של שליט במציאת העופרת ויציקת האותיות העבריות התעכבו גם אחרים — למשל: מריאן ז'יד במאמרו "לכל מחנה יש עיתון משלו", אשר פורסם בגיליון האחרון, מס' 52, של "דאָס פרייע וואָרט" מהושענא רבה תש"ז (16 באוקטובר 1946). על תנאי העבודה ב"אונדזער וועג" בתקופתו הראשונה — ראה גם המובאה מ"דער מארגן" בטכסט, שאליו מתייחסת ההערה מס' 12 בחטיבה התשיעית להלן.

6. בחטיבה השישית, פרק ראשון, גם יוסבר מה גרם להפסקתו של "אונדזער וועג" עם הגיליון מס' 251.

7. יצויין, כי העיתון הראשון ביידיש בעולם — ה"קוראנט", שראה אור באמסטרדאם בתקופה שבין כ"ג במנחם־אב תמ"ו (13 באוגוסט 1686) ליום א' בטבת תמ"ח (5 בדצמבר 1687) מטעם אורי־פייבוש בן אהרן הלוי כמו"ל ובעריכת המדפיס גר־הצדק משה (בן אברהם אבינו) מניקולסבורג ואשר נועד להביא ידיעות כלכליות־מסחריות ליהודים האשכנזים באמסטרדאם — הופיע ברוב ימי קיומו פעמיים בשבוע, ובימי שלישי ושישי דווקא, עד כי הוא נקרא "קוראַנט של יום שלישי" ו"קוראַנט של יום שישי" ("דינשטאַגישי קוראַנט" ו"פרייטאַגישי קוראַנט"). וכן הופיע פעמיים בשבוע, בימי שלישי ושישי, גם העיתון השני ביידיש (מגורמנת), אשר נועד לספק ידיעות מסחריות ליהודי שלזיה, שסחרו עם פולין — ה"דיהרנפורטער פריפיליגירטע צייטונג", אשר מיכל לימל הקים ליד ברסלוי בדצמבר 1771 (בתאריך טעו וכשטין — "המאסף" ורוחו, עמ' 2, ווינרייך — סבתא העיתונות, עמ' 679; ויש שטעו באנציקלופדיות ובלכסיקונים שונים בנוגע ללשון העיתון ולתדירות הופעתו).

אין להניח, כי דוגמאות אלו היו לנגד ה"אונדזער וועג" במינכן. אולם במידה שעיתונים ראו אור בשארית הפליטה פעמיים בשבוע — "אונדזער וועג", "יידישע צייטונג" (לאַנדסברג) ו"אונדזער וועלט" — הם הופיעו בימי שלישי ושישי (אם "דאָס וואָרט" הופיע בימי שני ושישי — היה זה אולי בהתחשב בסיכויי התפוצה).

פרטים על ה"קוראַנט" — יעקב דא סילווא רוזא, ה"קוראַנטין", עמ' 9—19 (לרבות — הערות י' שצקי); ווינרייך, סבתא העיתונות, עמ' 679; טורי, ראשית העיתונות, עמ' 314 ואילך.

8. בגיליון מס' 25 של ה"לאַנדסברגר לאַגער־צייטונג", שראה אור ב־26 עמודים (צורפה אליו תוספת מצוירת של עוד שישה עמודים) בערב פסח תש"ו (15 באפריל 1946), כתב ד"ר ש' גרינהויז במאמרו "הגשר בין התמול למחר", בין היתר, כי הוא "היה העיתון הראשון של שארית הפליטה. הוא יצא לאור עוד

לפני ביטאון הוועד המרכזי". הדבר נכון ביחס ל"אונדזער וועג", שהעיתון הלאַנדסברגי באמת הקדימו בארבעה ימים. כן יהיה נכון לציין את העיתון הזה כראשון של שארית הפליטה בדפוס (ראה חטיבה שלישית, סוף פרק ב', לעיל). אולם הוא לא היה העיתון הראשון בשארית הפליטה בכלל ואף לא באיזור האמריקאַני.

9. לפני המלחמה נטה ד"ר וולסונוק לקומוניזם, ראה עצמו כיידישיסט וכפולקיסט, והשתתף גם בעיתונות הלא יהודית בליטא ומחוצה לה.
10. ראה הערה מס' 7 לעיל.
11. על מספרם של יהודי פולין בשארית הפליטה — הטכסט, שאליו מתייחסת ההערה מס' 3 שבחטיבה הראשונה.
12. מבין יוצאי רומאַניה — אשר הגיעו ל־11 אחוז בשארית הפליטה והיוו את הציבור השני בגודלו שם לאחר יוצאי פולין (לפי גרוסמן, בעיית הדי.פי. היהודי, עמוד 19) — באו המזכיר הכללי של הוועד המרכזי באיזור האמריקאַני, ד"ר אריה רטר (נשר), ויו"ר הסתדרות הרופאים בשארית הפליטה, ד"ר עמנואל הקן ; אך בסך הכול ראו את עצמם יוצאי רומאַניה כמקופחים בשארית הפליטה שבגרמניה, ואיגודם התריע על כך.
אגב, בפדראַציה נשבה לעיתים רוח לא ציונית כתוצאה מהשתלטות אלמנטים לא ציוניים על האירגון הזה בתקופה מסוימת. ראה גם בהערה מס' 5 לחטיבה העשירית להלן.
13. ליוצאי קלץ היה בתקופה מסוימת גם ביולטין משלהם בשארית הפליטה.
14. ראה הערות מס' 5, 6 ו־7 שבחטיבה השלישית לעיל. יחד עם זאת יש להעיר, כי פירסומים בשפות לועזיות היו לא רק מטעם ה"לאַנדסמאַנשאַפטים", אלא גם מטעם אירגונים שונים, לרבות — מפלגות ציוניות ותנועות נוער.
15. יצויין, שמרדכי ליבהבר הודה בשעת פולמוס, כי עקרונית אין צידוק לקיומם של האיגודים יוצאי הארצות השונות וכי "האירגון החברתי על־ידי מפלגות מדיניות הוא בשל יותר, מתקדם יותר ואחראי יותר ואף דימוקראַטי יותר", אלא שמטעמים מעשיים יש, לדעתו, לפעול במסגרותיהם של האיגודים הללו ("ציוניסטישע שטימע", י"ב בטבת תש"ט/13 בינואר 1949). כן ליגלג ליבהבר על ה"שבטיות" ב"ציוניסטישע שטימע" מיום י"ז בשבט תש"ט (16 בפברואר 1949).
פליטון מוצלח על יהודי, שהיה חבר בעשרה "לאַנדסמאַנשאַפטים", מתוך תקווה להיוושע יותר, עד שלא ידע כיצד להשתחרר מהם, פירסם בתקופה ההיא קוסובסקי — בעצמו יליד פולין ("קרבן של לאַנדסמאַנשאַפטים", "וואַכנבלאַט", גיליון מס' 12, י"ז באדר א' תש"ח/27 בפברואר 1948).

16. פרידמן, שהיה חבר מערכת "איבערגאַנג", מציין את העובדה, ש"איבערגאַנג" הכפיל או את מספר קוראיו ; אך הוא מוסיף, כי יהודים, בדומה ליילידי ליטא, אשר לא התקשו בקריאת הא"ב שלנו, לא נזדקקו כלל לעיתון באותיות לאַטיניות (המלה היהודית המודפסת, עמ' 154).
17. בחוברות ה"פוּן לעצטן חורבן" הובאו רשימות מרוכזות של התיאורים על השואה בעיתונות שארית הפליטה שבגרמניה. רשימות אלו אינן מלאות, ובכל זאת ניתן ללמוד מהן, כי רשימות על השואה, תיאורים מקהילות שחרבו, סיפורים מימי הגיטו ומחנה הריכוז וכו' — אשר עיתונות שארית הפליטה בכללותה הקדישה לה מקום נכבד (כמסתבר מ"ביבליוגראַפיה של מאמרים") — תפסו מקום כבוד ראשוני במעלה בעיתונות הבלתי מפלגתית של שארית הפליטה, ובמיוחד בזמן הראשון.

חטיבה חמישית

העיתונות המפלגתית־רעיונית

פרק א

המפלגות וכוחן בשארית הפליטה

ליד העיתונות הבלתי מפלגתית הזאת מילאה תפקיד חשוב העיתונות המפלגתית של שארית הפליטה. בקרב יהודי השארית התפתחו חיים מפלגתיים ערים. תחילה הוקמה שם ה"אחידה" (הסתדרות ציונית אחידה), שבה רוכזו חברי כל המפלגות הציוניות, ושלידה היתה גם תנועת נוער בשם "נוח"ם" (נוער חלוצי מאוחד). ה"אחידה" ככוח מלכד עוררה אהדה בעולם הציוני שמחוץ לגרמניה, ובארץ במיוחד. אולם כבר בשנת 1946 נתעורר החשד בקרב חברי מפלגות שונות, כי ב"אחידה" גוברת הנטייה להרתם לשירותה של מפא"י. אנשי מפלגות השמאל לא היו מרוצים מכך, ואנשי המפלגות ה"אזרחיות" לא היו מרוצים מסעיף ב' שבתכנית ה"אחידה", בו מדובר על בניין הארץ על יסודות סוציאַליסטיים; עם התגברות קצב הבריחה מפולין הגיעו לגרמניה אנשים, אשר עם כל סבלם בתקופת המלחמה לא סבלו סבל גופני כה רב כמו שרידי מחנות הריכוז. עם בואם של הללו נתווסף כוח חיוני לשארית הפליטה, אשר המריץ את ההתארגנות המפלגתית, במיוחד לנוכח האכזבה של חוגים שונים מן ה"אחידה" — וכך קמו מפלגות שונות בשארית הפליטה במתכונת המפלגות בארץ ובעזרת שליחים מן הארץ.

עם הקמת המפלגות אחת־אחת בשארית הפליטה נותרו בסופו של דבר ב"אחידה" רק המצדדים במפא"י, והיה זה אך טבעי, שהם יראו את עצמם כמסונפים למפלגה השלטת בארץ. בבחירות לקונגרס הציוני הכ"ב שבקייץ 1946 עוד הצטרפו אנשי ה"מזרחי" לרשימת המועמדים של ה"אחידה" לצד אנשי מפא"י, כשבראש הרשימה מופיעים דוד בן־גוריון והרב י"ל הכהן פישמן (מימון); אך בסוף 1946 היתה כבר ה"אחידה" בגרמניה מסונפת

רשמית למפא"י, וביום כ"א בשבט תש"ז (11 בפברואר 1947) ניתן אישור נוסף לכך בוועידתה בשטוטגארט — השם שונה רשמית ל"פועלי ציון (צ"ס)־התאחדות", שהוא השם הרשמי של סניפי מפא"י בגולה.[1]

הרעיון הלאומי מילא את לבבות השרידים, במיוחד לנוכח האכזבה מן העולם; לקח השואה לא נתן מנוח, והדעת היתה נתונה לבניין חיים חדשים בארץ מיוחדת, במולדת שלנו. עובדות אלו וכן פעילותם של שליחי הארץ והעדר תעסוקה לרובם של הניצולים, אשר שעתם היתה ממילא פנוייה למאבקים בין מפלגתיים — כל אלה סייעו למפלגות המוקמות, ופעילותן מצאה הדים חזקים בקרב יהודי המחנות התמימים, אשר אבוקות אור למכביר היו חבויות בנשמותיהם.

עם בוא יהודים נוספים מפולין, נתווספו גם עיתונים מפלגתיים, אשר מצאו ציבור חרוץ של קוראים ואשר עיצבו דעת קהל בשארית הפליטה, ובהתפתחותם ההדרגתית הם גם תרמו לשיפורה של העיתונות באיזור האמריקאני בכללו. לכל מפלגה היה ביטאון משלה, ולעיתון ציפו במחנות של שארית הפליטה לא רק חסידי המפלגה; הוא נקרא גם על־ידי אוהדים, על־ידי סתם יהודים ואף על־ידי מתנגדים — תוכנו עורר ויכוחים ערים, ובעירנות עקבו אחרי המענה של העיתון המותקף, ואפילו לא תמיד התנהל הפולמוס בצורה הוגנת ביותר. מכאן, שהעיתונים המפלגתיים — עם תרומתם הרבה להתעוררות הלאומית במחנות לחזון שיבת ציון בשארית הפליטה ולעליית מעפילים, חלוצים ולוחמים ארצה בכל הדרכים ועם כל תרומתם לרמה העיתונאית בשארית הפליטה — עיתונים אלה לא הוסיפו לשלום הבית בקרב הניצולים. יש שגם מערכות של עיתונים בלתי מפלגתיים הורכבו לפי מפתח מפלגתי, וכך השתלטה הפוליטיזאציה על פינות שונות של החיים במחנות העקורים, פוליטיזאציה שהיתה ציונית ביסודה. ואכן, עירנות זו של המפלגות ועיתוניהן איפשרה לארץ־ישראל לדבר בשם סבלם של השרידים ולתבוע גאולה.

בכוחן של המפלגות בשארית הפליטה שבאיזור האמריקאני לא חל שינוי מהותי מאז הבחירות לקונגרס הציוני הכ"ב ועד לחיסולה של שארית הפליטה. בבחירות לקונגרס הציוני השיגו שם ה"אחידה" (מפא"י יחד עם ה"מזרחי")

ארבעה צירים, "הגוש למען א"י העובדת" ("לאחדות העבודה", "השומר הצעיר", פועלי־ציון שמאל וכדומה) — ארבעה צירים, הרביזיוניסטים — שלושה והציונים הכלליים — אחד. לפי מפתח זה הורכבה גם הנהלת הפדראציה הציונית בגרמניה: פועלי־ציון (צ"ס)־התאחדות — 3, ברית הצה"ר — 3, פועלי ציון (צ"ס) — כלומר "לאחדות העבודה" — 2, הציונים הכלליים — 1, "מזרחי" — 1, "השומר הצעיר" — 1 ופועלי ציון שמאל — 1.

באיזור האמריקאני של גרמניה קויימו, כאמור בראשיתה של עבודה זו, גם שלושה קונגרסים של שארית הפליטה. הרכבו של הקונגרס הראשון מראשית 1946 במינכן לא שיקף עדיין את כוחן של המפלגות השונות; הקונגרס השני שבבאד־רייכנהאל מראשית 1947 שיקף למעשה את חלוקת הכוחות בהתאם לתוצאות הבחירות לקונגרס הציוני; ואילו בבחירות האחרונות, שקויימו לקונגרס השלישי (אשר כונס באביב 1948 אף הוא בבאד רייכנהאל), שבהן השתתפו כ־62 אלף איש (אשר היוו אז למעלה משמונים אחוז מבעלי זכות הבחירה בשארית הפליטה), השיגו ה"ליגה למען א"י העובדת" 30 אחוז מן הקולות, הרביזיוניסטים — 22 אחוז, פועלי ציון (צ"ס)־התאחדות — 19 אחוז, "אגודת ישראל" — 10.5 אחוזים, הציונים הכלליים — 9.5 אחוזים ו"מזרחי" — 9 אחוזים.

בבחירות אלו הופיעה כל מפלגה ברשימה משלה, דבר המקל להעריך את כוחה של כל אחת מהן בשארית הפליטה. אך סביב רשימת ה"ליגה למען א"י העובדת" (או "הגוש הציוני־סוציאליסטי"), אשר יצאה במקום הראשון בבחירות האחרונות הללו, התרכזו גופים שונים של השמאל הציוני. במועצה של שארית הפליטה, שהורכבה על יסוד תוצאות הבחירות הללו, חילקה הליגה את 24 מקומותיה (מתוך 80 המקומות שבמועצה בכללותה) כלהלן: 8 לפועלי ציון (צ"ס), היא "לאחדות העבודה" (כלומר 10 אחוזים מכלל חברי המועצה); 6 ל"השומר הצעיר" (7.5 אחוזים); 6 לפועלי ציון שמאל (7.5 אחוזים) ו־4 לפח"ח — פרטיזנים, חיילים, חלוצים (5 אחוזים).

בשים לב לכך, מסתבר כי הרכב הכוחות באיזור האמריקאני של גרמניה על סף חיסולה של שארית הפליטה היה לפי הגודל הבא: הצה"ר (22 אחוז), מפא"י (19 אחוז), לאחדות העבודה (יחד עם פח"ח, שנטה אליה — 15

אחוז), "אגודת ישראל" (10.5 אחוזים), הציונים הכלליים (9.5 אחוזים), "מזרחי" (9 אחוזים), פועלי ציון שמאל (7.5 אחוזים) ו"השומר הצעיר" (7.5 אחוזים).[2]

כאמור, לא חל שינוי מהותי בהרכב הכוחות, בהשוואה לבחירות לקונגרס הציוני הכ"ב, אלא שהפעם נתווסף גוף חדש, אשר לא השתתף בבחירות לקונגרס הציוני — "אגודת ישראל", שעל אף שהיתה מפוצלת באיזור האמריקאני של גרמניה לשני פלגים (הרשמי — או ה"פולאני"; והפלג הקיצוני יותר "תחת השגחת הרבנים הגאונים שליט"א" — או ה"הונגארי", שכלל גם את ה"רומאנים"), היא הופיעה ברשימה מלוכדת בבחירות לקונגרס השלישי של שארית הפליטה. שינוי נוסף, שהורגש בבחירות אלו, הוא בהחלשת הכוח של פועלי ציון (צ"ס)־התאחדות, בהשוואה לתוצאות הבחירות לקונגרס הציוני, החלשה שאולי נגרמה במידה מסוימת עקב אי־הופעתה הפעם בשם הבלתי מפלגתי המאחד, בשם "הסתדרות ציונית אחידה". אולם מפלגה זו הוסיפה להנהיג את שארית הפליטה בגרמניה גם לאחר מכן, בין אם בזכות ניסיונה ובין אם תודות לגישתה המתונה יחסית ובין אם מתוך רצון להפקיד את ההנהגה בידי אנשי מפלגה, שממנה באו ראשי הסוכנות היהודית בגרמניה ושלה היה השלטון בהסתדרות הציונית העולמית ובמוסדות שונים בארץ.

פרק ב

דמותה הלאומית של העיתונות המפלגתית־רעיונית

כל המפלגות הללו היו ציוניות, פרט ל"אגודת ישראל", שרשמית צידדה אף היא בחיסול הגולה ובעלייה לארץ. למפלגות אנטי ציוניות לא היתה השפעה על החיים הציבוריים בשארית הפליטה. קומוניסטים כמעט שלא היו בין היהודים בשארית הפליטה; וה"בונד" כמעט שלא הורגש שם, על אף שסביבו התרכזו "ועדי הפועלים", ופרט למקומות בודדים (כמו פלדאפינג ושטוטגארט), שגם בהם הוא לא היווה גורם בעל משקל, לא ידעו בכלל

על קיומו במחנות; מבחינה רעיונית ניזונו הבונדאים בגרמניה ב"אונדזער שטימע" הבונדאי מפאריס, ומבחינת האינטרסים של שארית הפליטה הם קיימו מגע עם ה"ליגה", שעבורה הם הצביעו בבחירות לוועדים המקומיים ולקונגרס של שארית הפליטה — שכן על אף העדר קשרים בין ה"בונד" ל"השומר הצעיר" נאמן העברית, שררו במספר מחנות יחסים קרובים בין הבונד ופועלי ציון (שמאל ואף צ"ס), ובביטאוניהם בעיקר פירסם הבונדאי מרדכי ברנשטין רשימות מעניינות בחקר ההיסטוריה. כך מתבקשת המסקנה, כי עיתונותה של שארית הפליטה היתה לאומית ודיוניה התרכזו סביב ארץ־ישראל ובעיותיו של היישוב בארץ.

כל מפלגה הוציאה פירסומים שונים, אם במישרין ואם באמצעות גופים הקשורים עמה (תנועות נוער, חיילים משוחררים וכדומה), בעברית וביידיש, ויש שפירסמו חומר גם בלשונות אחרות, כמו הונגארית ("השומר הצעיר" ו"מזרחי") ורומאנית (הצה"ר). אולם אלה לא היו פירסומים פריודיים קבועים.[3]

העיתונות הפריודית המפלגתית של שארית הפליטה באיזור האמריקאני של גרמניה מנתה תשעה עיתונים ביידיש — ולפי ויתקם אלה הם: (א) "אונדזער וועלט" (עולמנו) של הצה"ר, (ב) "דאס יידישע וואָרט" (המלה היהודית) של "אגודת ישראל", (ג) "נייוועלט" (עולם חדש) של פועלי ציון שמאל, (ד) "די יידישע שטימע" (הקול היהודי) של "מזרחי", (ה) "דאס וואָרט" (דבר או המלה) של פועלי ציון (צ"ס)־התאחדות, (ו) "ציו־ניסטישע שטימע" (הקול הציוני) של הציונים הכלליים, (ז) "באפרייאונג" (שיחרור) של פועלי ציון (צ"ס), (ח) "אויף דער וואַך" (על המשמר) של "השומר הצעיר" ו־(ט) "דער מאָרגן" (השחר או המחר) של מפ"ם.

מבחינת הכיוון היו שייכים חמישה מבין העיתונים האלה לזרם הציוני־סוציאָליסטי, שניים לזרם הציוני הלא סוציאָליסטי ושניים ליהדות הדתית.

למפלגות הציוניות־סוציאָליסטיות היו בתחילה ארבעה עיתונים ביידיש באיזור האמריקאני של גרמניה: (א) "דאס וואָרט" של פועלי ציון (צ"ס)־התאחדות (מפא"י), (ב) "באפרייאונג" של פועלי ציון/צ"ס ("לאחדות העבודה"), (ג) "אויף דער וואַך" של "השומר הצעיר" ו־(ד) "נייוועלט"

של פועלי ציון שמאל. עוד לפני הקמת מפ"ם שיתפו שלוש המפלגות האחרונות פעולה ביניהן בשארית הפליטה, ומעולם הן לא תקפו אחת את רעותה בעיתוניהן; ועם איחודן במסגרת מפ"ם, פסקו ביטאוניהן הנפרדים מלהתקיים והוקם העיתון "דער מאַרגן". מאז היו במינכן שני עיתונים ציוניים־סוציאַליסטיים — "דאַס וואַרט" של מפא"י ו"דער מאַרגן" של מפ"ם הקיצונית יותר — ובסך הכול שישה עיתונים (שני אלה ו"אונדזער וועלט", "דאַס יידישע וואַרט", "די יידישע שטימע" ו"ציוניסטישע שטימע"). נתעכב להלן על העיתונים של המפלגות בשארית הפליטה בהתאם לכיוונם.

פרק ג

העיתונות הציונית־סוציאליסטית

בעיתונות הציונית־סוציאַליסטית של שארית הפליטה היו שני כיוונים: הכיוון של פועלי ציון (צ"ס)־התאחדות, כיוון מפא"י; והכיוון של ה"ליגה למען ארץ־ישראל העובדת", שמרכיביו התאחדו לאחר מכן תחת דגל מפ"ם.

(א) "דאַס וואַרט" (דבר) החל להופיע בערב סוכות תש"ז (9 באוקטובר 1946) כביטאון "ההסתדרות הציונית האחידה"; ולאחר שזו הצטרפה לפועלי ציון (צ"ס)־התאחדות, היה "דאַס וואַרט" ביטאונה של מפלגה זו למאז הגיליון מס' 16 מיום כ"ד בשבט תש"ז (14 בפברואר 1947). במאמר המערכת הראשון של "דאַס וואַרט" מוטעמים חשיבותם של מלה ודבר (וואַרט) לשרידי השואה ולמצפים לגאולה, הרצון לשמור על טוהר המידות בשארית הפליטה והשאיפה להרגיל את הקורא לאווירה של החיים העתידים בארץ.

"דאַס וואַרט" כשמו כן הוא: הופעתו בשארית הפליטה היתה בנוסח "דבר" בארץ, והוא השתדל להידמות ל"דבר" מבחינת התוכן והצורה כאחד. נוסף על מאמרים מ"דבר", הביא "דאַס וואַרט" דברים גם מ"הפועל הצעיר", מ"בטרם", מ"צוקונפט" וכדומה.

בדברי הפרידה שבמאמר המערכת בגיליון הסיום מיום כ"א בטבת תש"י (10 בינואר 1950) אין הכותב יודע, אם העיתון היה ברמה הנאותה; אך הוא יודע, שעורכיו השתדלו להעלותו ולשפרו; ובדומה למאמר המערכת שבגיליון היובל מס' 150 מיום י"ד בניסן תש"ט (13 באפריל 1949), מוטעמים גם בגיליון הסיום של העיתון המאמצים, שהושקעו לשם מילוי משימותיו האידיאיות והחינוכיות. "דאַס וואַרט" היה בדרך כלל אחראי ורציני בגישתו וסולידי בתוכנו ובפירסומיו. בכל ימי קיומו הוא הופיע במינכן ובאותיות עבריות.

עורכו של "דאַס וואַרט" היה שלמה פרנקל (שפיר), כשלידו עזרו בעריכה החל ביום כ"ה באייר תש"ז (15 במאי 1947) מאיר אושפיז (בעיות שארית הפליטה), שמואל אפלבוים (חדשות ומדיניות עולמית), ש' דרנר (נוער), ז' הרינג (בעיות מפלגתיות) ומלך טשמני (מדור הספרות ועריכה טכנית); בנובמבר 1947 צורף גם יצחק ברט למערכת. לאחר עלותו של פרנקל ארצה, נהייה במארס 1948 אפלבוים העורך, כשאושפיז וברט עוזרים לידו בעריכה. עם עלותם של אפלבוים ואושפיז ארצה, הועמד בינואר 1949 משה לסטני בראש "דאַס וואַרט", כשברט ואליהו יונס עזרו לידו. כן עזרו בעבודת העיתון חיים אלכסנדרוביץ', יעקב ליפשיץ ובנימין רוזנבלט (רוזן).

"דאַס וואַרט" יצא לאור בשישה עמודים, ולאחר מכן — בשמונה. מאז הגיליון מס' 46 מיום ה' בתשרי תש"ח (19 בספטמבר 1947) הוחל בהכנת העיתון בלינוטיפ, וכראשון בעיתונות של שארית הפליטה הוא החל מאז גם להופיע בפורמאַט גדול. החל באותו גיליון שונתה צורת הכותרת של העיתון, והכותרת החדשה ליוותה את "דאַס וואַרט" עד ליומו האחרון. מאז הגיליון מס' 53 מיום כ"ז במרחשון תש"ח (10 בנובמבר 1947) ועד לגיליון מס' 105 מיום כ"ט באייר תש"ח (7 ביוני 1948) ראה "דאַס וואַרט" אור פעמיים בשבוע, בימי שני ושישי (תוך הפסקה בתקופה שבין י"ז בניסן תש"ח/26 באפריל 1948 לט"ו באייר תש"ח/24 במאי 1948, שאז הוא ראה אור רק בימי שישי, כרגיל). זוהי ודאי הסיבה לכך, שמאז אותו גיליון מס' 53 לא ראה את עצמו העיתון כ"שבועון", כי אם כ"כתב עת לענייני העם", כותרת מישנה שליוותה את "דאַס וואַרט" למראשיתו (פרט למספר גיליונות בהתחלה) ועד

לגיליון מס׳ 34 מיום ט׳ בתמוז תש״ז (27 ביוני 1947) ואחר־כך שוב, כאמור, למאז גיליון מס׳ 53 ועד לגיליונו האחרון (כותרת המישנה של הגיליונות הראשונים היתה ״עיתון לענייני העם״, ושל הגיליונות 35—52 בתקופה שבין ט״ז בתמוז תש״ז / 4 ביולי 1947 ל־כ״ד במרחשון תש״ח / 7 בנובמבר 1947 — ״שבועון לענייני העם״).

בשנת תש״ט החל להופיע ליד ״דאַס וואַרט״ מוסף עברי לילדים בשם ״דבר לילדי שארית הפליטה״ בעריכת ברוך אורן ומשה לסטני, מוסף שהגיע ל־22 גיליונות. הגיליון האחרון של ״דאַס וואַרט״ (מס׳ 181) יצא לאור ב־24 עמודים ביום כ״א בטבת תש״י (10 בינואר 1950), כשאליו צורף גם המוסף האחרון והמוגדל של ״דבר לילדי שארית הפליטה״ ושהובאו בו, בין היתר, ברכות ודברי הערכה לעיתון. במשך זמן רב הודפס ״דאַס וואַרט״ באויגסבורג, דבר שהכביד על עובדי המערכת והמינהלה בהכנת העיתון; עם המעבר לבית דפוס במינכן הוקל לעיתון במובן זה.

תרומה חשובה לרמתו של העיתון תרמו סופרים ועיתונאים מחוץ־לארץ, אשר ״דאַס וואַרט״ פירסם מדבריהם — כמו מיכאל אסף (תל־אביב), פרופ׳ בנימין אקצין (ירושלים), הרצל ברגר (ת״א), יהודה גוטהלף (ת״א), ד״ר נחום גולדמן (ניו־יורק), נתן גורן (גרינבלט) מתל־אביב, שלמה גרודזנסקי (ניו־יורק), חיים גרינברג (ניו־יורק), ד״ר מ׳ דבורז׳צקי (פאַריס), א׳ דורף (בריסל), ש״י דורפזון (הרנדורף) מלונדון, פרופ׳ בן־ציון דינבורג (דינור) מירושלים, יחיאל הלפרין (תל־אביב), ברכה חבס (חיפה), פרופ׳ אריה טרטקובר (ירושלים), מאַרק ירבלום (פאַריס), אברהם לוינסון (תל־אביב), יצחק לופבן (תל־אביב), ברל לוקר (ירושלים), אליעזר ליבנה (ליבנשטין) מירושלים, מלך ניישטט (תל־אביב), יעקב פיכמן (תל־אביב), ישעיהו קלינוב (ירושלים), ד״ר יוסף קרוק (תל־אביב), ד״ר נחמיה רבינזון (ניו־יורק), זלמן רובשוב (שזר) מתל־אביב, חיים שורר (תל־אביב), מרדכי שטריגלר (פאַריס) ועוד. כן השתתפו ב״דאַס וואַרט״ גם פסח פיקז׳ (היו״ר האחרון של הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאַני ושל הפדראַציה הציונית בגרמניה), שליחי הסוכנות בגרמניה ש׳ נועם ויוסף שפירא, המזכיר הכללי של המפלגה בגרמניה יחזקאל גלפרין, בנימין אליס, ש׳ ברלינסקי, מרדכי

ברנשטין, גולדה גורדונוביץ, דוד וולפה, ד"ר ב' פליסקין, י"ד שינזון, ה' שיליס, יהושע שליין (שילוני), יוסף שפרלינג ואחרים מבין אנשי שארית הפליטה.

(ב) לכיוון מפ"ם היו שלושה עיתונים, ועם האיחוד — עיתון אחד; מבחינה הסקירה הכמותית — ארבעה עיתונים.

(1) "באַפרייאונג" (או — כפי שהעיתון איית את שמו, "באַפרייונג" — שיחרור) הוא הגדול בעיתונים האלה; ופרט לגיליונותיו הראשונים, הוא הקפיד על הופעה סדירה. "באַפרייאונג" הוא ביטאון הוועד המרכזי של פועלי ציון (צ"ס) בגרמניה, היא "לאחדות העבודה" בישראל. גיליונו הראשון של "באַפרייאונג" ראה אור באותיות עבריות במינכן ביום כ"ג בטבת תש"ז (15 בינואר 1947), מאז הגיליון מס' 36 מיום כ"ב בכסלו תש"ח (5 בדצמבר 1947) החל העיתון להופיע בפורמאַט גדול יותר ובמכונת לינוטיפ.

כיוונו המלחמתי של העיתון כביטאון הראשי של הזרם הראַדיקאַל־סוציאַליסטי בציונות של שארית הפליטה בגרמניה מוטעם כבר בראשית צעדיו. במאמר המערכת שבגיליון הראשון של העיתון נאמר, כי אם באמת העיתונות היא כלי הזיין החריף ביותר במאבק אידיאי — מובן רצונם של השליטים בשארית הפליטה של באַוואַריה למנוע את הופעתו של העיתון החדש כביטאון עצמאי; אך העיתון קם, שכן התנועה גדלה, ובשמה יחתור "באַפרייאונג" למען קרקע לעם בארצו, לעלייה המונית בכל הדרכים, לציונות סוציאַליסטית ולמדינה סוציאַליסטית, למשטר דימוקראַטי בחייה של שארית הפליטה ולמסירת ההגה של השארית בידי עסקנים ישרי לב — וכל זאת כהמשך לרוח התנועה בפולין. מאמר המערכת שבגיליון השני מיום י"ד בשבט תש"ז (4 בפברואר 1947) דן בבחירות לוועדים המקומיים במחנות שבשארית הפליטה; ומאמר המערכת שבגיליון השלישי מיום א' באדר תש"ז (21 בפברואר 1947) קורא למלחמה ברביזיוניזם, אשר אותו הוא רואה כסכנה, והוא מביע את אמונו בחוש הבריא של איש העם בשארית הפליטה. הנה כי כן כורך העיתון כבר מראשית צעדיו את בעיות הארץ ואת בעיות שארית הפליטה — הוא לוחם למען האידיאלים שלו ונותן את הדעת גם על

בחירות בשארית הפליטה; יוצא למען בניין הארץ ברוחו, ויחד עם זאת הוא נאבק בשלטון מפא"י בשארית הפליטה מצד אחד (במאמר המערכת הראשון) ובהתגברות הרביזיוניזם בשארית הפליטה מצד שני (במאמר המערכת השלישי).

עורך העיתון היה מרדכי קרושניץ, שנעזר באבא פוסבל ולאחר מכן גם בזאב (ולוול) רומנובסקי. להרגשה החיה והעירנית של העיתון, לטון הפולמוסי ולאופיו הקליל — תרמו, בין היתר, הפליטונים של פרופ' ברוך גרויברד (בעל הפסבדונים "משה יוסל"), אשר העלו בצורה הומוריסטית תמונות מן ההווי של שארית הפליטה ונקראו במחנות בעניין.

"באַפרייאונג" נתקיים עד ליום ט"ז בשבט תש"ט (15 בפברואר 1949), היום בו ראה אור גיליונו האחרון, הגיליון מס' 97. "באַפרייאונג" היה למעשה ביטאון כל המחנה הראַדיקאַלי שבציונות הסוציאַליסטית של שארית הפליטה, שכן הביטאונים האחרים של מחנה זה לא הופיעו בקביעות, ו"באַפרייאונג" היה מפרסם אף דברים, שנגעו לתנועות האחרות שבמחנה זה.

(2) "אויף דער וואַך" (על המשמר) הוא הצעיר שבעיתוני המפלגות ובכתבי העת של השמאל הציוני בגרמניה, והוא ביטאון "השומר הצעיר בהעפלה", אשר הסתפק קודם לכן בביולטינים משוכפלים לחבריו בשם "משמר לאינפורמאַציה" או "השומר הצעיר". גיליונו הראשון של "אויף דער וואַך" ראה אור באותיות עבריות בבאַמברג[4] ביום כ"ד במרחשון תש"ח (7 בנובמבר 1947), ובמשך הזמן הועבר העיתון למינכן. העיתון לא הופיע בצורה סדירה והפורמאַט שלו היה קטן. תוכנו היה בדרך כלל חינוכי־רעיוני; הגישה רצינית, לעיתים — גם פולמוסית.

דרכו של העיתון בשארית הפליטה הוגדרה עוד במאמר המערכת הראשון שבגיליונו הראשון, לאמור: שאיפה לריכוז הכוחות האנטי־פאַשיסטיים, להידוק הקשר עם מחנה העמלים ועם כוחות הקידמה בעולם ובמילוי תפקיד ה"משמר" ("אויף דער וואַך") "בגלות גרמניה לפי הדוגמה של אחיו הבכור — ה'משמר' בארץ־ישראל".[5]

עורך ה"אויף דער וואַך" בבאַמברג ובמינכן היה משה יונגשטין, אשר ערך קודם לכן את ה"אונדזער וואַרט" בבאַמברג מטעם הוועד המחוזי של

היהודים דשם, שהמעבר ממנו אל ה"אויף דער וואַך" היה כמעט רצוף מבחינה כרונולוגית.[6] "אויף דער וואַך" נתקיים עד ליום ה' בטבת תש"ט (6 בינואר 1949), בו ראה אור גיליונו האחרון, מס' 55.

(3) "נייוועלט" (עולם חדש) הוא כתב העת המפלגתי השלישי בשארית הפליטה מבחינה כרונולוגית, והראשון בביטאוני הזרם הציוני־סוציאַליסטי בשארית הפליטה. "נייוועלט" הוא ביטאון פועלי ציון שמאל בגרמניה. גיליונו הראשון של "נייוועלט" ראה אור ביום כ"ד בתמוז תש"ו (23 ביולי 1946). "נייוועלט" היה העיתון המפלגתי היחידי בשארית הפליטה של גרמניה, אשר הודפס תחילה באותיות לאַטיניות, אך גם אז היתה כותרתו באותיות עבריות, וחיש מהר הוא עבר לאותיות עבריות בכלל, וזאת החל בגיליונו השלישי מיום כ"ד בכסלו תש"ז (17 בדצמבר 1946).[7] העיתון הופיע בפורמאַט קטן ונועד להיות דו שבועון, אך הופעתו לא היתה סדירה. בנוסף על כיוונו הפוליטי, טיפל העיתון גם בניתוח מעמיק של בעיות במדיניות החוץ והוא הקדיש תשומת לב רבה לאמנות ולביקורת.

כיוונו של "נייוועלט" מובע בראשית צעדיו במאמר המערכת, והוא — שאיפה לאירגון הכוחות היוצרים שבשארית הפליטה לשם שיחרור סוציאַלי ולאומי. עורך "נייוועלט" היה אפרים שרייאר, כשהמהנדס נתן (נטע) פרישמן עוזר לידו. העיתון פסק להופיע עם הגיליון מס' 45 ביום ז' בשבט תש"ט (6 בפברואר 1949), כשבחודשי קיומו האחרונים הוא הקפיד על הופעתו המדוייקת והסדירה כדו־שבועון.

(4) "דער מאַרגן" (המחר או השחר). ביום ט"ו בשבט תש"ט (14 בפברואר 1949) התאחדו בגרמניה שלוש המפלגות, שהוזכרו לעיל, וזאת באיחור ניכר בהשוואה למועד איחודן בארץ. עם האיחוד פסקו להופיע עיתוניהן הנפרדים בשארית הפליטה, והמפלגה המאוחדת — מפ"ם — הקימה עיתון חדש בשם "דער מאַרגן".

גיליונו הראשון של "דער מאַרגן" ראה אור ביום כ"ו בשבט תש"ט (25 בפברואר 1949) כביטאון הוועד המרכזי של מפ"ם בגרמניה,[8] כותרת הגיליון הראשון היתה בצבע אדום. עורכי "דער מאַרגן" היו אבא פוסבל (פועלי־ציון—צ"ס), אפרים שרייאר (פועלי ציון שמאל) ומשה סמולר

("השומר הצעיר"). עם עלותו של פוסבל ארצה ולאחר מכן כשעלה גם סמולר, נשאר שרייאר העורך היחיד של "דער מאַרגן" עד להפסקת קיומו של העיתון עם הגיליון מס' 39—40 בן 14 העמודים ביום עשרה בטבת תש"י (30 בדצמבר 1949).

"דער מאַרגן" השתדל להיראות כ"יורש" צורתו ודמותו של "באַפרייאונג" מבחינת הסידור והעריכה, אך לא תמיד הוא הצליח בכך; ואף כי לאחר הקמת מפ"ם, ייצג "דער מאַרגן" את המפלגה הגדולה ביותר בגרמניה — הוא לא יכול היה להתחרות בביטאוני המפלגות האחרות, אשר נותרו עדיין בשארית הפליטה, ובייחוד בביטאונים הגדולים שבהם. לבסוף הודפסו גיליונותיו של "דער מאַרגן" בשישה עמודים לעומת שלושת קודמיו, שגיליונות כל אחד מהם הכילו בדרך כלל שמונה עמודים.

בעיתוניו של הזרם הראַדיקאַלי שבמחנה הציוני־סוציאַליסטי בשארית הפליטה הובלט הכיוון החלוצי שבחינוך הנוער. בעיתונים אלה השתתפו סופרים ועיתונאים שונים מבין הידועים שבקרב אנשי שארית הפליטה; ובתוכם כאלה, שלא היו חברים רשמיים במפלגות אלו. בנוסף על השמות, שכבר הוזכרו, בלטו בעיתונות זו השמות של — אברהם אדיטס, משה אוז'יצר, מתתיהו אוליצקי, בנימין אליס, א' ברדיצ'בסקי, ש' ברלינסקי, מרדכי־זאב (ולוול) ברנשטין, יצחק גולדקורן, אינז' ד' גליזר, שרגא הורט, מאיר הלפרין, שלמה וורזגר, מלך טשמני, מלשה מאַלי, פנחס מאַלי, מנדל מן, ליב פפר, יצחק פרלוב, יחזקאל קיטלמן, פנחס שורצבלט (חגין), אריה שטונצייגר, יהושע שליין (שילוני) ועוד. תחילה השתתף ב"באפרייאונג" גם פסח פיקץ', שקבוצתו פרשה אח"כ מן העיתון עקב חילוקי דיעות רעיוניים.

בסוף ינואר 1948 קמה מפ"ם בארץ, ואילו בשארית הפליטה — כאמור, רק באמצע פברואר 1949. עם חיסול הפעילות המפלגתית בגרמניה, נמנעו ממפ"ם דשם לבטי הפילוג, שפקדו אחר־כך את המפלגה בארץ עקב פרישתן של קבוצות סנה וחנה למדן/דוד ליבשיץ בשנת 1953 ו"אחדות העבודה — פועלי ציון" בשנת 1954. חברי מפ"ם משארית הפליטה היו כבר בארץ, וכאן קבעו איש־איש את עמדתו לנוכח התמורות במערכים המפלגתיים, שחלו מאז ועד עכשיו.

פרק ד

העיתונות הציונית הלא־סוציאליסטית

עיתונים ציוניים לא־סוציאליסטיים היו שניים באיזור האמריקאני של גרמניה: (1) "אופנדזער וועלט" של ברית הצה"ר (הציונים הרביזיוניסטים) המאוחדת, הראשון בעיתונים המפלגתיים של שארית הפליטה לפי ויתקו ו־(2) "ציוניסטישע שטימע" של הציונים הכלליים.

(א) "אופנדזער וועלט" (או כפי שהעיתון איית את המלה הראשונה של שמו "אונזער", בלי "ד" אחרי ה"נ" — עולמנו) הופיע בשיכפול החל ביום ט' בטבת תש"ו (13 בדצמבר 1945); הגיליון הראשון הוכן בכתב יד, הבאים אחריו — במכונת כתיבה עברית; הגיליון התשיעי כבר ראה אור בדפוס בערב שבועות תש"ו (4 ביוני 1946). העיתון נתנסה איפוא בשלבי ההכנה השונים של העיתונות היהודית בשארית הפליטה כאות לחתירתו לשיפורים.

מלכתחילה היה שם העיתון "המדינה", והוא הופיע כ"ביטאון התנועה הלאומית בגרמניה (עד כאן המלים הן בעברית) עבור שארית הפליטה"; שם השבועון שונה ל"אופנדזער וועלט" עם הגיליון החמישי שבדפוס מיום ו' בתמוז תש"ו (5 ביולי 1946). במאמר המערכת של "המדינה" בשיכפול דובר על ה"אחידה", שאינה מייצגת את ההמונים בשארית הפליטה ושסכנה בה לאחדותם; במאמר המערכת הראשון של העיתון בדפוס מובע הרצון לחנך לאקטיביזם למען ארץ־ישראל, לעלייה ארצה, לעירנות בבעיות שארית הפליטה, לערכי היהדות ברוח הצדק של תורת ישראל וחוקתה (במיוחד לנוכח האכזבה מן העולם), לעקרונות המוניזם והחד־נס ולהתמסרות לעולמנו ("אופנדזער וועלט") היהודי.[9] העיתון נקרא במיוחד על־ידי ה"עמך" במחנות, והוא קרא לזכור אותם — את השרידים החיים, בנוסף על האזכרות למתים. "אופנדזער וועלט" הופיע ביידיש, אך עוד בימי "המדינה" שבשיכפול היו בו גם חלקים בעברית, ואלה הופיעו פה ושם בכל שנות קיומו של העיתון, בעיקר בימי הזיכרון לזאב ז'בוטינסקי ובהזדמנויות חגיגיות.

עד לגיליון מס׳ 108 מיום כ״ב באדר תש״ח (2 באפריל 1948) ערך את העיתון מרדכי קרנובסקי; ועם עלותו ארצה — משה הלפרין. לעיתון בעבודתו עזרו בתקופות שונות ראובן אברמוביץ, מאיר גברונסקי, נחום גליק, ליב לוין, משה מלמד, ד״ר יעקב סולומינסקי, מרדכי צדרבוים, ל׳ ריבקינד ואחרים.

אף כי העיתון הוסיף לציין את עצמו כ״שבועון״, הוא ראה אור שלוש פעמים בשבוע (בימי שני, רביעי ושישי) בתקופה שלמן הגיליון מס׳ 89 מיום ו׳ באדר א׳ תש״ח (16 בפברואר 1948) ועד לגיליון מס׳ 115 מיום י׳ בניסן תש״ח (19 באפריל 1948); ופעמיים בשבוע (בימים שלישי ושישי)[10] למן הגיליון שלאחריו, הוא הגיליון מס׳ 116 מערב פסח תש״ח (23 באפריל 1948), ועד לגיליון מס׳ 119 מיום ב׳ באייר תש״ח (11 במאי 1948). מייד לאחר מכן, עם הגיליון מס׳ 120 מיום ה׳ באייר תש״ח (14 במאי 1948) — הוא יום ההכרזה על הקמת מדינת ישראל — החל ״אופנדזער וועלט״ להופיע שוב כשבועון, והפעם בפורמאט גדול, שטרם היה מקובל בשארית הפליטה.

העיתון הופיע תחילה בשישה עמודים ולאחר מכן בשמונה בסידור יד, הגיע לבסוף לעשרה ול־12 עמודים גדולים בסידור לינוטיפ; וגיליונו האחרון במתכונתו כעיתון שארית הפליטה בגרמניה, הגיליון מס׳ 200 מיום י״ז בטבת תש״י (6 בינואר 1950), הכיל 28 עמודים.

עוד קודם לכן — החל בגיליון מס׳ 162 מיום י״ז באדר תש״ט (18 במארס 1949) — נתווספה לעיתון תוספת מרכז אירופית; ומגיליון מס׳ 178 מיום כ״ה בתמוז תש״ט (22 ביולי 1949) הפך ״אופנדזער וועלט״ לביטאון המשרד האירופי של הצה״ר בפאריס;[11] כותרת המישנה הוחלפה במהותה ובצורתה — מ״שבועון לאומי לשארית הפליטה״ ל״שבועון לאומי ליהדות אירופה״; המחיר לגיליון צויין ליד הכותרת והוא כלל מאז את גרמניה, אוסטריה, צרפת, בלגיה, שויצאריה, שבדיה ואיטליה; הכתבות והידיעות נהיו מגוונות ומקיפות יותר וכו׳; אט־אט הפך ״אופנדזער וועלט״ לעיתון פאריסאי מבחינת תוכנו, כפי שנראה עוד.[12] השינויים האלה גררו אחריהם גם שינויים נוספים בצורת הכותרת של העיתון. ״אופנדזער וועלט״ היה בכל ימי קיומו עיתון אקטיביסטי בקו המדיני שלו ועיתון לוחם למען עקרונותיו; דרך הפולמוס שלו עודדה את

אנשי תנועתו בימים קשים, שעברו עליהם במחנות בטרם הצטרפו הרביזיו־ניסטים לוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאני.

בנוסף על העורכים השתתפו בקביעות בעיתון רבים מבין אנשי שארית הפליטה, כמו גדעון אברמוביץ, פרופ׳ אברהם אורנשטין, אליעזר בלנקפלד, הרב אריה בקר, הרב ד״ר יעקב זומרמן, משה זילברברג, מרדכי זנדברג, ד״ר מרדכי פרשטנדיג, שלמה קור, ד״ר צבי קנטור, ד״ר א׳ שטינהרדט ועוד.

(ב) ״די ציוניסטישע שטימע״ (הקול הציוני) החל להופיע לקראת חג הסוכות תש״ז, שיומו הראשון חל ב־10 באוקטובר 1946, כביטאון ״התאחדות הציונים הכלליים״ ו״איחוד הנוער הציוני עקיבא״ בגרמניה;[13] לאחר מכן, עם השינוי הראשון בצורת הכותרת של העיתון החל בגיליון מס׳ 8 מחודש שבט תש״ז (13 בפברואר 1947), צויין המו״ל כ״התאחדות הציונים הכלליים״ ו״הנוער הציוני״ בגרמניה; ולבסוף — כ״ביטאון התנועה הכלל־ציונית בגרמניה״. במשך הזמן הושמטה המלה הראשונה — ״די״ — משמו של העיתון, והוא החל להיקרא ״ציוניסטישע שטימע״. שינויים חלו גם בצורת ההבאה של תאריך ההופעה: בתקופה מסוימת צויין בגיליון רק חודש ההופעה (החודש העברי והכללי), בתקופה מסוימת צויין התאריך הכללי המדוייק ליד החודש העברי ולבסוף צויינו שני התאריכים המדוייקים, בדומה לרוב העיתונים בשארית הפליטה. כל השינויים האלה מצביעים על חתירה מתמדת לשיפור ולקידום.

הפורמאט של העיתון גדל במקצת עוד עם הגיליון מס׳ 15 מאייר תש״ז (אחד במאי 1947), ומאז השנה 1948 החל העיתון להופיע בפורמאט גדול ממש ובסידור לינוטיפ. גיליונות היובל של ״ציוניסטישע שטימע״ — מס׳ 50 מיום י״ב בשבט תש״ח (23 בינואר 1948) ומס׳ 100 מיום י׳ בשבט תש״ט (9 בפברואר 1949) — יצאו לאור ב־16 עמודים כל אחד. בשנה האחרונה לקיומו לא הופיע העיתון בצורה סדירה, ובעשרה בטבת תש״י (30 בדצמבר 1949) ראה אור גיליונו האחרון בציון ״גיליון הסיום״ ללא מיספור (ולמעשה היה זה הגיליון מס׳ 123) אף הוא ב־16 עמודים. ״ציוניסטישע שטימע״, שחתר בהתמדה לשינויים בצורה החיצונית של הופעתו, הקפיד איפוא יותר מכל עיתון בשארית על יציבות במספר העמודים של גיליונותיו החגיגיים.

עורכו הראשון של העיתון היה גרשון ברגסון, אשר ייסדו יחד עם שמואל גולבורט ועם פרופ׳ נחמן קורן; לאחר עלותו של ברגסון ארצה, נמסרה העריכה לידי עובדיה פלד (שדה). בתקופה מסוימת עזר מלך טשמני בעריכה הטכנית של העיתון.

בראש הגיליון הראשון של "די ציוניסטישע שטימע" קבע גולבורט במאמרו, כי לאחר שהשם "אחידה" נישא לשווא; ולאחר ש"מיסיונרים" שונים פילגו ללא רחם את שארית הפליטה, המתגוררת זמנית על אדמת גרמניה הטמאה, בסוגי "אני מאמין" מפלגתיים שונים לשם צבירת הון כיתתי — יחתור העיתון החדש לנאמנות לאינטרסים של ההמונים, הכמהים לאחדות, ויילחם ביאוש המתחיל לתת אותותיו בקרב הניצולים. לציון מיוחד ראוייה התוספת העברית של "ציוניסטישע שטימע" משנת 1947 בימי עריכתו של ברגסון (בן הרים), אשר נתכוונה לתרום לתחיית העברית בקרב קוראי העיתון בשארית הפליטה, בנוסף על תרומתה של העיתונות דשם, ושל העיתונות הרעיונית־מפלגתית במיוחד, לתחיית העם והארץ. כן תרם "ציוניסטישע שטימע" ליישור הדורים, להשכנת שלום ולהרגעת הרוחות בתקופות של מאבקים בין־מפלגתיים חריפים בשארית הפליטה, וזאת תודות לטון שלו, שהיה תרבותי ושליו בדרך כלל.

בנוסף על מאמרים מפרי עטם של ראשי הציונות הכללית בעולם, ש"ציוניסטישע שטימע" נהג להביא, פירסמו בו דבריהם גם פעילי התנועה בגרמניה, כמו ד"ר מנחם חבויניק (אורן), יעקב כהנא, י׳ לבקוביץ ודומיהם.

פרק ה

עיתונותה של היהדות הדתית

בשארית הפליטה היו שני עיתונים דתיים ביידיש — "די יידישע שטימע" ו"דאָס יידישע וואָרט".[14] עיתונים אלה עמדו על משמר חיי הדת בשארית הפליטה והם תרמו לא מעט למען שמירת השבת והכשרות במחנות.

(א) "די יידישע שטימע" (הקול היהודי) החל להופיע ביום ח' בתשרי תש"ז (3 באוקטובר 1946) כביטאון תנועת "תורה ועבודה" של שארית הפליטה, ציון ששונה החל בגיליון מס' 12 מיום ט"ו בשבט תש"ז (5 בפברואר 1947) לביטאון תנועת ה"מזרחי" ו"תורה ועבודה" של שארית הפליטה, אך בלי לשנות את צורת כותרתו בכל תקופת הופעתו בשארית הפליטה. עורכו הראשון של כתב העת היה יצחק י' ביסטריצר.

במאמר המערכת הראשון שבגיליון הראשון סוקר העורך את חיי התורה באירופה שלפני השואה, מתעכב על השואה, דן ביישוב ארץ ישראל והוא רואה את תפקיד עיתונו בהכשרת הקוראים בשארית הפליטה לחיות בארץ ברוח התורה והעבודה — וכך רוצה העיתון למלא בשארית הפליטה את התפקיד, שמילא ה"יידישע שטימע" בפולין לפני מלחמת העולם השנייה. ואכן, "די יידישע שטימע" פעל למען החדרת רוח ישראל סבא בקרב הניצולים ויחד עם זאת הוא עשה להחדרת הרעיון של יישוב הארץ בקרב החוגים הדתיים, למען יעלו ארצה ולבל יהגרו לארצות גולה חדשות.

יש ש"די יידישע שטימע" הביא "מוסף עברי לנוער בני עקיבא" וכן הוא נהג להביא קטעים מתורגמים ליידיש מעיתונות העולם שבגרמנית ואנגלית, עם צילום מוקטן מכותרת העיתון הלועזי המצוטט. בסך הכול היה זה עיתון סולידי ובעל טון מאופק, שהיווה גורם ממתן בעיתונות המפלגתית שבשארית הפליטה, ואפילו בשעה שהוא עצמו נאלץ לנקוט לשון פולמוס כנגד יריביו שתקפוהו.

לאחר עלותו של ביסטריצר ארצה בספטמבר 1948, נתמנה מ' ברוין כעורך העיתון; ולאחר עלותו של זה — זמן קצר לפני הפסקת הופעתו של ה"יידישע שטימע" — נתמנה ברוך גולדפינגר כעורך הביטאון.

"די יידישע שטימע" הופיע בשישה־שמונה עמודים סידור יד. הוא נועד להיות שבועון, והופעתו היתה די סדירה. גיליונו האחרון נושא את המספר 104, והוא ראה אור ביום י"ט באייר תש"ט (18 במאי 1949).

(ב) "דאָס יידישע וואָרט" (המלה היהודית) — כתב העת המפלגתי השני בשארית הפליטה לפי ויתקו — הוקם בחודש אדר א' תש"ו (פברואר 1946) במחנה פלדאָפינג כביטאון המרכזי של "אגודת ישראל"

בגרמניה. בפלדאפינג ראו אור עשרת גיליונותיו הראשונים של העיתון, והוא עבר לאחר מכן למינכן. עורכי ה"דאס יידישע וואַרט" היו בתחילה הרב אביעזר בורשטין ויוסף פרידנזון; ולאחר מכן — יוסף פרידנזון ואברהם זמבה, שערכו את כתב העת במשך רוב חודשי קיומו. כן היתה לכתב העת תוספת מטעם המזכירות הארצית של "פועלי אגודת ישראל" בגרמניה בשם "בדרך", ושם עורכה דוד אדלר צויין, לאחר הופעת הגיליונות הראשונים של "דאס יידישע וואַרט", כשלישי לחברי המערכת של כתב העת עוד בימי פלדאפינג, ליד שמותיהם של הרב בורשטין ופרידנזון.

סביב "דאס יידישע וואַרט" התרכז בעיקר האגף ה"פולאַני" של "אגודת ישראל" שבשארית הפליטה. העיתון נשא את דגל היהדות ברמה, לחם בעוז את מלחמת התורה והצטיין בטון־פולמוס תוך מאבקו על עקרונותיו; צורת עריכתו היתה חייה ורעננה, והקריאה בו מעניינת ונעימה. בזמן הראשון נהג "דאס יידישע וואַרט" להביא מאמרים גם בעברית, והדבר בלט בגיליונו השני בן 12 העמודים מיום א' באדר ב' תש"ו (3 במאַרס 1946), נוהג שנפסק במשך הזמן. כן נתן "דאס יידישע וואַרט" את הדעת על הגברת תודעת השואה בקרב קוראיו ועל חינוכן של בנות ישראל, כאשר יעיד הגיליון מס' 3, למשל, מראש חודש ניסן תש"ו (2 באפריל 1946), המוקדש לזכר שרה שנירר והפותח את העמוד הראשון במאמרה של רבקה הורביץ־פינקוסביץ בשם "אַת חייה, אמא!".

הגיליונות הראשונים של כתב העת הופיעו במכונת כתיבה ובשיכפול בשם "דאס יודישע וואַרט", ולאחר מכן — בשינוי צורת הכותרת, בתיקון השם ובסידור יד בדפוס בשישה־שמונה עמודים. הגיליון הראשון בדפוס, הוא הגיליון מס' 6 מתמוז־מנחם־אב תש"ו (יולי־אוגוסט 1946), היה בן 20 עמודים, וזאת לאחר שעוד קודם ניסה כתב העת להביא חומר חלקי בדפוס. תדירות ההופעה של "דאס יידישע וואַרט" לא היתה קבועה, והפסקות רבות חלו תכופות בהופעה שבין גיליון לגיליון. מ"דאס יידישע וואַרט" יצאו לאור בסך הכול 47 גיליונות, האחרון ביום כ"ד באדר תש"ט (25 במאַרס 1949).

פרק ו

העיתונות המפלגתית מתחסלת

שלושת העיתונים המפלגתיים העיקריים בשארית הפליטה, שהופעתם היתה קבועה ומסודרת ואשר היו בעלי תפוצה גדולה, הם "דאַס וואַרט", "באַפרייאונג" (אחר־כך "דער מאַרגן") ו"אונדזער וועלט". הראשון נשא אופי "כבד", לימודי ורציני; השני — אופי קליל וחי; והשלישי — אופי עממי, המותאם לקורא במחנות.[15] ליד שלושת העיתונים האלה היו גם הוצאות ספרים, ויחד עם הביטאונים האחרים הם דאגו לעדכן את הקורא בתימאַטיקה הציונית ובבעיות היישוב בארץ, תוך תשומת לב לעובדה, שקורא זה היה מנותק במשך שש שנים מן העולם היהודי.

בניגוד לעיתונות הבלתי מפלגתית, לא ידעה כמעט העיתונות המפלגתית את היידיש באותיות הלאַטיניות (פרט לגיליונות הראשונים של "נייוועלט"), שההתנגדות לה מובעת, למשל, ברשימה של בן־צבי — הוא העורך שלמה פרנקל — ב"דאַס וואַרט", גיליון מס׳ 12 מיום כ"ד בטבת תש"ז (16 בינואר 1947). את ההתנגדות של "דאַס וואַרט" לתופעה הזאת, שאף המשתמשים בה לא היו מאושרים מקיומה, ניתן לצרף לקו של המתנגדים ליידיש בכתיב הלאַטיני שב"אונדזער וועג", במוסדות המרכזיים של שארית הפליטה וביהדות הדתית.

אפילו היתה העיתונות הבלתי מפלגתית שבשארית הפליטה בדרך כלל בעלת גישה חיובית למסורת, הקפידה שם העיתונות המפלגתית יותר ממנה על ציון התאריך העברי, שהוזנח במיוחד במספר עיתונים, אשר הודפסו באותיות לאַטיניות; ואפילו היו תופעות בודדות של ציון התאריך הכללי בלבד בעמוד הראשון גם בעיתונות המפלגתית, ציינה זו בדרך כלל את התאריך העברי, ולרוב — לפני התאריך הכללי. עיתונות המפלגות הדתיות אף ציינה את הסדר של פרשת השבוע וכן היא ציינה (כפי שהיה מקובל, אגב, גם במספר עיתונים אחרים בשארית הפליטה, כלליים ומפלגתיים) את זמני הדלקת הנר ויציאת השבת.[16]

אולם לא בכול היה היתרון לעיתונות המפלגתית. אם לא הצטיינה העיתונות בשארית הפליטה במקוריות מיוחדת; אם היא לא שיקפה את חיי ההווה, ואת החיים הלוקאַליים במיוחד; אם העתיקה העיתונות בשארית הפליטה בכללותה מאמרים מן העיתונות היהודית בעולם, ובייחוד מן העיתונות העברית בארץ — היתה נגועה בליקויים אלה העיתונות המפלגתית שבשארית הפליטה במיוחד. "דאַס וואַרט" נהג בתחילה לציין את המקור של החומר המועתק, אך אף הוא הפסיק בכך. יחד עם זאת דומה, שלעיתונות המפלגתית היתה אולי זכות גדולה יותר לנהוג כך בהעתקת חומר מאשר לעיתונות הבלתי מפלגתית, וזאת משום שראשיה של כל מפלגה היו מעוניינים בהפצת רעיונותיהם בקרב שארית הפליטה. אכן, הפרובלמאַטיקה היתה ארץ־ישראלית בעיתונות המפלגתית במידה רבה יותר מאשר בעיתונות הבלתי מפלגתית, וממילא היתה העיתונות המפלגתית מודעת פחות מאשר העיתונות הבלתי מפלגתית בשארית הפליטה לבעיות הלוקאַליות. החיים במחנות ניראו במיוחד לעיתונים המפלגתיים שבאיזור האמריקאַני של גרמניה כבתחנת מעבר זמנית, שאין לטפל בה במיוחד, וממילא ראה את עצמו כל עיתון מפלגתי בשארית הפליטה כעין מהדורה יידישאית של העיתון המפלגתי בארץ.[17]

העיתונים הרעיוניים ראו את עצמם כממשיכי עבר, ויש שהם נשאו שמות, שהיו מקובלים בעיתוני מפלגותיהם לפני המלחמה (ה"יידישע שטימע", למשל, אף ציין זאת חד משמעית במאמר המערכת הראשון) וכן ראו הם את עצמם כמייצגי ההווה של ארץ־ישראל, אשר שמות מסוימים של עיתוניה תורגמו ליידיש ("אויף דער וואַך", למשל, ציין זאת ברורות במאמר המערכת הראשון). תוך מבט לעבר חינכה העיתונות המפלגתית את קוראיה לקראת המחר — וכך חינכו את חבריהן כל המפלגות בשארית הפליטה למן ברית הצה"ר, שהקימה את העיתון הרעיוני הראשון, ועד ל"השומר הצעיר" כאחרון להקמת עיתון בגרמניה.

1949 היא השנה האחרונה לקיומה של העיתונות המפלגתית בגרמניה. העיתונים היהודיים, אשר ראו אור ביידיש אחרי כן על אדמת גרמניה ואשר יוזכרו בהמשך העבודה, נשאו כבר אופי אחר ואין לראותם כהמשך ישיר לעיתונות היהודית של שארית הפליטה, וודאי לא — כהמשך לעיתונותה

תצלומים מהעיתונות המפלגתית־ירעיונית

מצד ימין מלמעלה — כותרת הגיליון הראשון של "די יידישע שטימע", שינויי הכותרות של "דאס יידישע וואָרט", של "דאס וואָרט" (במקרה כאן — כותרות הגיליון הראשון והאחרון) ושל "אונדזער וועלט". מצד שמאל — כותרת "דער מאָרגן" היא מגיליונו האחרון, למטה שינויי הכותרות של "ציוניסטישע שטימע"

המפלגתית.[18] יחד עם זאת מן הראוי לראות, לדעתנו, את קיצה של עיתונות שארית הפליטה לא בסוף 1949, כפי שמקובל לציין, אלא בסוף 1950 עם חיסול ה"אונדזער וועג" במהדורתו המחודשת, אשר עליה עוד יסופר בפרק הראשון של החטיבה השביעית להלן.

הערות לחטיבה החמישית

1. על כיוון ה"אחידה" — למשל: הרינג, בין חורבן לגאולה, עמ' 23, 81; על יסוד פועלי ציון (צ"ס)־התאחדות בשארית הפליטה — שם, עמ' 31 ואילך, 88—89.
2. לא הובאו בחישובים אלה מרכיבים צדדיים, כגון: התאחדות יוצאי הונגאַריה (שצידדה ברשימת ה"מזרחי") או "ועדי הפועלים" (שהיוו מרכיב חמישי של ה"ליגה") או "אגודאים" בעלי שקלים, שהצביעו לקונגרס הציוני עבור הרשימה של ברית הצה"ר המאוחדת וכדומה — שכן היו "מרכיבים צדדיים" אלה מצומצמים מבחינה כמותית, פרט לבלתי מפלגתיים שהאמינו בצביון הבלתי מפלגתי של ה"אחידה".
3. שתיים מן המפלגות הביאו תצלומים מפירסומיהן בגיליונות הסיום של ביטאוניהן, תצלומים שמהם ניתן לקבל מושג על ריבוי הפירסומים של המפלגות בשארית הפליטה ועל מהותם. המפלגות הן פועלי ציון (צ"ס)־התאחדות ומפ"ם: הראשונה הביאה תצלומים מפירסומיה בעמודים 22—23 שבגיליון הסיום של "דאָס וואָרט"; והשנייה הביאה מספר ניכר של תצלומים מוקטנים בעמוד הראשון של גיליון הסיום של "דער מאַרגן", ואלה שיקפו את הפירסומים המגוונים והשונים של המפלגות ותנועות הנוער, שמהם הורכבה מפ"ם בשארית הפליטה לאחר האיחוד. מן הראוי להוסיף, כי בגיליון המאה של "ציוניסטישע שטימע", עמ' 13, הובאו תצלומים מפירסומיה של תנועה זו.
4. בכל מקום, שלא יצויינו מעתה מקומות ההופעה והדפוס — הרי הם במינכן.
5. עם הקמת מפ"ם שונה, כידוע, שם הביטאון של "השומר הצעיר" בארץ מ"משמר" ל"על המשמר".

"אויף דער וואַך" הוקם כצעיר העיתונים המפלגתיים בשארית הפליטה, משום ש"השומר הצעיר" התנגד להקמת אירגונים ועיתונים בגרמניה, עמדה שהוא שינה אחר־כך עקב הקמתם של סניפים וביטאונים בגרמניה על־ידי יריביו (ראה בהערה הבאה וכן ההערה מס' 17 להלן וההערות מס' 19 ו־20 בחטיבה הראשונה ומס' 25 בחטיבה השלישית והטכסטים, שאליהם הן מתייחסות בדבר גרמניה כתחנת מגורים זמנית).

6. "אונדזער וואָרט" (דברנו) הבאָמברגי ראה אור מאז ט' באדר ב' תש"ו (12 במאַרס 1946) באותיות לאַטיניות, אחר כך הוא הודפס בחלקו באותיות עבריות (בעיקר שירים, אך גם מאמרים), ולבסוף הודפס כולו על טהרת האות העברית. "אונדזער וואָרט" ראה אור בקביעות כשבועון, והוא היה אחד מטובי העיתונים המחוזיים בשארית הפליטה, ובתגובותיו לענייני השעה הוא הצטיין בעירנות מתמדת. גיליונו האחרון נושא את המספר 85 והוא מיום כ"ב בכסלו תש"ח (25 בדצמבר 1947), כשבמאמר המערכת שלו נאמר, כי בלי להיות מרוצים מהחלטת המועצה של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאַני בדבר חיסול העיתונים המחוזיים בשארית הפליטה ובלי להיות מרוצים מצורת קבלתה של ההחלטה — היא מחייבת את "אונדזער וואָרט", והוא מפסיק את קיומו. את הגיליונות האחרונים של "אונדזער וואָרט" ערך יונגשטין תוך כדי עבודתו כעורך העיתון החדש "אויף דער וואַך". בטרם הוקם "אויף דער וואַך" היה בדעת "השומר הצעיר" לרכוש את ה"אונדזער וואָרט".
עוד מן הראוי לציין, כי ל"אונדזער וואָרט" היתה מאז כ"ו בניסן תש"ו (27 באפריל 1946) מהדורה הונגאָרית בשם "A Mi Szavunk" (דברנו), וזאת כדי לחנך לציונות את יוצאי הונגאַריה, שמספרם באַמברג היה גדול יחסית. כותרת ה"אונדזער וואָרט" — בתצלום הראשון שבחטיבה השלישית לעיל.
7. בכל מקום, שלא יצויין מעתה, כי העיתון הופיע באותיות לאַטיניות — משמע, שהוא הודפס באותיות עבריות.
8. בגיליון הראשון נכתב בכותרת המישנה "ביטאון מרכזי של מפלגת הפועלים המאוחדת 'מפ"ם' בגרמניה", והיתה כאן כפילות (גם "מפלגת הפועלים המאוחדת" וגם "מפ"ם"), בדומה ל"מים אחרונים וואַסער" או ל־"The Day of Yom Haatsmaut". העיתון, כנראה, הרגיש בכך, ולמן גיליונו השני צויינה כותרתו המישנית כ"שבועון בהוצאת הוועד המרכזי של מפ"ם בגרמניה". על הקמת מפ"ם בארץ — מרחביה, עם ומולדת, עמ' 594—598. על המפלגה אחרי האיחוד — אריאל, לכסיקון, עמ' 866 ; אשדי, מפ"ם, עמ' 646—649.
9. הרב משה ברנשטין פירסם בקביעות ב"אונדזער וועלט" מאמרים על פרשת השבוע, והעיתון אף נהג להביא מוספים מיוחדים למועדים. נציין כאן, כי הרבנים מרדכי מור, בן־ציון פירר וישראל פרנקל הקדישו במיוחד תשומת לב ליהדות בעיתונות דשם, ובדתית בעיקר. תרמו בנדון גם הרבנים בורשטין ונפתלי ברוך, עורכי "נצח ישראל", ביטאון ועד ההצלה (לרוב, ביידיש).
10. ראה בהערה מס' 7 בחטיבה הקודמת.
11. מקום מושבם של המשרדים לאירופה מטעם כל המפלגות היהודיות היה בפאַריס.
12. ראה להלן — חטיבה שביעית, פרק שני.

13. בראש הגיליון מצויין התאריך תשרי תש"ז — 10 באוקטובר 1946. אולם העשרה באוקטובר של אותה שנה חל ביום א' דסוכות תש"ז, וברור שישנה כאן טעות בציון התאריך הכללי, מה עוד שלגבי התאריך העברי צויין בגיליון החודש בלבד.
14. על עיתון שלישי, "קול ישראל בגולה" — שראה אור בעברית וביידיש מטעם הפלג ה"הונגארי" של אגודת ישראל, ידובר בחטיבה הבאה, פרק שלישי.
15. עם הגברת השתתפותם של ברט, יונס ופיקץ' ב"דאָס וואָרט", הוא נהייה קליל יותר — הראשון כתב פליטונים וסקירות, השני דברי פולמוס ורשימות, והשלישי מאמרים אקטואליים בתחום הציונות והיישוב ובענייני שארית הפליטה.
16. יש שבעיתונות הדתית צויינו פרשת השבוע (ללא תאריך עברי) והתאריך הכללי, ובתקופה מסוימת נהג כך גם ה"וואכנבלאט" מברגן בלזן.
17. הטיפול (או אי הטיפול) בבעיות הלוקאליות של הגולה ("כיבוש הקהילות", "עבודת ההווה" וכיו"ב) תוך כדי פעילות ציונית, עורר, כידוע, בעבר דיונים בקונגרסים ציוניים, ב"פראַקציה הדימוקראַטית", בוועידת הלסינגפורס מדצמבר 1906 וכדומה. אולם ברור, שאין להקיש מכך על שארית הפליטה, אשר מוצאה לא היה מגרמניה ושחייה בה היו מלכתחילה כבתחנת מעבר ארעית ביותר (ראה בסוף הערה מס' 5 לעיל והמקומות מעבודתנו, שהוזכרו בה).
על הכרזת הרצל בקונגרס הציוני השני של באַזל 1898 בדבר הצורך בכיבוש הקהילות — למשל: הרצל, מבחר, 106—107; על העלאת דרישה זו בפראַקציה הדימוקראַטית בשנת 1901 — למשל: ישראל קלויזנר, אופוזיציה, 133—134. באותה שנה הטעימו את החשיבות שב"עבודת ההווה" מ' בובר ואלכסנדר הויזמן ("די ולט", 1901, גיליונות מס' 6, 15 ו־18) וח' ויצמן (ישראל קלויזנר, אופוזיציה, 52) — בעייה שנדונה כעבור חמש שנים בוועידת הלסינגפורס (על זו האחרונה ועל דיוניה — למשל: גרינבוים ב"קציר", 34—42; א' רפאלי־צנציפר, שם, 76—102; ז'בוטינסקי, נאומים, 13—49). בחשיבות ההגנה על זכויות היהודים בגולה, תוך כדי כמיהה לארץ, הכיר גם סירקין (כתבי, 63 ואילך; ובמבוא מאת ברל כצנלסון, שם, עמודים פ"ז—צ'), והכירו בכך מנהיגים ציוניים רבים בכל אתר ואתר.
על העיתון בשארית הפליטה כחיקוי לעיתון בארץ — ראה גם פיסקה שנייה שבדיון על המדור הלוקאלי שבפרק ב' של החטיבה השמינית להלן.
18. על עיתונות היידיש החדשה, אשר קמה בגרמניה שלאחר ה"חיסול" — להלן בחטיבה השביעית, בעיקר פרק שלישי.

חטיבה שישית

עיתונות „יוצאת דופן"

פרק א

כתב העת ההיסטורי „פּוּן לעצטן חורבן"

בין הביטאונים והפירסומים של תנועות הנוער, אשר פעלו לצידן של המפלגות, ובין העיתונות המקצועית שמטעם איגודים שונים, היו כתבי עת, אשר במובן מסוים הם נראים כיוצאי דופן, אם בגלל אופיים המיוחד, אם בגלל היותם מיועדים לחוג קוראים מצומצם וכדומה. על שלושה מאלה — „פּוּן לעצטן חורבן", שהוא החשוב בביטאונים מסוג זה ביידיש; „ניצוץ", שהוא כתב העת המדיני האחרון בעברית באירופה; ו„קול ישראל בגולה", שהופיע כביטאון דו לשוני בעברית וביידיש — נתעכב בחטיבה זו.

„פּוּן לעצטן חורבן" (מן החורבן האחרון) הוא ביטאון הוועדה ההיסטורית המרכזית שליד הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים בשארית הפליטה. מכתב עת זה ראו אור עשר חוברות למאז אלול תש"ו (אוגוסט 1946) ועד לכסלו תש"ט (דצמבר 1948).

החוברת הראשונה של „פּוּן לעצטן חורבן" הופיעה ב־36 עמודים פורמאט גדול, תשע החוברות הבאות — בפורמאט קטן יותר; ממוצע העמודים לחוברת הוא 110, והחוברת האחרונה מקיפה 188 עמודים. עשר החוברות של „פּוּן לעצטן חורבן" מכילות איפוא ביחד כ־1100 עמודים. הן הודפסו בלינוטיפ, ו„פּוּן לעצטן חורבן" היה כתב העת היהודי הראשון, שהוכן במכונת לינוטיפ בשארית הפליטה בכלל.

הוועדה ההיסטורית המרכזית ציינה בדברי הפתיחה לחוברת הראשונה של ביטאונה זה, כי „ברצוננו למצוא באמצעות כתב העת שלנו את הדרך אל כל יהודי משארית הפליטה ולעוררו לשם מסירת עדות ופרטים לוועדה ההיסטורית מאשר עבר עליו תחת השלטון הנאצי וכן לשם מסירת יצירות

הפולקלור של אותה תקופה וכל מיסמך היסטורי, הנמצא ברשותו". במיוחד תלתה הוועדה תקוותיה באינטליגנציה היהודית שנותרה, כי תתרום באמצעות כתב העת למחקר המדעי של החורבן האחרון.

ואכן, האינטליגנציה היהודית מיוצגת בחוברות ה"פון לעצטן חורבן", ובין המשתתפים בחוברות מוצאים אנו אנשים, המוכתרים בתואר לפני שמם — רב, דוקטור ואינז'ינר — וכן מוצאים אנו ביניהם אנשים, שהיו ידועים בשארית הפליטה כמושכים בשבט סופרים. "פון לעצטן חורבן" אף פירסם דברים מאת אנשי העם ועבודות של תלמידים בבתי־הספר של שארית הפליטה, אשר תיארו את ילדותם בימי האימים.

בחוברות הובאו עדויות, תיאורים, סקירות ומאמרים על חיי היהודים בגיטאות ובמחנות הריכוז, על חיילים יהודיים בצבאות שונים ועל פרטיזאַנים יהודיים, על לוחמים בשבי וביערות, על קדושים ומומתים וכדומה. בחוברות גם מתוארים ההווי היהודי בימים הנוראים ההם וחיי הדת והתרבות, מובאים בהן גם שירי גיטו ואמרות יהודיות מן הגיטאות וכן פולקלור יהודי והומור יהודי, המבטאים את הלעג של היהודי כלפי מציקיו והמעידים על האופטימיות היהודית גם בימים הקשים ביותר, שעברו על הנרדף בחייו.[1] בחוברות ישנם גם תמונות מימי האימים וצילומי מסמכים גרמניים עם תרגום ליידיש והסברים. יש בהן מפות לתיאור ההיסטורי־גיאוגראפי בחיי ישראל, שאלונים, כרוניקה, דינים וחשבונות, חומר ארכיוני, ביבליוגראַפיה של מאמרים בנושאי השואה שבעיתונות היהודית של שארית הפליטה וכיו"ב. החומר נוגע לחיי ישראל בימי השלטון הנאַצי בגאַליציה, בהונגאַריה, בלטביה, בליטא, בפולין, בפולסיה, ברומאַניה וברוסיה הלבנה.

דברים אלה הם פרי עבודתה של הוועדה ההיסטורית המרכזית בשארית הפליטה, אשר עסקה בתיעוד ובריכוז חומר ארכיוני, אשר טיפלה בחפצים ממוזיאונים וגבתה עדויות מפי ניצולים וכו'. חלק מן החומר פורסם לאחר מכן בצורת ספרים וחוברות, והוא הועבר כולו — ככתוב בחוברת האחרונה של "פון לעצטן חורבן" ובהתאם להחלטת הקונגרס השלישי של שארית הפליטה — ל"יד ושם" בירושלים.

בראש הוועדה ההיסטורית המרכזית הזאת עמדו בגרמניה משה־יוסף

פיגנבוים וישראל קפלן. זה האחרון אף ערך את ה"פון לעצטן חורבן" ופירסם בו דברים חשובים משלו. במילוי תפקידו זה נעזר קפלן בידיעותיו המקצועיות (כהיסטוריון לפי השכלתו), בגישתו השיטתית (כמורה לפי מקצועו), בהרגלי הכתיבה שלו (כאחד הסופרים בקובנה היהודית־עברית מלפני מלחמת העולם השנייה), בניסיון האישי (כמי שסבל כאחד היהודים בגיטאות ובמחנות בשנות השואה) ועל כולם — באהבה חסרת גבולים לנושא השואה, בחפץ עז לטפל במסמכים וברצון אדיר להקדיש זמנו למחקר תקופת האימים הזאת בקורות ישראל.[2] תודות לכך ניצל חומר היסטורי חשוב לתולדות תקופה איומה ביותר בקורותינו — לתולדות תקופת השואה, תקופה המעוררת צער ויגון בלב היהודי ובושה וכלימה בלב האדם הנאור, תקופה שהיא ואנשיה מעוררים הערכה מצד אחד ואף תמיהות ושאלות מצד שני;[3] וכדי להנציח את התקופה הזאת, לא חס קפלן על טורח ועל זמן, חיפש ניצולים ודירבנם לדבר ולספר, והוא הקדיש ימים ולילות לעיבוד החומר הגולמי — והביאו לדפוס כ"מזכרת" לימים יבואו.[4]

פרק ב

"ניצוץ" העברי

מלחמת העולם השנייה חיסלה את העיתונות העברית כמעט בכל אירופה, וודאי בתחום השלטון ההיטלראי. אולם בגיטאות שונים היתה פעילות תרבותית עניפה, אם בקיום בתי־ספר, אם באירגון החיים הדתיים, אם בהקמת תזמורות וכיו"ב.[5] כן ידוע על קיומה של עיתונות מחתרת יהודית בפולין, שתרמה לרעיון המרידות בגיטאות.[6] פעילות תרבותית היתה גם בגיטו קובנה,[7] ושם ראה אור "ניצוץ" כסמל למלה העברית, שלא דעכה כליל באירופה גם בתקופת השלטון הנאצי; כסמל למלה העברית החייה בתחומי השלטון הגרמני בימי מלחמת העולם השנייה — המלה העברית, ש"ניצוץ" הוסיף לשרתה גם בצאת היהודים ממחנות הריכוז, כדי להאיר את שבילי העם עד יעזבו בניו בהמוניהם את גרמניה.

ראשיתו של "ניצוץ" בשנת 1940 בקובנה שלאחר חדירת הסוביטים. הוא היה אז הביטאון הבלתי חוקי של חוגי נוער מבין חניכי הגמנסיות העבריות ושל סטודנטים יהודיים נאמני העברית. כבר בחודשים הראשונים לכיבוש הגרמני, כשההשמדה והמשלוחים של היהודים למקומות לא ידועים היו במלוא עוצמתם, חידש ה"ניצוץ" את הופעתו, והפעם כירחון מחתרתי של הנוער הציוני המלוכד בגיטו קובנה — מאז אוקטובר 1941. בקובנה ראו אור 35 חוברות של "ניצוץ"; ובימי הגיטו היה הוא השופר המעורר לקנאות עברית, לחינוך ציוני, לכיסופי גאולה ולעידוד הנוער בגיטו למען מאבק המרי על כבוד ישראל ועל חירות האדם.

כידוע, נותרו אך מעטים מיהדות ליטא בימי השואה; וכששרידיה בגיטאות ליטא הבודדים הועברו בקייץ 1944 למחנות הריכוז שבאיזור דאַכוי, נדד ה"ניצוץ" יחד עמם לגרמניה. מאז סוף 1944, עם החוברת מס' 36 מערב ראש השנה תש"ה ועד לשיחרור, הוסיף "ניצוץ" להופיע כ"ירחון" במחנה הריכוז דאַכוי־קויפרינג, כשעורכיו "מגייסים" נייר ממשרד המחנה — למותר לומר, כי הופעתו היתה "בלתי חוקית"; וכמובן — עוד לא בדפוס, כי אם מועתק בעמל רב ובכתב יד. בכל זאת זכו להופיע במחנה שבעה גיליונות "ניצוץ", הגיליונות מס' 36—42, והיו שם ל"ניצוץ" בחודשים האחרונים שלפני השיחרור כמה מאות קוראים.

כך הביא ה"ניצוץ" ה"בלתי חוקי" דברי שירה, תיאורים על גבורת המכבים, כרוזים וכיו"ב — והוא היה מקור של כוח, של נוחם, של עידוד ושל תקווה לרצוצים ולמועמדים למוות האכזרי שבגיטו ובמחנה הריכוז, ובו, ב"ניצוץ" שבמחתרת, גם עדות נאמנה לחיי העם כ"עם הספר".

והנה לאחר השיחרור חידש "ניצוץ" את הופעתו, והפעם כביטאון חוקי — לראשונה באווירה של חירות וללא פחד, ודווקא על אדמת גרמניה. בסוף הפרק השני של החטיבה השלישית קבענו את סדר הראשונות של עיתוני היידיש שבשארית הפליטה. אולם אם לראות את העיתונות היהודית בכללותה בשארית הפליטה כמקשה אחת; ואם לא להביא בחשבון את "תחיית המתים" מבוכנוואַלד, שלא היה בר קיימא — הרי המעניין הוא, כי ביטאון הקבע הראשון בשארית הפליטה של גרמניה היה בעברית דווקא, והיה זה "ניצוץ",

שחוברתו הראשונה לאחר השיחרור ראתה אור עולם ביום כ' בתמוז תש"ה (1 ביולי 1945) בעשרה עמודים משוכפלים — כלומר: שנים־עשר יום לפני ה"אונדזער שטימע" שביידיש באיזור הבריטי — חוברת שנשאה את המספר 43.[8]

כך הוסיף "ניצוץ" להופיע בשיכפול, ועם החוברת מס' 48 מיום כ' במרחשון תש"ו (2 בנובמבר 1945) ראה "ניצוץ" אור בדפוס — בדפוס היהודי הראשון של שארית הפליטה, בדפוס היומון "אונדזער וועג" — עם בשורת העברית לקהל היהודי, אליו כבר יכול היה "ניצוץ" לפנות באין מפריע. אלא שהיה זה ציבור מלא יגון ועצב, הנאלץ לחיות בארץ הדמים, שעל אדמתה מצאו קיצם לאחר סבל בל יתואר אבות ובנים ואחים וקרובים וריעים, אשר נרצחו על־ידי בניה של אותה ארץ ועל־ידי עוזריהם בימי אירופה הכבושה. ה"ניצוץ" החוקי לא צריך היה עוד "לגייס" נייר, ופירסומיו ראו אור כדו שבועון למדיניות, לספרות ולנוער, וחוברותיו מקיפות בין שמונה ל־16 עמודים.

כבר אמרנו, שפירסומים בעברית היו כמעט לכל המפלגות הציוניות בשארית הפליטה ולאירגונים המסונפים אליהן. אף הזכרנו, כי יש שב"דאַס פרייע וואָרט", ב"אונדזער וועלט", ב"דאַס יידישע וואָרט" ובביטאונים אחרים הופיעו גם דברים בעברית. כן הזכרנו את התוספת לילדי שארית הפליטה שליד "דאַס וואָרט", ציינו לשבח את המדור העברי של "די ציוניסטישע שטימע" והזכרנו שהיו כתבי עת בעברית־יידיש (כתבי עת של המורים ושל תנועות הנוער). אולם כל אלה עדיין אינם מהווים ביטאון עברי מיוחד, עצמאי, קבוע. אמנם, היה עוד בשארית הפליטה הביטאון "קול ישראל בגולה" של הפלג הקיצוני שב"אגודת ישראל", והוא נשא יותר אופי של עיתון; אך פירסומיו היו בעברית וביידיש כאחת, וממילא לא היה גם זה כתב עת עברי "טהור".[9] "ניצוץ" היה איפוא אחד, יחיד ומיוחד בכל העיתונות היהודית של שארית הפליטה, אשר ראה אור בקביעות לא רק באותיות עבריות, אלא גם בשפה העברית.

תודות לייחודו זה של "ניצוץ" היווה הוא את במת הריכוז של אנשי העט היהודיים בשארית הפליטה, אשר כתבו עברית, וזאת בלי שים לב

להשתייכותם המפלגתית, וכן של אותם הקוראים הרבים מבין יהודי שארית הפליטה, אשר שלטו בעברית. תחייתה של העברית והקמתם של מועדונים עבריים בשארית הפליטה — היו במידה לא מבוטלת תודות ל"ניצוץ".

עם הפיכתו לכתב עת "חוקי" אחרי השיחרור, נהייה "ניצוץ" לביטאונו של מרכז ציוני באַווארִיה, לאחר מכן — של "ההסתדרות הציונית האחידה" של שארית הפליטה בגרמניה; ולאחר שזו נעזבה על־ידי המפלגות האחרות ושינתה שמה בפברואר 1947 ל"פועלי־ציון (צ"ס)־התאחדות" — הפך "ניצוץ" לביטאונה. אך בכל גלגוליו לא היה "ניצוץ" ביטאון מפלגתי צר.

כבמה למדיניות, לספרות ולנוער[10] היה "ניצוץ" נאמן למטרות הציוניות בכללן ולשאיפות הציוניות־סוציאַליסטיות של מפא"י במיוחד. הוא עודד את ההעפלה ואת העלייה לארץ בכל הדרכים וקרא לחיסול הגולה ולהקמת מדינה עברית בארץ. "ניצוץ" קרא לזכור את ימי העבר הנוראים, אך הוא התייחס בכובד ראש גם לבעיות האקטואליות של שארית הפליטה בגרמניה, ובמדור "עמודות לספרות" הוא השתדל להקים גשר בין סבלות העבר דרך יגון ההווה לתקוות העתיד. כן מן הראוי להצביע על המדור "עמודות לנוער" שב"ניצוץ", הביטאון שהיה למעשה כתב העת המדיני האחרון בעברית על אדמת אירופה, שבה נולדה העיתונות העברית ואשר בה היא פעלה במשך שנים רבות.

דומה, כי בצדק יכול היה "ניצוץ" לומר על עצמו במאמר המערכת הראשון לרגל צאתו לאור בדפוס: "בכל עת צרה ובכל רגע של הכרעה מצאו חברינו ב'ניצוץ' לא רק מורה דרך ומלבב, אלא את אותו הכוח המאחד את כולם בעבודתם הציונית המשותפת. קשים היו תנאי העבודה במחתרת הסוביטית; שבעתיים קשתה העבודה במחתרת הגיטו תחת עול הכיבוש הגרמני, ועל אחת כמה וכמה במחנה ההסגר. אך — — תמיד שמרנו על הגחלת לבל תידעך, על השלשלת לבל תיפסק. תדירותו של ה'ניצוץ' סימלה את תדירות העבודה הציונית בכל מקום ובכל שעה, על אף הכול ולמרות הכול. מסמלת היא גם את השמירה הקנאית על יסודות התרבות העברית והשפה העברית וכל הקשור במהפיכה היהודית הגדולה". כך תרם "ניצוץ"

לתחיית השפה במחנות, בנוסף על תרומתה של העיתונות היהודית בשארית הפליטה לתחיית העם ולתחיית הארץ.

עורכי "ניצוץ" בתקופת השואה — שמעון גרז, חיים טיקטין, שרגא אהרונוביץ ויצחק כ"ץ — ניספו בימי האימים; וגם הדוצנט של אוניברסיטת קובנה — ד"ר חיים־נחמן שפירא, אשר עודד את הוצאת "ניצוץ" — ניספה בגיטו קובנה. אך שלמה פרנקל (שפיר) נותר בחיים — והוא קיבל על עצמו להמשיך בקיום "ניצוץ" והוא הוסיף לערכו במינכן. לאחר עלותו של פרנקל ארצה, המשיכו בעריכת ה"ניצוץ" שמואל אפלבוים ומאיר אושפיז. עוד מן הראוי לציין, כי המדור לספרות של ה"ניצוץ" המינכנאי נערך תחילה על־ידי י"ד שינזון, ולאחר מכן — על־ידי ש"ד בונין.

ב"ניצוץ" ה"חוקי" היה חומר, שהועתק מעיתונות הארץ, ובעיקר מ"דבר". אולם עם משתתפיו נימנו גם אנשים, שפעלו בשארית הפליטה — כמו שליחי הבריגאדה היהודית זיגמונד (זאב) הרינג וצבי לנגזם (שילוח) ואנשים מן השארית, כדוד וולפה, חיים כהן, ראובן מאטיס, אברהם מלמד, ש' קלוגמן (ק' שבתאי), ישראל קפלן, ראובן רובינשטין, מאיר רוטנברג, יצחק רטנר, לוי שליט ודומיהם. עורכי ה"ניצוץ" ומשתתפיו היו מאנשי "דאס ווארט"; אך מסתבר, כי השתתפו בו גם אנשים מחוץ ל"דאס ווארט".

בי"ז באדר א' תש"ח (27 בפברואר 1948) יצאה חוברת מס' 88 של "ניצוץ". כחודשיים חלפו, ועם חוברת מס' 89 מי"ב בניסן תש"ח (21 באפריל 1948) פסק "ניצוץ" מלהופיע בגלל קשיים תקציביים, וזאת לאחר שבע וחצי שנות קיום בקובנה, בדאכוי ובמינכן. כך בא הקץ בערב חג החירות של שנת השיחרור למדינת ישראל על כתב העת, שפתח את הופעתו החוקית בשנת השיחרור מעול הנאצים, וביום כ' בתמוז דווקא, ואשר חוברתו הראשונה בדפוס ראתה אור באותה שנה, ובשניים בנובמבר דווקא: הרצל — בלפור — ישראל!...

על ניצוץ התקווה לעתיד טוב יותר ונעים יותר שמר "ניצוץ" גם בימיו הקשים ביותר; וכך היה "ניצוץ" נאמן בכל שנות קיומו למלים, שהוא הביא בראש כל חוברת מחוברותיו, המלים הלקוחות מהמנוננו הלאומי — המלים "עוד לא אבדה תקוותנו!"...

פרק ג

"קול ישראל בגולה" בעברית־יידיש

"קול ישראל בגולה" החל לצאת לאור במינכן ביום כ"ג במנחם־אב תש"ו (20 באוגוסט 1946) כביטאון מרכז אגודת ישראל ש"תחת הרבנים הגאונים שליט"א", כלומר — של אגודת ישראל ה"הונגארית".

הביטאון הוא "יוצא דופן" במובן זה, שגיליונותיו הראשונים הם פנימיים ורק החל בגיליון הרביעי ניתן היה להשיגו בקיוסקים. אולם גם לאחר מכן ידעו אך מעטים על קיומו של הביטאון, ותפוצתו היתה מצומצמת. כתב העת נועד להיות דו שבועון, אך למעשה לא היתה הופעתו סדירה.

אולם כתב העת הוא "יוצא דופן" בעיתונות של שארית הפליטה בגלל טעם רציני יותר: "קול ישראל בגולה" הוא כתב עת מדיני דו לשוני, בעברית וביידיש, בשארית הפליטה; ואף כי לא היה זה כתב העת היחיד בשתי הלשונות בשארית הפליטה — היה הוא הביטאון היחיד מטיפוס זה, שיצא לאור במתכונת של עיתון ולא בצורת חוברת. הגיליון הראשון של העיתון הוא רובו ככולו בעברית, ורק בעמודו האחרון ישנו חלק קטן ביידיש; בגיליון השלישי, למשל, שני העמודים האחרונים הם בשלימותם ביידיש; ובגיליון החמישי, למשל, רובו של העמוד הראשון הוא כבר ביידיש. מסתבר איפוא, כי כתב העת נועד להיות עברי בעיקרו, אלא שהיידיש — השפה המדוברת בשארית הפליטה — חדרה לתוכו יותר ויותר. יחד עם זאת נשאר בעברית המוטו שמימין ומשמאל לשם העברי של כתב העת — מצד ימין מובאה מתפילת שמונה עשרה של ראש השנה ("ויעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם"), ומצד שמאל מובאה מתנחומא לניצבים ("אין בני ישראל נגאלין עד שיהיו כולם באגודה אחת"), כשבשתי המובאות ישנה המלה "אגודה".

עורכו של כתב העת בשארית הפליטה היה מאיר ברם, ובמאמר המערכת שבגיליון הראשון, אשר נכתב עברית, מועיד העורך ברם ל"קול ישראל בגולה" את התפקיד, שיש ל"קול ישראל" בירושלים — הוא שבועון "אגודת

תצלומים מן העיתונות "יוצאת הדופן"

מצד ימין — שער הגיליון הראשון של "ניצוץ" בדפוס (בשולי השער למטה — שינויים שהלו בכותרות "ניצוץ" לאחר מכן) ; מצד שמאל — כותרת הגיליון הראשון של "קול ישראל בגולה". כותרת החוברת הראשונה של "פון לעצטן חורבן" הובאה בתצלום השני שבחטיבה השלישית לעיל

ישראל" בארץ לפני קום המדינה, בעריכת הרב משה גליקמן־פרוש; השבועון ש"קול ישראל" בגולת מינכן רוצה ללכת בעקבותיו, בעקבות "קול ישראל" שבירושלים, ואף לחקות את דמותו (המלה "בגולה" היא באותיות קטנות יותר מאשר המלים "קול ישראל").[11] כן נאמר באותו מאמר מערכת ראשון, כי כתב העת מתכוון לשקף את "חייהם הרוחניים של כל בני המחנות באיזור האמריקאני" וכי תפילתו היא לשיתוף "בבניין הארץ ובביטאונה הדתי של אגודת ישראל 'קול ישראל' בארצנו הקדושה". כזהו "קול ישראל" (הירו־שלמי) "בגולה" ("באיזור האמריקאני"). לפני הכותרת "קול ישראל בגולה" היו רשומות תחילה האותיות "ב"ה" (ברוך השם), רישום שנפסק למאז הגיליון מס' 8 מיום ב' בתמוז תש"ז (20 ביוני 1947).

לאחר החלטת האו"ם מיום 29 בנובמבר 1947 על הקמת מדינה עברית בארץ, פותח העורך ברם את מאמר המערכת, אשר נכתב עברית לגיליון מס' 17 מיום י' בטבת תש"ח (23 בדצמבר 1947), במלים אלו: "רבים הם הנוהים אחרי המלה המקסימה 'מדינה', שרואים בה חזות הכול, וכל אחד מהם רואה בה מהרהורי לבו". בהמשך הדברים מתריע המאמר כנגד הגויים, שלא כיפרו על חטאם כלפי ישראל; וכנגד ההסתפקות ב"מדינה קטנטונת זו". במאמר מובעת תשוקה למלכות ישראל ברוח התורה; תפילה למדינה, שתהיה "ארץ חפץ"; אמונה, כי נירש את כל אדמת הקודש; ותקווה, שתיכלל "ירושלים בתוך ארץ־ישראל!".

"קול ישראל בגולה" ראה אור עוד שנה נוספת, ובחנוכה תש"ט — ביום כ"ט בכסלו (31 בדצמבר 1948) — יצא לאור הגיליון מס' 27 של כתב העת, שהיה גם גיליונו האחרון. בסך הכול היה "קול ישראל בגולה" ביטאון חרדי, בעל אופי עיוני־ספרותי יותר מאשר אקטואלי־פולמוסי, דרכו בנועם ומידת תפוצתו היתה מצומצמת למדי. המעניין הוא, כי בשארית הפליטה של גרמניה השתוקקו חוגים מסוימים ב"אגודת ישראל", ודווקא בחלק ה"הונגארי"־קיצוני שלה, לביטאון, שיכיל חומר בלשון הקודש, ומעל עמודיו הם הביעו ערגון לבניינה של עיר הקודש ולשלימותה של ארץ הקודש.

כזוהי העיתונות החריגה, העיתונות "יוצאת הדופן" שבשארית הפליטה: כתב עת היסטורי לחקר השואה, כתב עת עברי וכתב עת עברי־יידי. שלושה

חוגים הקימום — היסטוריוני, אוהבי עברית של מפלגה ציונית וגוף חרדי. אולם כתבי עת אלה לא הוקמו כדי לשרת אינטרסים של מפלגה או מוסד או של אירגון או איגוד וכיוצא בהם. המשותף לשלושתם הוא, כי הם נועדו לשרת מטרה ענייינית לשמה, בין אם מטרה היסטורית־יהודית ובין אם עברית־לאומית ובין אם מטרה ברוח "יגדיל תורה ויאדיר".[12] ואכן, עיתונות זו הוסיפה גוון נוסף וחן מיוחד לעיתונותה של שארית הפליטה שבמינכן.

הערות לחטיבה הששית

1. על חוש ההומור היהודי בימי השואה תעיד החוברת של קפלן "פי העם". אגב, מונחים שונים מימי השואה ומספרות השואה נתקבלו גם בספרות השואה העברית (בלומנטל, הירושה הלשונית, 73—86).
2. תיאור העבודה בחקר השואה נמצא בחוברת "בעבודה ההיסטורית היום־יומית", אשר הוכנה על יסוד הרצאה, שקפלן נשא בשנת הוצאתה לאור (1947), והיא הוצאה לאור על־ידי הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאני. ראה גם הערה מס׳ 4 להלן.
3. ההערכה — לכוח העמידה ולגבורה הנפשית של נרדפים לשאת את כל התלאה, ויש המוצאים את מקור הכוח באמונת מאמינים (שכטר, יהדות וחינוך, 32—37). השאלות והתמיהות הן על העדר התמרדויות גדולות בימי הזוועה: בשאלה "למה לא התנגדו ?" דן, למשל, חיים לזר־ליטאי (מצדה של ואַרשה, 123—132); אוירבך מספרת כיצד שאלו עיתונאים פולאַניים מסוימים (כנראה, אנטישמיים) "מדוע לא התגוננו היהודים ?" (בחוצות ואַרשה, 88—91); זיידמן מטפל בסיבות להשהיית המרד (יומן גיטו ואַרשה, 218—221). שבתאי משתדל להפריך את השאלות והתמיהות, בשים לב למצבם המיוחד של חסרי מגן, שמולם ניצב אויב אכזרי (כצאן לטבח, מקומות שונים). כן מסביר השופט ד"ר משה בייסקי את המצב המיוחד שבמחנה פלשוב, בתשובה על שאלת הויזנר "מדוע לא מרדתם ?" (עדויות, א׳, 185).

יחד עם זאת מעוררות התפעלות מרידות — שאורגנו בכל זאת בתנאי הסבל והמצוקה ועל אף כל הקשיים — בגיטאות שונים ואשר הגיעו לשיא במרד גיטו ואַרשה, תוך תיכנון קפדני וסודי עד שאברהם לוין לא ידע על ההכנות (כמסתבר מ"פנקסו של המורה מיהודיה", 109, 134, 210—211, 222), וניסיונות למרידות של יהודים היו אפילו במחנות ריכוז (על כך — נשמית, לתולדות,

56—57 ; זבלודוביץ, עדויות, א', 175 ; צוקרמן, שם, שם, 279 ; גוטמן, שם, ב', 1008—1009 ; ביסקוביץ, שם, שם, 1060—1062 ; ורניק, שם, שם, 1086—1087 ; טייגמן, שם, שם, 1095—1099 ; וילנברג, טרבלינקה, 37—38, 52—58 ; גרינברג, המרד, 59—64 ; לנגביין, מרידות, 74—96). על הגבורה היהודית שבמחתרת ועל אורותיה בימי השואה — הויזנר, נאום הסיכום, 105.

המיוחד שבשואה יוצר גם בעיות מיוחדות בהוראתה בבית־הספר, במיוחד שתשומת הלב לנושא גברה במערכות החינוך בעקבות משפט אייכמן. על השואה בחינוך לנוכח משפט אייכמן — רשימות משל צ"ז וינברג, נ' בלומנטל, א' בוימינגר וי' בריקס ב"החינוך", 58—61. על הוראת השואה לילדים ולנערים בבית־הספר בכלל — נשמית, לתולדות, 11—26, ו"דבר למורה" מאת תקווה שריג, שם, 101—105 ; הנדל, להוראת השואה, 118—121 ; ירושלמי, היש ללמד, 15—20 ; "ללמד ילדי ישראל", 4 ; "הד החינוך", תש"ל (בחוברת ו' מאמר ח' רובין בשם "הבו תודעת השואה לילדינו", בחוברת י"ב מכתב מאת אירית רומנו בשם "השואה באור אחר" ובחוברת ט"ז מכתב מאת עדנה פרלברג בשם "את האמת אין להסתיר !" ובחוב' כ"ג מכתב מזוסיה טרופצ'ינסקי "כדי להזדעזע צריך להיות אדם"); קריץ, לימודי הספרות, 45—46. על יום עיון להוראת השואה, שקויים בשנת תשכ"ב בטבריה — ירושלמי, ילדי השואה, קס"ב—קס"ט. בימי עיון, שקויימו בארץ שנה קודם לכן, בשנת תשכ"א, הירצו, בין היתר, בנושא השואה ד"ר שאול אש וח' שצקר — ש' אש, קידוש השם, 99—106 ; שצקר, בעיות דידאקטיות, 11—15.

על הסברת השואה בבית־הספר הדתי — אביחיל, משמעות השואה, 197—202.

4. תיאור הדברים נמצא בחוברת של קפלן "בעבודה ההיסטורית היום־יומית" (9). כן מתאר את עבודת הוועדה ההיסטורית פיגנבוים (פעולתה של הוועדה, 107—110). פרידמן סבור, כי חומר כזה אין לעבד וכי מוטב היה לפרסמו בצורה טבעית, כפי שיצא מפי המספר (המלה היהודית המודפסת, 151). אולם בין הניצולים היו אנשי עם פשוטים, שלא הספיקו לבקר בבית־ספר ואשר כילדים נלקחו למחבואים ולגיטאות ; ויש שדרך דיבורם היתה נרגשת ביותר עקב כל אשר עבר עליהם, ובייחוד נתגלתה רגישותם המיוחדת במינה בדברם על קורותיהם שלהם. דומה איפוא, כי רק בדרך העיבוד ניתן היה להנציח את החומר, שתועלתו רבה להבנת התקופה, בנוסף על הספרות הדוקומנטארית על השואה.

על האמוציונאליות המיוחדת במינה של הניצולים, תגובותיהם הנרגשות מצד אחד והמאופקות מצד שני, הימצאותם בתנועה מתמדת בשארית הפליטה וכו' — פינסון, חיים יהודיים, 108.

5. על חיי התרבות בגיטאות (בתי־ספר, ספרים, חינוך, הווי בימי חג, חיי דת,

אמנות, ציור, תיאטרון, מקהלות, תזמורת, שירה, ארכיונים וכו') ישנה ספרות עשירה. מן הספרות על גיטו ו א ר ש ה נזכיר כאן את אוירבך, בחוצות וארשה, 167—171 ; הנ"ל, עדויות, א', 283—289 ; הרב הוברבאַנד, קידוש השם (מקומות שונים); זיידמן, יומן גיטו וארשה, 221—224 ; חורבן ומרד, 215—234 ; לובטקין, כיליון ומרד, 14—20 ; הנ"ל, עדויות, א', 250—251, 253 ; אברהם לוין, "מפנקסו של המורה מיהודיה" — במבוא של שנר, 12—14 ; סאַק, הגמנסיה, 404—406 ; עק, התועים, 37—45 ; צ'רניאַקוב, יומן גיטו וארשה, 86, 146, 151, 188, 222, 261 ועוד ; ח"א קפלן, יומן גיטו וארשה, 340—344, 416—419 ועוד. מן הספרות על גיטו ו י ל נ ה — דבורז'צקי, ירושלים דליטא, 215—285 ; הנ"ל, עדויות, א', 326—329 ; ישראל סגל, הקונצרט הראשון בגיטו וילנה ("פון לעצטן חורבן", מס' 1, עמ' 12—13); קורצאַק, להבות באפר, 67—68. מן הספרות על גיטו ש ב ל י — ירושלמי, ילדי השואה, עמודים י"א, ט"ו—ט"ז, ס"ח—ע', קס"ד—קס"ה ; הנ"ל, פנקס שבלי, 239, 404—406 ; שליט, כך מתנו, 87—89. מן הספרות על גיטו פ י ו ט ר א ק ו ב — קורץ, ספר עדות, 241—242. כן מן הראוי להתייחס בשימת לב לחיי הרוח בגיטו לודז', כמתואר על־ידי שנר — לתולדות, 89—101.

חומר מיוחד על הילדים וחינוכם בימי האימים ישנו בספריה של קיכלר־זילברמן (מאה ילדים, 101—109, 287—299 ; אנו מאשימים, מקומות שונים); חומר על פעולות התרבות בגיטאות, על בתי־הספר ועל פעולות למען הילד, על מפעלי העדות ועל מאבקו המיוחד של היהודי החרד — הביאה גם נשמית (הגיטו, 38—56). על שיעורים, שניתנו לילדים במחנה הריכוז בוכנוואַלד על־ידי מרדכי שטריגלר, בראַנד, דוד נוימן, ישראל רוב והאחים מאיר ואברהם גוטליב — קורצאַק, ילדים, 62—65. על בית־הספר בבוכנוואַלד — ראה גם הערה מס' 12 בחטיבה השלישית לעיל והדברים מ"תחיית המתים", אשר הובאו שם בטכסט. במרוכז לוקט חומר על חיי התרבות מגיטאות שונים בארצות שונות (פולין, ליטא, הולאַנד, סלובאַקיה והונגאַריה) בספר "הילד והנער" (49—98, 104—117, 128—142). כן הובאו דברים במרוכז בקבצים "זעף ולהט" (35—40 ועוד), "מימי השואה והגבורה" (6—7) ו"השואה והמרי" (ל"א—מ' ועוד).

סקירות תמציתיות על בתי־ספר, חינוך, תרבות וחיי הדת בגיטאות שונים מביאים ברנשטין (שואה ומרי, 196—204), חיה לזר (הנוער היהודי, 73—75), פרידמן (יהודי אירופה, 147—148) וקרמיש (גיטו, 613—615).

6. על עיתונות המחתרת בגיטו וארשה — גוטמן, מרד הנצורים, 150 ואילך ; לובטקין, עדויות, א', 251 ; חיה לזר, אותיות פורחות, 511 ואילך. חיים לזר־ליטאי, מצדה של וארשה, 133 ; עיתונות גורדוניה ; קרמיש, חלקה של עיתונות

המחתרת, 10 ואילך ; הנ"ל, עיתונות המחתרת, 121 ואילך ; הנ"ל, על עיתונות המחתרת, 243 ואילך. ראה גם — ברנשטין, שואה ומרי, 204—205, 242 ; חיה לזר, הנוער היהודי, 75.

על כרוזי המחתרת בווילנה — קובנר, עדויות, א', 343—344, 350 ; על דפוס מחתרתי — קובלסקי, הדפוס החשאי, 25 ואילך, 35 ואילך, 62 ועוד (והשווה — קורצ'אק, להבות באפר, 137 ואילך).

7. על הפעילות התרבותית בגיטו קובנה — למשל : י' אוליסקי, בית־הספר המקצועי בגיטו קובנה ("פון לעצטן חורבן", מס' 9, עמ' 23 ואילך); גאר, שואה, 380 ואילך ; הנ"ל, חיים ושואה, 356—357 ; רבקה גוטמן, החיים הדתיים בגיטו קובנה ("פון לעצטן חורבן", מס' 9, עמ' 46 ואילך); י' גורביץ, תזמורת גיטו קובנה (שם, שם, 52 ואילך); גרינהויז, חיי התרבות, 1743—1755 ; גרפונקל, קובנה היהודית, 253—321 ; א' פרסון, החיים הדתיים בגיטו קובנה ("פון לעצטן חורבן", מס' 9, עמ' 36 ואילך); פרץ, עדויות, א', 376 ; י' קפלן, בתי־הספר וכוחות ההוראה של קובנה בשואה ("פון לעצטן חורבן", מס' 9, עמ' 3 ואילך); "הילד והנער", 68—69, 91—94 ; "השואה והמרי" (ל"ד—ל"ה).

8. שני הגיליונות הראשונים מדאכוי־קופרינג אבדו, ובערב ראש השנה תש"ו הוציא פרנקל בכתב־יד את חמשת הגיליונות האחרים, מס' 38—42, בשיכפול. את "ניצוץ" ו"אונדזער שטימע" מזכיר — במקרה או שלא במקרה — שייקובסקי זה ליד זה, תוך תשומת לב לעברם, באומרו, כי בין עיתוני שארית הפליטה יש, שהם "המשכים של עיתונים, אשר יצאו לאור בצורה בלתי חוקית לפני השיחרור ('ניצוץ', מינכן), או שתוכננו זמן קצר לפני השיחרור ('אונדזער שטימע', ברגן בלזן)" — העיתונות היהודית, עמ' 397. ראה גם הערה 30 בחטיבה השנייה.

9. התוספת "דבר לילדי שארית הפליטה" הוקמה ליד "דאס וואָרט" אחרי ש"ניצוץ" פסק להופיע ; על "קול ישראל בגולה" — בפרק הבא.

10. ליד הציון של מרכז ההסתדרות הציונית האחידה כמו"ל בשער "ניצוץ" הוזכר גם נוח"ם (נוער חלוצי מאוחד).

11. השבועון "קול ישראל" בירושלים נתקיים למאז תרפ"ב ועד תש"ח, ועורכו הראשון היה הרב משה בלוי ז"ל.

12. מקור הביטוי "יגדיל תורה ויאדיר" בישעיה מ"ב, 21, ובו גם מסתיימת תפילת "ובא לציון גואל" — הנאמרת בשחרית של חול ; במנחה של שבת, של ראש השנה ושל שלוש רגלים ; בתפילת נעילה של יום הכיפורים ובמוצאי שבת. בתפילה זו לקט פסוקים, הנקראים "קדושה דסידרא" ("עלמא — אמאי קא מקיים ? אקדושא דסידרא" / העולם על מה מתקיים ? על קדושה דסידרא / סוטה מ"ט, עמוד א', ורש"י שם). במלים "ובא לציון גואל" נהגו לסיים גם דרשות.

חטיבה שביעית

העיתונות שלאחר ה„חיסול"

פרק א

מ"אונדזער וועג" הקודם ל"אונדזער וועג" המחודש

כבר ראינו, כי באביב 1949 פסק ה"אונדזער וועג" מלהופיע.[1] הפסקה זו נגרמה בעטיים של שני מאמרי מערכת ב"אונדזער וועג", שנכתבו על־ידי בן־ציון היבל: במאמר הראשון, שפורסם ערב הבחירות לכנסת הראשונה, נאמר, כי שארית הפליטה מאחלת ניצחון למפלגה השלטת בישראל; במאמר השני, לאחר הבחירות, בירך הכותב את המפלגה השלטת לרגל ניצחונה. הדבר עורר את חמתם של מפ"ם, הצה"ר והציונים הכלליים. הללו נדברו ביניהם, ובישיבת המועצה של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאני של גרמניה מיום כ"ב בשבט תש"ט (21 בפברואר 1949) הם דרשו במאורגן, במיוחד מפ"ם והצה"ר, להפסיק את הופעת ה"אונדזער וועג". לדרישה זו התנגדה סיעת פועלי ציון (צ"ס)־התאחדות; ובוועדה המתמדת של ישיבת המועצה היו שישה קולות בעד הפסקת העיתון, שניים נגד ושניים נמנעו (אלה האחרונים היו נציגי "אגודת ישראל" ו"מזרחי", שעיתוניהם הקטנים כמעט שפסקו כבר מלהופיע בעת ההיא; וממילא הם רצו בקיום עיתון בלתי מפלגתי, לבל תגדל השפעתם של העיתונים המפלגתיים הגדולים בשארית הפליטה, ואילו מצד שני הם לא היו מרוצים מכיוון מאמריו של היבל, אשר צידדו במפלגה אחת בלבד, שאיננה מפלגתם). לבסוף הועבר העניין להכרעת הנשיאות של המועצה. בשעה שהמתנגדים ל"אונדזער וועג", ובמיוחד נציגי מפ"ם, האשימו את פועלי ציון (צ"ס)־התאחדות ברצון לשלוט על שני עיתונים ("אונדזער וועג" בנוסף על "דאָס וואָרט"), האשימו האחרונים את מאשימיהם, ובמיוחד את מפ"ם והצה"ר, בהתארגנות של שמאל־ימין לשם חיסול ה"אונדזער וועג"

ותוך כוונה להגביר את תפוצת עיתוניהם המפלגתיים. האשמה אחרונה זו הועלתה גם ברשימה "פליטון באמת", בחתימת "אוסקר", בגיליון הסיום של "אופנדזער וועג" מיום ב' בניסן תש"ט (1 באפריל 1949).

לא ארכו הימים ובהתיעצות בין־מפלגתית, אשר קויימה במינכן ביום י"א במרחשון תש"י (3 בנובמבר 1949) — במעמד חברי הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאני של גרמניה, קונסול ישראל במינכן ונציגי הסוכנות — הוסכם, כי המפלגות היהודיות תפסקנה את קיומן בשארית הפליטה ביום ה־31 בדצמבר 1949. הסכם זה לא היה אלא אישור לסיכומים קודמים, אך בעקבותיו לא היתה עוד זכות קיום לעיתונים המפלגתיים בשנת 1950; ועוד בחודש דצמבר 1949 קיבלו עליהם עורכי ארבעת העיתונים המפלגתיים, שעדיין נתקיימו אז, להופיע אחת לשבועיים לסירוגין (שבוע "דאָס וואָרט" ו"דער מאָרגן", ושבוע — "אופנדזער וועלט" ו"ציוניסטישע שטימע"). שני עיתוני הדתיים, "דאָס יידישע וואָרט" ו"די יידישע שטימע", וכן ה"אופנדזער וועג" פסקו מלהופיע, כפי שראינו, עוד קודם לכן. אולם נתעורר החשש, שמא יישארו היהודים הנותרים בשארית הפליטה ללא עיתון יהודי ויזדקקו לעיתונות הגרמנית, או שחוגים לא ציוניים ינצלו את המצב ויקימו עיתונים משלהם ביידיש.

מאחר שוועד מרכזי מצומצם יותר נותר לעוד שנה, הוסכם באותה התיעצות מחודש מרחשון תש"י, כי יש לקרוא מחדש את ה"אופנדזער וועג" לחיים. אולם לאחר מכן הוברר, כי לא היה זה העיתון היחיד, שנתקיים בשארית הפליטה לאחר החיסול הרשמי של עיתונותה, כפי שנראה בהמשך הדברים.

בהתאם למוסכם, צריכים היו עיתונאים משלוש המפלגות הגדולות — מפ"ם, הצה"ר ופועלי ציון (צ"ס)־התאחדות — להרכיב את המערכת של "אופנדזער וועג" המחודש. אולם מאחר שעיתונאי הצה"ר היו כבר עסוקים בהכנות להעברתו של ה"אופנדזער וועלט" לפסים של עיתון פאריסאי, כאשר יסופר בפרק הבא, הם לא רצו לפזר את כוחותיהם העיתונאיים וויתרו על מקומם ב"אופנדזער וועג" למען הציונים הכלליים, שקשריהם עמם בשארית הפליטה היו באותה עת הדוקים עקב הצביון ה"ימני" של הציונים הכלליים

בגרמניה בשנים האחרונות מצד אחד ועקב ההתנגדות התקיפה של הצה"ר דשם לתנועת החירות, שהוקמה בארץ, מצד שני. עורכי ה"אונדזער וועג" המחודש היו איפוא משה לסטני (מפא"י), עובדיה פלד (ציונים כלליים) ופנחס שורצבלט (חגין) ממפ"ם (פלד ושורצבלט היו חברי הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים); כעורך אחראי צויין שמו של פלד. בעבודת המערכת עזר יצחק ברט, ובכתיבה בעיתון השתתפו פסח פיקץ' (יו"ר הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים) וחברים נוספים מן הוועד המרכזי, כמו אייפה, זנדברג, צבי גולדברג ודומיהם, וכן סופרים ועיתונאים שונים משארית הפליטה ומחוצה לה.

"אונדזער וועג" המחודש החל להופיע ביום ב' בשבט תש"י (20 בינואר 1950), כשהוא ממשיך במיספור של העיתון במתכונתו הקודמת; הגיליון האחרון שלו נושא את המספר 290, והוא בן 12 עמודים, ויצא לאור ביום י"ט בטבת תשי"א (28 בדצמבר 1950). בסך הכול ראו איפוא אור 39 גיליונות של "אונדזער וועג" המחודש.

הפסקת ה"אונדזער וועג" המחודש באה בעקבות החלטת הישיבה האחרונה של מועצת היהודים המשוחררים מיום ח' בטבת תשי"א (17 בדצמבר 1950) בדבר התחסלות עצמית וחיסול כל המוסדות היהודיים של שארית הפליטה באיזור האמריקאני של גרמניה.

"אונדזער וועג" המחודש הופיע אחת לשבוע בשישה עד עשרה עמודים פורמאט גדול ובסידור לינוטיפ. בכך הוא שונה מ"אונדזער וועג" הקודם, בנוסף על שינויים אחרים — כמו טיב הנייר, העימוד, הסידור הטכני ואף החומר המובא בעיתון והמודעות. כן שונתה במקצת הכותרת של העיתון המחודש. לעומת זאת הוסיף "אונדזער וועג" המחודש להביא כמקודם את הסיסמה "זכור את אשר עשה לך עמלק" בעברית וביידיש, אלא שאף כאן הוכנס שינוי קל: בכל גיליונותיו כתוב בעברית "זכור אשר עשה לך עמלק!", בהשמטת ה"את", למרות שזו נמצאת במקור (דברים כ"ה, 17), וכן הושמטה בארבעת גיליונותיו האחרונים (מאז מס' 287) המלה "דיר" (לך) בתירגום הכתוב ליידיש (כנראה, טעויות מקריות). אולם "אונדזער וועג" המחודש, בהמשיכו את המיספור השוטף של העיתון במתכונתו הקודמת, הצביע על

עצמו כיורשו הלגטימי, ואגב — בכך הוא גם תיקן טעות: המספר האחרון של "אונדזער וועג" הקודם צויין בטעות כ־252 (במקום 251), ובגיליון הראשון של "אונדזער וועג" המחודש בא הדבר על תיקונו — מספר גיליונו הראשון הוא 252 (ולא 253).

עם ה"אונדזער וועג" במהדורתו המחודשת נסתיימה פרשת העיתונות בשארית הפליטה בכללותה ובאיזור האמריקאני של גרמניה בפרט. עם חיסול ה"אונדזער וועג" המחודש גם חוסלו הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים שבאיזור האמריקאני, אשר הוציאו לאור, וחוסלו אחרוני המוסדות של שארית הפליטה. חיסול ה"אונדזער וועג" בסוף 1950 מסמל את סוף קיומה של שארית הפליטה המאורגנת, כאשר נאמר בפיסקה הראשונה ובסוף החטיבה החמישית של עבודה זו לעיל. הניסיון לחסל בסוף 1949 רשמית את העיתונות לא עלה יפה — שארית הפליטה ועיתונה "אונדזער וועג" (המחודש) חוסלו יחד.

פרק ב

מ"אונדזער וועלט" הקודם ל"אונדזער וועלט" המחודש

כבר ראינו בדברינו על "אונדזער וועלט",[2] כי בשנה האחרונה לקיומו של העיתון במינכן היתה לו תוספת מרכז אירופית עד שהפך לביטאון המשרד האירופי של הצה"ר, וממילא לא צריכות היו לחול עוד עליו ההחלטות בדבר הפסקת קיומה של העיתונות בשארית הפליטה. אולם עם חיסול העיתונות בשארית הפליטה בסוף 1949 רצה העיתון בלאו הכי לעבור לפאריס; אך בגלל קשיים טכניים ותקציביים נאלץ להידפס גם הלאה במינכן, וזאת בהסכמתם של ראשי הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאני, תוך הבטחה מצד הצה"ר לא לעסוק בענייני שארית הפליטה בתקופת הופעתו של "אונדזער וועג" המחודש. העיתון טיפל איפוא בענייני הצה"ר, ציין את פאריס כמקום ההופעה ועסק בפרובלימאטיקה של היישובים

היהודיים באירופה בכלל ובצרפת במיוחד. פרט לשינויים אלה ולשוני בנייר, בתרגום הכותרת לצרפתית, במסירת המען בפאַריס, ובהקדמת ציון המחיר בצרפת לפני גרמניה — לא חלו שינויים מהותיים בעיתון, בתוכנו, בכיוונו, בעימודו וכו'. אף כי תופעה כזו של הופעה במקום אחד והדפסה במקום שני אינה רצוייה, היו לה תקדימים בעיתונות היהודית,[3] וכך הודפס העיתון בשמונה עמודים פורמאַט גדול ובסידור לינוטיפ.

הגיליון הראשון של "אופזער וועלט" המחודש מס' 201 ראה אור ביום ח' בשבט תש"י (26 בינואר 1950); בגיליון מס' 215 מיום ג' בסיוון תש"י (19 במאי 1950) החל העיתון לציין גם את כתובת בית הדפוס במינכן; ועם הפסקת הופעתו של "אופזער וועג" המחודש ראה את עצמו העיתון חופשי לטפל מחדש בענייני שארית הפליטה, והוא החזיר לעצמו במידה רבה את צביונו המינכנאי המקורי והקודם. יתר על כן: הוא נשאר העיתון הציוני הרשמי היחיד בשארית הפליטה והוא שליווה מאז את העסקנים הציוניים, ללא הבדל מפלגה, לרגל עלותם ארצה. אולם בכל זאת אין הוא עוד אותו העיתון של העבר ואין יהודי שארית הפליטה מהווים עוד את מרכז התעניינותו.

עריכה של עיתון פאַריסאי במינכן עם כתבים בפאַריס, הקשיים התקציביים, הרצון של העורכים לעלות (או לחזור ארצה) וכדומה — כל אלה לא הקלו על העיתון. עוד החל בגיליון מס' 227 מערב ראש השנה תשי"א (11 בספטמבר 1950) הקטין העיתון את הפורמאַט שלו, ומאז הגיליון מס' 239 מיום כ' בטבת תשי"א (29 בדצמבר 1950) החל "אופזער וועלט" להופיע אחת לשבועיים עד שביום מלאות לו חמש שנים מאז החל להופיע בדפוס — בארבעה ביוני 1951 (כ"ט באייר תשי"א) — הופיע גיליונו האחרון של "אופזער וועלט", הגיליון מס' 250, בן 28 העמודים.

בשנה הראשונה ל"אופזער וועלט" המחודש הוסיף משה הלפרין לערכו; ועם החלטתו לפרוש,[4] נהייה מאיר גברונסקי (מזכיר המערכת עד אז) לעורך ה"אופזער וועלט", והוא שערך בעשרת השבועות האחרונים את חמשת הגיליונות האחרונים של העיתון המחודש, כשהלפרין הוסיף להשתתף בעיתון עד לגיליונו האחרון באירופה.

להפיכתו של "אופזער וועלט" לביטאון האירופי של הצה"ר סייעו עובדות

שונות, כמו: (א) הצה"ר בשארית הפליטה היה גדול במיוחד, רבים מחבריו במחנות התמסרו לתנועה ולעיתון, ומנהיגים שונים של התנועה העולמית נהנו מביקוריהם שם;

(ב) מבחינת ההיקף והתפוצה היה "אונדזער וועלט" אחד מגדולי העיתונים הרביזיוניסטיים בעולם,[5] והוא גילה אומץ בעמידתו בימי מבחן קשים מול התקפות יריבים;[6]

(ג) מעל עמודי העיתון פורסמו דברי ביקורת עקב אי הקפדתו על כללי הדקדוק היידישאיים,[7] אך עיתונאים יהודיים בעלי שם עולמי מחוץ לארץ (ובתוכם גם מתנגדים אידיאולוגיים)[8] שיבחו את רמתו של "אונדזער וועלט", וכן ציינוהו לעיתים לשבח גם בעיתונים שונים של שארית הפליטה;[9]

(ד) לעבודת המערכת ולכתיבה בעיתון צורפו גם מתנגדים רעיוניים מבין העיתונאים והסופרים שבשארית הפליטה (כמו אברהם אדיטס, נתן בולל, מלך טשמני, עובדיה פלד וכדומה), עיתונאים בלתי מפלגתיים ממינכן (כמו, למשל, לוי שליט), אישים (כד"ר ל' גולדשטין, הרב מור, פרנק ושליח הסוכנות ד"ר איסר שוברט) ואף סופרים מאזורים אחרים של שארית הפליטה (כמו א' בן־אוני מלינץ, שלמה בס מברלין, ד' קוסובסקי וא' שדזונסקי־שדמון מברגן בלזן);

(ה) העיתון רכש אנשי עט רבים מחוץ לארץ — ברובם מן המחנה הרביזיוניסטי, אך גם מחוצה לו — כמו א' אברהמס (לונדון), י' בן־ארי (לונדון), שלום בן ברוך (שורץ) מירושלים, ד"ר ראובן בן־שם (תל־אביב), שלמה גפשטין (תל־אביב), מאיר גרוסמן (ירושלים), ד"ר זאב (וולפגנג) פון וייזל (גדרה), שמואל ויילר (פאריס), אפרים טויבנהויז (חיפה), ד"ר שמשון יוניצ'מן (תל־אביב), מרדכי כ"ץ (ניו־יורק), יוסף כרוסט (נתניה), ד"ר י' מרגולין (תל־אביב), ד"ר חן מרחביה (ירושלים), משה סמבטיון (קרסנסקי) מפאריס, יוחנן פוגרובינסקי (תל־אביב), פרופ' יוסף פטאי (גבעתיים), הרמן פקלר (תל־אביב), יוסף פרנקל (לונדון), ד"ר יעקב צינמן (פאריס), צבי קוליץ (ירושלים), פרופ' יוסף קלוזנר (ירושלים), ד"ר יעקב רובין (אודם) מתל־אביב, יעקב רוביק (יוהנסבורג), ד"ר הרצל רוזנבלום (תל־אביב), אלכסנדר ריטר (פאריס), אייזיק רמבה (תל־אביב), ד"ר יוסף שכטמן (ניו־

יורק) ועוד. כן הביא העיתון מאמרים ורשימות מאת ג'ון קמחי, ארתור קסטלר ודומיהם.

עם הקמת תנועת החירות נהייה "אונדזער וועלט" שופרם העיקרי של אותם הרביזיוניסטים בעולם, אשר התנגדו לתנועה החדשה, ואלה התרכזו סביב ה"אונדזער וועלט" גם כשהוא נקט בקו משלו בבעיות מסוימות.[10] אולם תנועת החירות גברה, ורוב מתנגדיה מבין אנשי הצה"ר ובית"ר השלימו עמה בסופו של דבר, כשחלק מן החברים עם מאיר גרוסמן בראש הצטרפו לציונים הכלליים וכשחברים אחרים הצטרפו כבודדים למפלגות ציוניות אחרות ומספר לא מבוטל של חברים נדדו ל"מדבר הפוליטי" ולא הצטרפו מאז לשום מפלגה. במצב זה לא היה עוד מקום ל"אונדזער וועלט", והניסיונות לחדשו לא נשאו פרי, כשם שהרצון לחידוש ברית הצה"ר העצמאית לא נשא פרי.[11]

העיתון המפלגתי הראשון בשארית הפליטה היה למעשה גם האחרון לעיתוני המחנה המאורגן של שארית הפליטה הציונית בגרמניה. אולם גם לעיתון דינאַמי, שאף ניסה להופיע זמן מה שלוש פעמים בשבוע, יש קץ ותיכלה.

פרק ג

"נייע יידישע צייטונג" ו"אונדזער היינט"

בעיתונות של שארית הפליטה המאורגנת שבגרמניה הובאו גם סיפורים ודברי שירה; ואף כי זלמן שניאור ביקר את רמתם של הסופרים והמשוררים משארית הפליטה,[12] זכו הללו בדרך כלל לעידוד מבחוץ, וודאי לא יעלה על הדעת לפסול אותם טוטאַלית. מכל מקום העשירו סופרים אלה את מדורי הספרות, שהיו בכל עיתון, ובייחוד בגדולים ובקבועים שבהם, וכך הם הצטרפו בתרומתם לעיתונאים שבשארית הפליטה. רבים מאלה האחרונים הגיעו לעיתונות בעקבות פעילותם המפלגתית, ובאמת היו בדרך כלל חברי המערכות של העיתונים המפלגתיים אנשי מפלגה; אך ההשתייכות המפלגתית קבעה פחות לגבי השתתפותם של הסופרים במדורי הספרות שבעיתונות, ואפילו

המפלגתית. בין הסופרים והעיתונאים כאחד היו רבים, אשר שמם נתפרסם רק לאחר מלחמת העולם השנייה, ובתוכם — אגב — כאלה שהגיעו לאחר מכן להישגים לא מבוטלים מעבר לגבולות גרמניה; אך היו גם בודדים, ששמם נתפרסם עוד לפני מלחמת העולם השנייה, וכאלה שהחלו לפרסם מיצירותיהם סמוך לפרוץ המלחמה. כאלה כן אלה תרמו ליצירה הספרותית של שארית הפליטה. אולם על אף שאמרנו, שבשארית הפליטה פורסמו ספרים במידה רבה יחסית, היו אלה ספרי לימוד בעיקר. מן הספר "ביבליוגראפיה של הספרים" מסתבר, כי אפילו בנושא השואה לא פורסמו ספרים רבים ביידיש בשארית הפליטה. לעומת זאת פירסמו, כאמור, סופריה של שארית הפליטה מפרי עטם מעל עמודיה המגוונים של העיתונות באיזור האמריקאני של גרמניה, ובכך הם תרמו לקידומה מבחינת הרמה. ארבעה מבין אלה היו במייסדיה של העיתונות החדשה, אשר קמה בגרמניה לאחר החיסול הרשמי של שארית הפליטה — אחד (מלך טשמני) מן ה"נייע יידישע צייטונג"; ושלושה שהם בלבד הקימו עיתון שני, את ה"אונדזער היינט" (קיטלמן, גולדקורן וגרויברד).

בשנת תשי"א (1951) הוקמה במינכן "המועצה לחיסול יישובי שארית הפליטה באיזור האמריקאני של גרמניה". אנשיה לא היו מבין חברי הוועד המרכזי הקודם, והם לא ראו צורך להקים במה. וכך קמה עיתונות חדשה — לא מוסדית ולא מימסדית. אכן, באותה שנת תשי"א (סוף 1950) החל להופיע השבועון "נייע יידישע צייטונג" (עיתון יהודי חדש) בהוצאת האחים גרפינקיל (בעלי בית דפוס) ובעריכת משה לסטני, מלך טשמני ומריאן ז'יד; עיתון זה מזכיר את ה"יידישע צייטונג" מלאנדסברג, אשר לסטני היה עורכו וטשמני וז'יד השתתפו בו.[13] העיתון החדש הוסיף להתקיים כיחיד ביידיש בגרמניה כולה[14] גם לאחר עלותו של לסטני לישראל ולאחר הגירתו של טשמני לארגנטינה[15] והוא מוסיף להתקיים עד היום בעריכתם של ז'יד וזאב (וולף) גרפינקיל.[16]

עיתון שני היה במינכן בתשי"א (1951) בשם "אונדזער היינט" (יומֵנו) — אשר איית את המלה הראשונה בלי "ד" אחרי ה"נ" — בעריכת יחזקאל קיטלמן, שנעזר ביצחק גולדקורן ובפרופ' ברוך גרויברד.[17] מעיתון זה ראו

אור מספר גיליונות לא רב וגם הופעתו לא היתה סדירה, אף כי היה זה עיתון חי ועירני.

היחסים בין שני העיתונים האחרונים היו משובשים, על אף שהם ביקרו את ההנהגה הרשמית של שארית הפליטה המאורגנת, אשר כבר לא פעלה באותה עת. "אונדזער וועג" כבר לא היה קיים אז; "אונדזער וועלט" — שכמה מאנשי המערכת שלו לא היו מרוצים בסתר לבם מפעולות מסוימות של ההנהגה הקודמת, אותן ביקר עיתונם בעבר — ראה את עצמו נאלץ עכשיו, מטעמים של לויאַליות, כשריד אחרון ויחיד של העיתונות הציונית המאורגנת של שארית הפליטה, להגן על ההנהגה הקודמת (הרשמית) דווקא; הוא התפלמס עם אנשי ה"נייע יידישע צייטונג" וקיים בכל זאת יחסים תקינים עם אנשי ה"אונדזער היינט". כך קרה, למשל, כי בגלל אי ההופעה הסדירה של ה"אונדזער היינט", פירסמה פעם המערכת שלו תשובה ל"נייע יידישע צייטונג" בצורת מכתב למערכת "אונדזער וועלט".

פרק ד

"יידישע טאג צייטונג" — עיתון יומי במינכן

מן הראוי להזכיר, כי באותה שנת תשי"א (1951) ניסו מאיר גברונסקי ויצחק קובלסקי[18] להקים עיתון יומי במינכן בשם "יידישע טאג צייטונג" (עיתון יהודי יומי) כ"ביטאון בלתי תלוי ובלתי מפלגתי עבור שארית הפליטה בגרמניה ובאוסטריה". למעשה יצא העיתון לאור חמישה ימים בשבוע (בימים ב'—ו') בארבעה עמודים פורמאַט קטן כל גיליון, כשהוא מכיל 900 שורות ליום.

גיליונו הראשון של העיתון ראה אור ביום שני, כ' באדר א' תשי"א (26 בפברואר 1951); ובגיליון מס' 5 מיום כ"ד באדר א' תשי"א (2 במארס 1951) כותב העיתון במאמר המערכת לסיכום השבוע הראשון להופעתו, כי העיתון נתקבל באהדה בציבור, אלא שהוא קטן מדי; אך המאמר מבקש מקוראיו, שלא להחשיב כל כך את הגודל, אלא את התוכן, שכן ניתן למצוא בעיתון

"כל מה שמעניין יהודי משארית הפליטה; ואם אינכם מוצאים היום את אשר אתם מחפשים, תמצאו מחר. עליכם רק לכתוב לנו על כך".

ה"יידישע טאָג צייטונג" נתקל בקשיים עקב מחסור בפועלי דפוס יהודיים במינכן, עקב העדר אמצעים כספיים להגדילו, עקב מיעוט מספר היהודים קוראי יידיש בגרמניה בעת ההיא ועקב העדר מנויים קבועים, למרות פירסומיו, שניתן לחתום על העיתון לחודש, לחודשיים ולשלושה. נוסף על קשיים אלה נתעוררו חילוקי דעות בין שני העורכים, והיומון פסק מלהופיע, כשימי קיומו לא הגיעו לשבועיים.

"יידישע טאָג צייטונג" הביא מדי בוקר חדשות מכל העולם, מהן כאלו שהוא קלט מ"קול ציון לגולה"; הביא ידיעות קצרות, רשימות קצרות, תגובות ומודעות. מסתבר, שבנוסף על חדשות מן הארץ, מן העולם היהודי ומגרמניה — הוא הביא חדשות כלליות וכן הוא נהג להביא את התכנית ביידיש של "קול ציון לגולה" מן הארץ, וביום ו' — גם את שעות הדלקת הנר ויציאת השבת. אף כי היומון רצה לשרת גם את יהדות אוסטריה, עמד הוא במיוחד על משמר האינטרסים של היהודים בגרמניה. גם המודעות המסחריות, שהיו בו, הן מגרמניה ואף המחיר לגיליון צויין במטבע הגרמנית. בסך הכול היה זה עיתון בעל סגנון קליל, ערוך היטב וקריא.

לפנינו ניסיון מעניין: בדרך כלל נשאו עיתוני שארית הפליטה אופי של שבועונים; אך היו בכל זאת בשארית הפליטה ביטאונים, שראו אור בתקופות מסוימות פעמיים בשבוע ואף היה ניסיון לקיום ביטאון שלוש פעמים בשבוע — והנה ניסו בשארית הפליטה בגרמניה להקים גם עיתון יומי יהודי ביידיש!

פרק ה

דמות העיתונות שלאחר החיסול הרשמי

כל העיתונים האלה לא היו עוד המשך לעיתונות של שארית הפליטה במובן המקובל. אם ה"אופנדזער וועג" המחודש, שהיה שונה מקודמו, היה בכל

תצלומים מן העיתונות שלאחר ה"חיסול"

OUR WAY

אוטער וועג

אלגעמיין־ידיש צייטונג אין גלות דיימשלאנד — ארויסגענעבן פון צוק. פון די פאפייעס יידן אין דער אמעריקאנער זאנע

פרייטאג, 20 יאנואר 1950 — כ' שבט תש"י

Neue Jüdische Zeitung

אונדזער רוף צום וועלט־יידנטום:
שעוועט אונדזערע ברידער אין איראק פונעם נייעם היטלעריזם!

כנסת־וואגן אין יקי

פאאר צו שפענען אינווערסיפע אין תל־אביב

יידישע טאג-צייטונג

פרייז 20 סענט

בן-גורון בלייבט פרעמיער

יוגאסלאוויע קעגן וויידערבאואונג פון דייטשלאנד

טיטא וועגן צאפאר מיט א בעטאטל

יוגאסלאוויע בעט הילף

בין צו די וואגן אין זומער?

אויך אין אמעריקע האלט ב' ען־גוריון

רעזיגנאציע אין קראקויער חוירעס

אונדזער ווערטער

אויפרופן צו קאנגרעס

משפט איבער אמאליגע גענט אויפזעהער

זאת ביטאונו של הוועד המרכזי — הרי "אונדזער וועלט" המחודש לא הקדיש לענייני שארית הפליטה את תשומת הלב הקודמת. העיתונים החדשים נתכוונו מלכתחילה להיות שונים מאלה שבתקופת שארית הפליטה המאורגנת מן השנים 1945—1950. תקופה מסוימת עוד הוסיף להופיע במתכונת הקודמת ה"וואָכנבלאַט" מברגן בלזן אשר באיזור הבריטי, שעליו לא חלו ההחלטות של המוסדות היהודיים מן האיזור האמריקאני; אך הוא פסק מלהופיע עוד לפני ה"אונדזער וועג" המחודש, ובחודשי קיומו האחרונים לא היתה הופעתו סדירה. הביטאונים האחרים היו והינם בגרמנית, והם קניינם של היהודים ילידי גרמניה.

העיתונים, שקמו לראשונה לאחר החיסול הרשמי, לא היו עוד ביטאונים של ועדים מאורגנים ולא של מרכזי מפלגות. הם טופחו על־ידי יחידים, אנשים פרטיים וסופרים, ונתקיימו תודות ליוזמה הפרטית של מקימיהם. רובם של העיתונים, אשר קמו לראשונה אחרי ה"חיסול", צידדו במדינת ישראל, אך הם הכשירו והתירו גם את ההגירה לארצות ניכר.

יחד עם זאת יש לומר, כי על אף השוני שבעיתונים אלה בהשוואה לתקופה הקודמת — ראו את עצמם שלושה מהם ("אונדזער וועג", "אונדזער וועלט" ו"נייע יידישע צייטונג") כהמשך לעיתונים קודמים, ולוּ גם בזכות שמותיהם; ואילו רק שניים, שלא האריכו ימים ("אונדזער היינט" ו"יידישע טאָג־צייטונג"), ראו את עצמם כחדשים לגמרי (וה"יידישע טאָג־צייטונג" היה עיתון ציוני מובהק). מכאן, שאפילו העיתונות שלאחר ה"חיסול" ראתה סגולה לעצמה דווקא בהיתלותה בעיתונות של שארית הפליטה המאורגנת.

זמן קצר אחרי חיסול ה"אונדזער וועג" המחודש חוסלו בזה אחר זה ה"יידישע טאג־צייטונג", "אונדזער היינט", ו"אונדזער וועלט" המחודש. העיתונות שאחרי 1950 היתה איפוא תופעה חולפת — ונותר ממנה רק ה"נייע יידישע צייטונג".

במשך הזמן חוסלה גם "המועצה לחיסול יישובי שארית הפליטה", וחבריה השתלבו בקהילות של יהודי גרמניה. בקיצור: אף אם קיים עוד יישוב יהודי בגרמניה — אינה קיימת עוד עיתונות שארית הפליטה בתורת שכזו. עיתונות זו עשתה את שלה, ומאז היא הפכה לנחלת העבר ונושא לסקירה ולהערכה.[19]

הערות לחטיבה השביעית

1. על חיסול ה"אונדזער וועג" במתכונתו הראשונה — הטכסט, שאליו מתייחסת ההערה מס' 6 בחטיבה הרביעית לעיל.
2. על "אונדזער וועלט" במתכונתו הראשונה — חטיבה חמישית, פרק רביעי, לעיל.
3. במאמר בשם "להתראות!" בגיליון האחרון (מס' 250) של "אונדזער וועלט" הובאו עשר דוגמות כאלו מן הפריודיקה העברית בלבד. אולם כאן היה מקרה, שהעריכה הסופית של כל גיליון נעשתה בעיר, שבה הודפס; ואילו כמקום ההופעה צויינה עיר אחרת.
4. "משה הלפרין" היה כינויו של מחבר העבודה הזאת בשארית הפליטה מאז הגיע לאיזור הבריטי בדרך בלתי חוקית (כשליח הבריגאדה). לאחר איחוד המדינתיים בראשות גרוסמן (שעמם הוא נימנה מאז 1940) עם הרביזיוניסטים, כשהללו שבו להסתדרות הציונית בשנת 1946, הוא שימש כשליח ההנהלה העולמית של ברית הצה"ר המאוחדת בגרמניה. לאחר קום המדינה — עם הצטרפות הצה"ר לתנועת החירות (אשר את עמדתו בסוגייה זו הוא הביע בשורת מאמרים ב"אונדזער וועלט") — פרש מפעילות מדינית, בלי להצטרף עוד מאז למפלגה כל שהיא. וכך נהגו גם חברים אחרים ממפלגת המדינה העברית לשעבר ("גרוסמאַניסטים", כפי שכונו).
5. "השבועון המרכזי ביידיש" — כך, למשל, מצויין "אונדזער וועלט" ב"עם ומדינה" הירושלמי (שבועון המרכז העולמי של ברית הצה"ר שבעריכת ד"ר ח' מרחביה), גיליון מס' 3 מיום י"ג בטבת תשי"א (22 בדצמבר 1950).
"עם ומדינה" הוקם אחרי ש"המשקיף" היומי חדל להופיע.
6. אחרי נפילתו של שליח הארץ איתן אוסטרובסקי באינסברוק שבאוסטריה בתשרי תש"ח (ספטמבר 1947), הואשמו הרביזיוניסטים בשארית הפליטה בעידוד מעשי רצח — ואז עברה על חבריהם במחנות העקורים תקופה קשה במיוחד, שהם כינוה "אינסברוקיאַדה".
7. מלך טשמני במאמרו "לסיום חיי התרבות היהודיים בגרמניה" (גיליון מס' 200 של "אונדזער וועלט" מיום י"ז בטבת תש"י/6 בינואר 1950). בצורה דומה כתב טשמני עוד קודם לכן במאמרו "חיי תרבות יהודיים בגרמניה", שפורסם ב"יידישע צייטונג", גיליון מס' 237 מערב סוכות תש"ט (17 באוקטובר 1948).
8. "היודע אתה?" ("אונדזער וועלט", גיליון מס' 144 מיום ג' במרחשון תש"ט/5 בנובמבר 1948); "ברכות וידיעות" (שם, גיליון מס' 210 מיום י"ג בניסן תש"י/31 במאַרס 1950).
מרדכי צדרבוים הכין ביבליוגראַפיה ממאמרי "אונדזער וועלט" מתקופת מינכן

(200 הגיליונות הראשונים), המקיפה חמישים עמוד במכונת כתיבה ומאות מאמרים ב־19 מדורים, ובהם חומר כבד משקל ורב חשיבות בנושאים שונים ומגוונים.

9. "עיתונות שארית הפליטה", בחתימת "ביכערוואַרם" ב"דאַס וואָרט", גיליון מס' 25 מיום ה' באייר תש"ז (25 באפריל 1947); ידיעות בכרוניקה של "אונדזער וועג" מיום א' במנחם־אב תש"ח (6 באוגוסט 1948) ומיום כ"ו בכסלו תש"ט (28 בדצמבר 1948).

10. העיתון נקט, למשל, בקו פרו אמריקאַני במדיניות החוץ, למרות שהקו הרשמי של הצה"ר דגל בנייטראַליות במאבק הבין־גושי.

11. קבוצת יוזמים בתל־אביב — גדעון אברמוביץ, יוסף וילנר, שלמה קור, ד"ר קנטור ואחרים — רצתה לחדש את כתב העת, בעזרת מספר חברים מצרפת (ובמיוחד — ויילר). ואכן, חודשיים לאחר הגיליון האחרון (מס' 250) שבאירופה יצא לאור בתל־אביב ביום א' במנחם־אב תשי"א (3 באוגוסט 1951) הגיליון מס' 251 של "אונדזער וועלט" בשישה עמודים בעריכת מרדכי קרנובסקי, מי שהיה עורכו הראשון של העיתון במינכן; ולאחר שלושה שבועות יצא לאור בתל־אביב גם גיליון נוסף (מס' 252) ביום כ"ב במנחם־אב תשי"א (24 באוגוסט 1951). הכותרת, הפורמאַט והעימוד של העיתון התל־אביבי היו לפי מתכונת ה"אונדזער וועלט" מן התקופה האחרונה שבאירופה, ושני הגיליונות נשלחו להפצה גם בפאַריס. אולם דומה, שבכך נסתיימו המאמצים להחיות את העיתון, ומאז הוא, כנראה, לא יסף לראות אור עולם.

12. שניאור מתח ביקורת על הסופרים בשארית הפליטה במאמרו "כותבי שירה ופרוזה בין העקורים במחנות", שפורסם ב"פאַרווערטס" הניו־יורקי מיום כ"ז בכסלו תש"י (18 בדצמבר 1949). נעיר, כי ביקורת על הספרות והסופרים בשארית הפליטה מתח עוד קודם לכן פרידמן (המלה היהודית המודפסת, 95, 97).

13. מריאַן ז'יד (ישראל מוסקובסקי) הוא עיתונאי יהודי מליטא, שהיגר למערב. אחרי השיחרור הוא הגיע לשארית הפליטה וכתב עליה בעיתונות היהדית העולמית, בעיקר — בעיתונות היהודית שבארצות־הברית ודרום־אמריקה. כן הוא השתתף בעיתוני שארית הפליטה (עד לראשית 1950 ללא שכר סופרים) — ב"דאס פרייע וואָרט", ב"אונדזער וועג", ב"יידישע צייטונג", ב"דאַס וואָרט", ב"אונדזער וועלט", בעיתונות הבלתי מפלגתית של ברגן בלזן ועוד.
אגב, ה"נייע יידישע צייטונג" השתדל להצביע על דמיון בינו ל"יידישע צייטונג" הלאַנדסברגי גם בצורת הכותרת.

14. על "נייע יידישע צייטונג" במינכן — למשל: פרנקל, עיתונות יהודית, מהדורה א', 6; הנ"ל, שם, מהדורה ג', 4; הנ"ל, שם, מהדורה ד', 8.

15. טשמני עלה אחר־כך לישראל.
16. על "נייע יידישע צייטונג" כיום — פרנקל, עיתונות יהודית, מהדורה ו', עמ' 24 (כן נסתייענו במכתביו של פרנקל אלינו בנדון מן הימים 9 ו־22 באוקטובר 1969).
17. שלושתם ממשתתפי עיתונות מפ"ם לשעבר בשארית הפליטה, אך לא מפעיליה של מפלגה זו.
18. שניהם מחוג ה"אונדזער וועלט".
19. מבחינה מתודולוגית מן הראוי היה להביא בחטיבות קודמות דברים מסוימים מבין אלה, שהובאו בחטיבה זו (למשל: את הגורמים להפסקת ה"אונדזער וועג" הקודם — בדברים על "אונדזער וועג" שבחטיבה הרביעית, והדברים על מעמד ה"אונדזער וועלט" הקודם — בדברים על "אונדזער וועלט" שבחטיבה החמישית). אם בכל זאת הובאו הדברים בחטיבה זו — הרי זה מתוך רצון להראות את קווי ההתפתחות של עיתונים אלה בגילגולם המחודש, שכן נעוצים שורשיהם ויסודותיהם, על אף הכול, בעבר. כן גרם לכך הרצון להקפיד במידת־מה על פרופורציה מסוימת בדיון על העיתונים המרכזיים השונים בחטיבות הקודמות.

חטיבה שמינית

דמות ותובן

פרק א

סגנון ועריכה

הסגנון של עיתונות היידיש בשארית הפליטה היה תחילה פאַתיטי וסנטימנטאלי, ריטורי ומליצי. רוב העיתונאים, שהשתתפו בעיתונות זו, כתבו תחת הרושם של הטראַגדיה היהודית במלחמת העולם השנייה, שרבים מהם היו קרבנותיה הישירים. מאליו מובן איפוא, שאלה חיפשו מקוריות ביטוי ושעיתונותם היתה במידה רבה עיתונות הצער והדמע, עיתונות יגון של מקוננים ואבלים. אולם בסך הכול סיגלה לעצמה העיתונות הזאת את הגישה העניינית, והטון הבכייני של התקופה הראשונה נאלם במשך הזמן. בסופו של דבר קבעו בעיתונות שארית הפליטה הצורה האינפורמאַטיבית ה"יבשה" של החדשות, הסגנון הרעיוני־מגמתי והחתירה לשוות צורה קלילה לעיתון במקביל לחדירתה של המגמה הקלילה בעיתונות העולמית.

כבר ראינו את האכזבה מן העולם, כפי שהיא מצאה את ביטוייה במאמרים שונים שבעיתונות ברגן בלזן, ב"אופנדזער וועג", ב"יידישע צייטונג", ב"אופנדזער וועלט" וכדומה. עיתונות זו לא ציפתה עוד להרבה מן העולם ולא האמינה בחסד לאומים. בעיתונים של שארית הפליטה ניתן ביטוי לאכזבה מן העולם הנוצרי, שדגל באינקביזיציות וברציחות בימי הביניים, שהריניסאַנס שלו נסתיים עם מאַידאנק, שהדימוקראטיה שלו החזיקה מעמד עד לוויימאַר — אשר, אגב, האנטישמים כינו את תקופתה כ"ריפובליקה היהודית" — והיא נסתיימה עם היטלר, שהסוציאַליזם שלו הגיע עד לבווין ושהאידיאלים שלו נסתיימו ברציחות המוניות. עיתונות זו החלה להעלות על נס את מוסר היהדות, והיא ראתה את המוסר האירופי כשונה ביסודו ממהות היהדות. העיתונות של השרידים לא יכלה להבין כיצד יכול היה העולם לשתוק לנוכח

רצה זקנים ונשים וטף חסרי ישע, ויש שהטובים באומות ניראו כגרועים מפושעי ישראל. ההאשמה הקולקטיבית של העיתונות הזאת היתה מכוונת כלפי כל העולם, אם מבחינה מוסרית־פילוסופית ואם מבחינה משפטית־מדינית. הרצון להתרחק מן העולם חיזק עוד יותר את הכמיהה בלב השרידים להסתגר ולהתבצר בפינה מיוחדת משלהם, בארץ מיוחדת ליהודים, בציון.[1]

גם לאחר מכן — כשלעיתונות חדר טון שליו ורגוע יותר; כשבמקום פרידה מן העולם שאפו להיפגש עמו מחדש; כאשר הובן, שהעולם לא יהיה בלי יהודים ושהיהודים לא יהיו בלי עולם; כשעיתונאים יהודים החלו לראיין מדינאים גרמניים — נשארה עוד ההאשמה הקולקטיבית כנגד הגרמנים בכלל, ו"גרמני" ו"נאצי" היו מושגים זהים בעיתונות שארית הפליטה עד לחיסולה. ואף אם בחיי המעשה של שארית הפליטה חלו לבסוף שינויים בנדון, אם במובן כלכלי ואם במובן תרבותי־חברתי; ואף אם פה ושם החלו גם בעיתונות להישמע צלילים שונים במקצת, במיוחד עם קבלת הפיצויים האישיים ועם קום המדינה — היו אלה תופעות בודדות, שלא יצאו ללמד על הכלל.[2] יתר על כן: עד לרגע האחרון היו עיתונאים בשארית הפליטה, שהאשימו לא רק את גרמניה, אלא שהוסיפו לראות את העולם כולו כמי שעמד על דמו של העם היהודי, ובמיוחד נמתחה ביקורת על אנגליה על כי נעלה את שערי הארץ בפני שרידי החרב שבמחנות.[3] יש שהצביעו בעיתונות השארית על אבידות בנפש במשך דורות, אם בתקופה של אינקביזיציה ואם בימי חמלניצקי ואם בימים האיומים ביותר, שהניצולים חשו את מוראותיהם על גופם ועל בשרם. הללו תיארו את קדרות העבר, תוך רצון לעודד את שארית הפליטה גם בימי צרה.

כאלה כן אלה תיארו את העבר תוך רצון ללמוד לעתיד ותוך אמונה בעתיד: אלה, שבאו מאוישוויץ, הזהירו מפני אוישוויץ; הצהירו שגולה מסתיימת עם טרבלינקה; הבהירו שלא טוב להיות חסר בית — תושבי דאכוי לשעבר הכריזו בנוסח "חסל סדר אירופה!".

קו זה מצא ביטויו במאמרים של גרינהויז, של קרנובסקי, של שליט ושל רבים אחרים באיזור האמריקאני של גרמניה;[4] הוא בא לביטוי בעיתונות הדתית, והיווה קו של אכזבה מן העולם, קו של מתן ספר כריתות לתרבות

אירופה, קו של שיבה למקורות היהדות, ובמיוחד למוסר היהדות; קו של אהבת ישראל וקו של עידוד השרידים לקראת חיים חדשים, לפנייה מזרחה ולעלייה ארצה — כי שם התקווה ושם העתיד, שם המנוחה ושם המרגוע!

משום כך היוו ארץ־ישראל ובעיותיה את מרכז הכובד של העיתונות בשארית הפליטה ואת מרכז ההתעניינות של אנשי שארית הפליטה בכללם; ואם קרה, למשל, שד"ר פרשטנדיג, כציר לקונגרס השלישי בבאַד־רייכנהאל, התייחס בדבריו — בוויכוח הכללי בישיבה של הקונגרס בראשותו של רובינשטין — לדו"ח המשקי של הוועד המרכזי וניתחו בצורה ביקורתית, שיבחוהו על כך רק עיתון מפלגתו ("אונדזער וועלט") וביטאון "אגודת ישראל" ("דאָס יידישע וואָרט"); אך עיתונים אחרים לא התייחסו כלל לדבריו של אותו ציר, בדומה לַצירים באותו קונגרס, שאגב — אחד מהם, מאַלי, אשר נאם מיד אחריו, התייחס עקרונית בשלילה לדיון בעניינים כאלה בקונגרס, כשקיימת הבעייה של ארץ־ישראל.

כך היה מוקדש רוב־רובו של חומר הפירסום בעיתונות שארית הפליטה לארץ־ישראל, וכך גם ברכה כל העיתונות הזאת על הקמתה של מדינת ישראל. משום כך עודדה עיתונותה של שארית הפליטה את גיוס הנוער ואת האימונים הצבאיים של הצעירים בשארית הפליטה, ומשום כך היא קראה למגביות במחנות ולהעברת חלק הארי מן התרומות המתקבלות מארצות־הברית כמס מטעם ניצולי השואה למען העם הלוחם בארץ. מכאן, שעם כל רצונה להיראות רגועה, נשארה בכל זאת עיתונות שארית הפליטה ביטוי יותר ללב מאשר למוח, והלב היה מאוכזב מן העבר וציפה לעתיד. העיתונות בשארית הפליטה היתה איפוא רעיונית־מגמתית בעיקרה, והכיוונים המפלג־תיים שלטו בה והטביעו חותמם על סגנונה. כך היו לעיתים גם הכותרות הראשיות צעקניות ורעשניות, ולפרקים הן הובאו כסיסמאות וכקריאות אל הקורא בשארית הפליטה, כאילו היה העיתון עצמו כרוז.

גדול היה כוחה של העיתונות בשארית הפליטה; אחרי השיחרור היתה היא שם בחינת "המעצמה הראשונה", והיא שיצרה את דעת הקהל בציבור כל כך הטרוגני. במשימתה זו נעזרה העיתונות בתעמולה ריגושית, משכנעת ומפלגתית־מדינית — וזאת בנוסף על הכרזות שמעל לוחות מודעות מטעם

מרכזי המפלגות. לעומת אלה לא היתה העיתונות של שארית הפליטה משופעת בקאַריקאַטורות. אט־אט חדרו לעיתונות הזאת התכונות המקובלות בעיתון רגיל, כמו הופעה סדירה, כתיבה פופולאַרית, עיכשוו (אקטואליות) וגיוון. למעשה היתה עיתונות זו המיכללה של האיש הקטן.

בעריכה של העיתונות קבעה תחילה שיטת המירכוז (צנטראַליזאַציה), לאחר מכן חדרה אט־אט לעיתונות זו שיטת הביזור (דצנטראַליזאַציה), ולכל מספר מדורים נתמנו בעיתונים הגדולים עורכים מיוחדים. את שם המחבר נהגו העיתונים בשארית הפליטה להביא מעל למאמר; אך "דאַס וואַרט" בתקופת פרנקל היה יוצא מן הכלל בנדון, והוא הביאו מתחת למאמר. במכתבים למערכת, ברשימות קצרות ובתגובות נהגו העיתונים להביא את שם הכותב בסוף. מתחת למאמרי המערכת היה מקובל להביא את ראשי התיבות של הכותב; אך "אופנדזער וועלט" השמיטם החל בגיליון מס׳ 112 מיום ג׳ בניסן תש"ח (12 באפריל 1948), והנוהג נתקבל אחר כך גם בעיתונים אחרים. מאמרי המערכת הובאו בעיתונים רבים בעמוד הראשון (למשל: ב"דאַס וואַרט"), בעיתונים מסוימים בראש העמוד השני (למשל: ב"אופנדזער וועלט") ו"באַפרייאונג", למשל, פירסם את מאמרי המערכת שלו בראש העמוד השלישי של הגיליון.

פרק ב

המדורים והטורים

(א) חלק החדשות והמדור המדיני. חדשות ופרשנות הובאו, לרוב, בנפרד בעיתונות של שארית הפליטה. המידע הושג בחלקו על־ידי כתבים מיוחדים ועל־ידי ראיונות, שבהם הציגו הללו בעיקר שאלות משלהם, שאלות מוזמנות ושאלות מידע. כן הגיעו ידיעות לעיתונות בטלפון ובמברקים ואף בהאזנה לראַדיו לא זילזלו. מובן מאליו, שנעזרו בסוכנויות הידיעות — כמו ייט"א, פאלקור, "איי.פי.", רויטר, הביולטינים של "דינא",[5] של פי. אר,[6]

של ייוונ"א [7] ושל אל"ץ לאחר הקמת מדינת ישראל.[8] כן ניצלו עיתוני שארית הפליטה מידע מן העיתונות הגרמנית, מעיתונות הארץ ומן המהדורות הפאַריסאיות של ה"ניו־יורק הרולד טריביון". ברוב העיתונים הגדולים הקיפו החדשות שני עמודים, את הראשון והשני (ב"דאַס וואַרט" — את העמוד הראשון והאחרון). אף כי הובאו ידיעות מן המתרחש בעולם וגם בגרמניה, הובלטו בעיקר הידיעות מן העולם היהודי, ובמיוחד הידיעות מארץ־ישראל ועליה. בהבאת הידיעות ובניסוח הכותרות חלה התקדמות: ידיעות פיקאַנטיות הובאו במסגרות, הכותרות נהיו קולעות ותמציתיות, ולעיתים שימש ביטוי עברי קולע ככותרת.

החלק המדיני של העיתונים הקיף את מאמרי המערכת, טור שבועי לשם סקירת המדיניות העולמית והבין־לאומית וסקירות על ועידות, קונגרסים וישיבות המועצה של היהודים המשוחררים.

מאמרי המערכת טיפלו בבעיות ציוניות, מפלגתיות וארץ־ישראליות, בבעיות לוקאַליות מתחום חייה של שארית הפליטה ובנושא היחס לגרמניה ולגרמנים, בבעיות של מדיניות חוץ וכדומה.

הסקירות השבועיות על המדיניות הכללית נשאו יותר אופי של מידע מאשר ניתוח. באותן השנים, שנתקיימה עיתונות בשארית הפליטה, נתרחשו דברים באסיה ובאפריקה,[9] אירעו התפתחויות באירופה ובאמריקה[10] ואף בגרמניה עצמה חלו תמורות.[11] בין המאורעות שנתרחשו היו כאלה, אשר היתה להם נגיעה לחיי היהודים; אך העיתונות בשארית הפליטה, שכתבה על חלק מן ההתרחשויות הללו, לא ייחסה להן את אותה תשומת הלב כמו לבעיותיה של ארץ־ישראל. מן הדברים הכלליים שנתרחשו בגרמניה, למשל, הביאה העיתונות ידיעות ומאמרים במידה רבה יחסית בעניינים, שנגעו ליהודים בתקופת השואה (כמו, למשל, משפטי נירנברג ופושעי מלחמה כאילזה קוך, מרטין וייס וכיוצא־בהם), ובעניינים שהיו להם השפעות על מצב היהודים בגרמניה ועל תקציב מוסדותיהם (כמו, למשל, הריפורמה המוניטאַרית בגרמניה המערבית בקיץ 1948).

אשר לסקירות על כינוסיהם של המפלגות והמוסדות בשארית הפליטה — היו עיתונים שהסתפקו לרוב בדיווח קצר; אך היו מספר עיתונים, שנהגו

להקדיש עמודים שלמים לנאומים של נציגי מפלגותיהם במוסדות שארית הפליטה. נאומים אלה לא נקראו בעניין, וציבור הקוראים לא הביט בעיין יפה על ניפוחם המופרז בעיתון. "אונדזער וועג", כביטאון הוועד המרכזי, נהג אף הוא להביא נאומים בשלימות, אלא שיחד עם נאומיהם של עסקני הוועד המרכזי הוא היה מביא, לפחות, תמצית מדברי אחרים בוויכוח. עיתוני שארית הפליטה אף הביאו ריפורטאזות וכן ידיעות מן העולם היהודי בתפוצות, ובמיוחד תפסו אלה מקום נכבד בעיתונות הבלתי מפלגתית.

(ב) המדור הלוקאלי היה הבן החורג של העיתונות בשארית הפליטה, ובייחוד של העיתונות המפלגתית. העיתונות נהגה להעתיק, כאמור, חומר פובליציסטי מעיתונות חוץ־לארץ, וביחוד מזו שבארץ־ישראל. העיתונים, שמהם הועתק החומר — לרוב, ללא רשות ובלי לציין את המקור — לא הגיבו על התופעה בגלל ההתחשבות בשארית הפליטה ובמצבם המיוחד של שרידי החרב. תופעת ההעתקה הורגשה בעיתונות המפלגתית עוד יותר מאשר בעיתונות הבלתי מפלגתית, כאמור, ועיתונים מסוימים מבין אלה ניצלו ברצון חומר מעיתונותם המפלגתית בעולם, כדי לשרת את רעיונותיהם. כך אירע, שלפעמים הועתקו בהמשכים חוברות מפלגתיות שלימות בכמה מן העיתונים המפלגתיים שבשארית הפליטה, תופעה שלא היתה, כמובן, לטובתם של העיתונים האלה.

התרומה המדינית־חינוכית של עיתונות שארית הפליטה בכללה, ובמיוחד של עיתונותה הרעיונית־מפלגתית, היתה ביצירת המגע בין המוני היהודים בשארית הפליטה עם החיים ועם ההווי שבארץ ובהכשרת הלבבות של הקוראים לקראת עלייה ארצה. דומה, שבמידה רבה מותר לראות את העיתונים האלה כמהדורות ביידיש של העיתונות בארץ, כשכמה מן העיתונים המפלגתיים (כמו "אויף דער וואַך" ו"קול ישראל בגולה") אף הודיעו מפורשות, כי שאיפתם היא להגיע לחיקוי מכסימאַלי של עיתוניהם בארץ, אשר הם שמחו להיקרא בשמותיהם: השם תורגם ליידיש והחומר תורגם ליידיש.

התרכזות זו סביב ארץ־ישראל הועלתה על נס גם בגיליונות חגיגיים בשארית הפליטה. וכך, למשל, נאמר במאמר המערכת שבגיליון הסיום של

"דאס וואָרט" מיום כ"א בטבת תש"י (10 בינואר 1950): "את כל מכשירי ההאזנה שלנו כיוונו אך ורק כלפי ישראל. משם, רק משם, ומכל אשר התרחש שם, קלטנו את הצלילים הדקים ביותר ואת ההדים הרחוקים ביותר. זה היה למעשה תפקידו העיקרי של עיתוננו: להכניס את היהודי החולה מן המחנה לאווירה הבריאה של ישראל ולחנכו להגשמה עצמית. בשמחה יכולים אנו לציין, כי במידה רבה עלה הדבר בידינו: רוב היהודים בשארית הפליטה עמדו במבחן הציוני, שמצא את ביטויו המובהק בהעפלה ובעלייה ההמונית".

תשומת הלב הזאת סביב בעיות הציונות והחיים בארץ וכן ראיית החיים בשארית הפליטה כבתחנה ארעית פגעו, כמובן, בצד הלוקאַלי וקיפחו במידה מסוימת את תיאור החיים וההווי שבמחנות העקורים. היתה זו איפוא במידה רבה עיתונות שמחוץ למקום, ובמידה מסוימת — גם עיתונות שמחוץ לזמן, שכן העלתה עיתונות זו ציפייה ושאיפה לעתיד. היתה זו עיתונות, שנועדה מצד אחד ל"אכספורט", להעברת זעקתה ליהדות העולם, ואשר מצד שני היא נזונה מ"אימפורט" של חומר מן העיתונות היהודית בעולם, ובמיוחד מן העיתונות העברית בארץ.

העיתונים בשארית הפליטה הופיעו בדרך כלל בתאריך של יום שישי בשבוע, אך בקיוסקים כבר ניתן היה להשיגם ביום חמישי, לאמור: לא העידכון המדוייק של תאריך הידיעה ה"טרייה" קבע, אלא המגמה הרעיונית־חינוכית היא שקבעה יותר בעיתונות הזאת. מבחינה זו כדאי להעיר, שאלה מן העיתונים, אשר הופיעו בתקופות מסוימות פעמיים בשבוע ("אופנדזער וועג", "יידישע צייטונג", "דאס וואָרט", ו"אופנדזער וועלט"; האחרון ראה אור במשך תקופה קצרה גם שלוש פעמים בשבוע), הביאו בגיליונות של אמצע השבוע, אשר הכילו בדרך כלל ארבעה עמודים, יותר ידיעות מאשר מאמרים, ולכל היותר — רשימות ולא ניתוחים רעיוניים. אולם הידיעות והרשימות היו ארץ־ישראליות וכלליות; ואילו מידע לוקאַלי היה בהן עוד פחות מאשר בגיליונות ערב שבת. אפשר שלתופעה זו גרמה העובדה, שגיליונות ימי החול לא הופצו בכל המחנות, כי אם במחוז מינכן בעיקר, ותפוצתם היתה ממילא קטנה יותר מאשר גיליון של ערב שבת; אך עובדה

זו מחזקת עוד יותר את הרושם, כי הצד הלוקאלי לא זכה לתשומת לב ראוייה בעיתון.

תכונה אופיינית של העיתונות המפלגתית בשארית הפליטה מצאה ביטוייה ביצר הפולמוס, ובמיוחד היתה תכונה זו סימן היכר בשנת 1947 ל"באפרייאונג" ול"אונדזער וועלט", שהתנצחו ביניהם בחריפות, לעיתים אף תוך שימוש בנשק הסאטירה.[12]

בפולמוס זה נתעוררו פה ושם גם בעיות לוקאליות. אך מבחינת ההיקף זכו העניינים הלוקאליים ליתר תשומת לב בעיתונים הבלתי מפלגתיים, ובראש וראשונה ב"אונדזער וועג", הביטאון המרכזי של הוועד המרכזי. בעיקר פורסמו בעיתון זה ההודעות, הידיעות והפניות מטעם הוועד המרכזי והגופים הבלתי מפלגתיים שבשארית הפליטה. אף מדור "המכתבים למערכת" היה ב"אונדזער וועג" עשיר יותר מאשר בעיתונים המפלגתיים. בעיתונות המפלגתית שיקף במידה מסוימת הטור "מן התנועה" תיאורים מחיי המפלגה במחנות; ואילו בעיתונות הבלתי מפלגתית לא נצטמצמו תיאורי החיים במחנות סביב פעילות מפלגתית דווקא.

עם חיסול העיתונות הבלתי מפלגתית, החלה העיתונות המפלגתית להתייחס ביתר תשומת לב לענין הלוקאלי; ואם קודם לכן היו כתבים מיוחדים לענייניים מקומיים ב"אונדזער וועג" וב"יידישע צייטונג" — הרי מאוחר יותר העסיקו גם "אונדזער וועלט" ו"דאס וואָרט" כתבים לבעיות לוקאליות ולתיאור החיים במחנות.

העניינים הלוקאליים, שנתעוררו בעיתונות, נגעו למשתפי פעולה יהודיים, אשר מוּנו על־ידי הנאצים בתקופת השואה לתפקידי התעללות ביהודים (אם עליהם להענש, או שמא היו גם הם קרבנות הנאציזם, שהשפילם עד כדי אילוץ להכות באחיהם), לוועדות ריהאביליטאציה (אם יש צורך בהן ואם לנהוג דוגמת האיזור הבריטי, שלא הקימן); היחס לראיון פקידים ומדינאים גרמניים על־ידי עיתונאים יהודים,[13] קבלת מינויים מטעם השלטונות הגרמניים;[14] ביטחון היהודים בגרמניה, קבלת פיצויים אישיים מגרמניה; תגובות על תופעות אנטישמיות בגרמניה בעיתונות הגרמנית, בתרבות ובאמנות, בחיים המדיניים וכדומה; קו הוועד המרכזי בייצוג האינטרסים

היהודיים כלפי השלטונות האמריקאניים בגרמניה וכלפי המוסדות היהודיים בעולם; היחס לפעולות שונות של הוועד המרכזי ושל עסקניו, הרכב המוסדות המרכזיים וקיום המוסדות המחוזיים בשארית הפליטה, הפדראציה הציונית של שארית הפליטה וקו פעולתה, תפקידיהם של שליחי הסוכנות בשארית הפליטה, עמדתה של שארית הפליטה לגבי תנועת המחתרת בארץ; היחס ל"לאנדסמאנשאפטים" בשארית הפליטה, הדאגה לחולים הכרוניים ולנכים בשארית הפליטה, הש"ס שהודפס בגרמניה; טיפוח השכלה כללית ויהודית־עברית בקרב הנוער, או הגברת החינוך המקצועי; האם להתיר את השימוש במונח "גלות גרמניה", או לשמור בהקפדה על המונח "שארית הפליטה" (ש"ה — בראשי תיבות, שלוי שליט קבעם לראשונה); היחס למתכננים הגירה לארצות הרווחה, במקום לעלות ארצה;[15] היחס לפירסומי יידיש באותיות לאטיניות; "מצעד לציון", פטיציות והפגנות נגד אנגליה, ובמיוחד בעקבות תליות של אנשי המחתרת בארץ, וכיוצא באלה.

על סף חיסולה של שארית הפליטה נתעוררו בעיות בדבר הקלת העול הרובץ על העולה, שיחרור ממכס על מטען, סיוע לסידורו בארץ וכדומה; בעיות הנוגעות לחיסול — אם להתחיל את החיסול באיגודים המקצועיים של הרופאים והסופרים וכדומה או במוסדות המרכזיים; אם להתחיל בחיסול הספריות והתרבות, או בפעולות האירגוניות והמשקיות; אם לחסל מחנות במהירות או לתכנן חיסול הדרגתי ומאורגן; אם לקיים פעילות ציונית לאחר העלייה ההמונית ואם לאו; אם לקיים נציגות מאורגנת לנותרים מבין אנשי שארית הפליטה בגרמניה או להשאיר את פיתרון בעיותיהם בידי הנציגות של הסוכנות היהודית, או לעודד את הצטרפותם לקהילות של יהודי גרמניה, או שלא לטפל כלל בבעיותיהם של הנותרים על אדמת גרמניה, אשר אינם מתכננים את יציאתם ממנה וכיוצא בזה.

כל עיתון קבע את עמדתו בסוגיות, שהוזכרו בשתי הפיסקאות האחרונות, בהתאם לקו הרעיוני של המפלגה, אשר לה הוא היה לפה. מכאן שוב עדות לכך, שעיתונות שארית הפליטה לא זנחה לגמרי את הבעיות הלוקאליות, כאמור, אלא שאופי היישוב היהודי בשארית הפליטה היה שונה מאשר בגלויות אחרות; מלכתחילה נועד לו תפקיד הזמניות כמי שמחכה עם

מזוודתו ב"פרוזדור" (הלוקאלי) עד ייכנס ל"טרקלין" (שבארץ ישראל). העיתונות מילאה איפוא את תפקידה החשוב גם במובן זה: היא עודדה את שארית הפליטה ב"פרוזדור" הגלותי־לוקאלי־זמני וחיזקה את רוחה על סף הכניסה ל"טרקלין" המיוחל, לארץ הבחירה כמושב קבע לבני ישראל.

כמעט כל העיתונים, לרבות הבלתי מפלגתיים, הביאו את הידיעות הלוקאליות בעמוד האחרון, פרט ל"דאס וואָרט", אשר הביאן בעמוד שלפני האחרון. תחזיות מזג אויר וטמפראטורות חסרו בכלל בעיתונים של שארית הפליטה — שוב תופעה אופיינית לעיתונות, אשר היתה ארץ־ישראלית ברוחה ושרק במקרה היא הופיעה על אדמת גרמניה.

(ג) מדורים נוספים. המדור לספרות טופח ופותח יותר ויותר בעיתונות של שארית הפליטה, ובייחוד בגדולים שבהם. היה זה מדור קבע בכל גיליון של שבת וחג, והוא הקיף ענייני תרבות שונים. בנוסף על פליטונים, שירים, סיפורים, נובלות, שרטוטים ותיאורים — היו בעיתונים אלה סקירות על ענייני תרבות, דברי הגות, פרשנות, חקרי מקרא ויהדות, מאמרים ורשימות לרגל מועדי ישראל, תאריכים בתולדות ישראל, יובלות בעולם הספרות ובתנועה הציונית, תיאורים וזכרונות מימי השואה, עיונים סוציולוגיים בחיי התפוצות, מונוגראפיות על אישים בתחומי היצירה וההגות, רצנזיות על ספרים, ביקורת תיאטרונית ואמנותית, בעיות חינוך ונוער וכיוצא באלה. לעומת זאת לא היו כמעט בעיתונים אלה רומאנים בהמשכים — אולי בגלל הרגשת הארעיות שבחיים בגרמניה. כן חסרו בעיתונות של שארית הפליטה ביקורת מוסיקאלית (אולי בגלל מוצאם המזרח אירופי של אנשי שארית הפליטה) וביקורת ראדיו (אולי עקב חוסר העניין בתכניות הראדיו בגרמניה). אולם ידיעות קולנוע וביקורת סרטים היו לעיתים בעיתונות, בראש וראשונה ב"באפרייאונג".

כן היה מתוכנן היטב במספר עיתונים שירות הצילום. בנוסף על כתבי העת המצויירים והתוספות המיוחדות עם תמונות, הביאו כמעט כל העיתונים תמונות רבות, בתחילה אפילו על עמוד שלם. במיוחד נתפרסם א' וינשטין, שאותו העסיק "אונדזער וועג" בשנת 1947, ככתב פוטו (פאטא־רעפארטער) מיוחד.

כל עוד נתקיימו מועדוני הספורט היהודיים בגרמניה, היו במספר עיתונים מדורים מיוחדים לספורט, עד לשנת 1948 ; ועם חיסול המועדונים נותר עוד המדור ב"אופנדזער וועלט" (עם בלנקנפלד כעורך ספורט מיוחד). במספר עיתונים (כמו "אופנדזער וועג" ו"יידישע צייטונג" הלאַנדסברגי) היתה גם פינת שחמאַט ויש שבכתבי עת מסוימים פורסמו גם תשבצים.

למספר עיתונים היה גם מדור כלכלי, בו הובאו בעיקר ידיעות וסקירות מן המתרחש בחיים הכלכליים בארץ. בעיתונים מסוימים היו גם מדורים מיוחדים, שבהם הובאו קטעים בנושאים שונים מן העיתונות העולמית ומן העיתונות הארץ־ישראלית ואף מן העיתונות בשארית הפליטה. בתקופת קיומה האחרונה של העיתונות בשארית הפליטה החלו מספר עיתונים לפרסם גם קאַריקאַטורות בנושאים מתחומים אקטואַליים שונים.

פרק ג

צביון וצורה

לא היתה בעיתונות שארית הפליטה רדיפה אחרי סנסאַציות זולות בדומה ל"עיתונות צהובה", ולא היה בה מקום לניבול ולפורנוגראַפיה. העיתונות היתה רצינית, והיו בה חדשות ומאמרי מערכת, טור מדיני וריפורטאַז׳ ; היתה בה גישה חינוכית־ציונית בהעתקת האווירה הארץ־ישראלית לעמק הבכא שבגלות גרמניה, אך אין לומר, שהצד הלוקאַלי לא היה קיים כלל בעיתונות של שארית הפליטה, ובמיוחד כשהעיתונות הבלתי מפלגתית נתנה את דעתה עליו בהתמדה. בעיות לוקאַליות נתעוררו ונערך פולמוס ער בענייני החיים בהתאם לתנאי המקום והזמן. המדור הכלכלי טיפל בארץ־ישראל ; אך התיאורים מימי השואה, הביקורת התיאטרונית והאמנותית, הרשימות על הקולנוע והספורט — כל אלה העידו על טיפול בבעיות לוקאַליות־תרבותיות גם בעיתונות המפלגתית, ואפילו היה זה טיפול בעקיפין. מדורי הספרות עם החומר המגוון שלהם והעניין בחינוך תרמו לרמה התרבותית הכללית

של העיתונות, והם אף תרמו להכרת מהותו ועברו של העם, להבנת ייחודו וערכיו, להתמצאות בבעיות של תפוצות ישראל בהווה ולהגברת תודעתו הלאומית של הקורא. המסגרות סביב ידיעות פיקאַנטיות, פירסום "סקופים" לפרקים מענייני שארית הפליטה והחלקים המצויירים שיוו חיות לדמותו של העיתון ועניין לתוכנו.[16]

הרצון להשכיל את הקורא ולהרחיב את אופקיו הוא שקבע; ואם צריך היה להוציא גיליון יובל, נטו לדחות את מועד ההופעה הסדיר, ובלבד שהגיליון יהיה עשיר בתוכנו ומעניין בצורתו. הדבר פגע, אמנם, בתדירות ההופעה, אך השיקול למען חינוך הקורא הכריע. אכן, היתה זו עיתונות מחנכת תוך חתירה מתמדת לשיפור הרמה והגיוון ולקידום הצורה הטכנית — שיפור וקידום בתוכן, בתוספת חומר, בפורמאַט ובסידור, כפי שעיתונות שארית הפליטה הגיעה אליהם עם עיצוב דמותה והתגבשותה, לאחר חיפושי הדרך שמאז שלהי 1947 ועד לקייץ 1948; ואם בנקודה זו או אחרת לא הצליח ניסיון כל שהוא ולא הושג בעניין זה או אחר השיפור הנכסף — מילאה בכל זאת עיתונות זו בתנאים אלה תפקיד ראשוני במעלה במידה שלא עיתונים רבים בעולם זוכים לה.

הערות לחטיבה השמינית

1. על השואה כמעמיקת ההבדל בין ישראל לעמים, לפי מקורות היהדות — אביחיל, משמעות השואה, 201—202; על השואה כמביאה לשינוי בעם ולשינוי היחס לארץ, לפי מקורות היהדות — הנ"ל, שם, 200—201.
השואה היוותה גורם עיקרי לעיכוב ההתפתחות של הרעיון האוניברסאַלי בתוכנו (לנדוי, בין ישראל לעמים, 5—6), והיא ציוותה עלינו להגביר את הכרתנו היהודית ואת הרגשתנו היהודית ולהיות יהודים פי שניים ופי שלושה (שמעוני, חובת השארית, 2). אוירבך, המתארת פניות של יהודיות ויהודים דתיים אל בוראם בימי האימים (שמע ישראל, 423—424), מסיימת רשימתה במלים "'שמע, ישראל, ה' אלוהינו, ה' אחד!' — ואחד הוא גורלך, עם ישראל, בין כל אומות העולם" (שם, 424).
ראה גם הערה מס' 4 להלן, המקומות המוזכרים בה והטכסט שהיא מתייחסת אליו. כן ראה הערה מס' 6 בחטיבה השנייה לעיל.

2. על שינוי גישה בחיי המעשה, בתחומי המוסר והכלכלה ובחיי החברה עד כדי נשואי תערובת עם גרמניות — גאַר, יהודים משוחררים, ד', 273—282. על ראיון מדינאים גרמניים — הערה מס' 13 להלן.
קשרים כלכליים עם הגרמנים היו ליהודים, שגרו בערים, עוד לפני כן (הטכסט, שאליו מתייחסת ההערה מס' 13 בחטיבה הראשונה).

3. מובן, שהרביזיוניסטים במיוחד לא חסכו ביקורת על אנגליה. אולם מפלגות ה"ליגה" התנגדו לאנגליה גם מבחינה אידיאית־סוציאַלית, ויש שהן ציינו את עצמן כמתנגדות החריפות ביותר של אנגליה. נ' פרישמן אף ניסה להוכיח, שהתנגדותו לאנגליה חריפה בהרבה משל הרביזיוניסטים ומשל עיתונם — למשל: בנאומו בקונגרס השלישי של שארית הפליטה מיום כ"א באדר ב' תש"ח (1 באפריל 1948), שפורסם ב"נייוועלט" מיום י' בניסן תש"ח (19 באפריל 1948) בשם "היו נכונים למאבק!".

4. על אכזבתה של העיתונות היהודית באיזור הבריטי מן העולם, ובמיוחד כפי שהיא בוטאה שם במאמרי אולבסקי ורוזנטל — הערה מס' 20 בחטיבה השנייה והמקומות, שהוזכרו בה.

5. דינא — Deutsche Nachrichten Agentur.

6. P.R. — Public Relations (יחסי ציבור) — שמו של שירות העיתונות ליד הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים במינכן. מאז 1949 שונה שמו ל"צ.ק.ב." ("צה קה בה" — צענטראַל קאָמיטעט ביולעטין — ביולטין הוועד המרכזי). מטעם "פי. אַר." קויימו מזמן לזמן ישיבות עם עיתונאים ומסיבות עיתונאיות, במיוחד בתקופה שהשירות נוהל על־ידי פיקץ' בטרם נבחר כיו"ר הוועד המרכזי. אגב, נהג הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאַני כבר בזמן הראשון אחרי השיחרור לפרסם בשיכפול (ביידיש ובכתיב לאַטיני) ביולטינים עם ידיעות ראַדיו וסקירות לעיתונות.

7. ייוונ"א — "יידישע וועלט נאַכריכטן אַגענטור" (סוכנות ידיעות יהודית עולמית) מלונדון בראשות ש"י דורפזון (הרנדורף).

8. אל"ץ — "אגף ליחסי ציבור", שהוקם בישראל ליד משרד הביטחון (תחילה בראשות יצחק זיו־אב ואחר־כך בראשות עמנואל הרוסי; את המדור לגולה של האגף ניהל ראובן רובינשטין).

9. באסיה ובאפריקה נתרחשו בשנים ההן הדברים הבאים: ניצחון הקומוניזם בסין על צ'אַנג־קיי־שק, מלחמת קוריאה; פאַקיסטאַן, הודו, בורמה וציילון השיגו את עצמאותן; הודו השתלטה על קאַשמיר, מאַלאַן עלה לשלטון בדרום אפריקה וכו'.

10. באירופה ובאמריקה אירעו בשנים ההן הדברים הבאים: "תכנית מאַרשאַל", "המלחמה הקרה", הקמת "נאַטו" ומועצת אירופה; ההזדהות עם ברית־המועצות

של אלבאַניה, הונגאַריה, בולגאַריה, רומאַניה וצ׳כוסלובאַקיה ; הכרזת המונארכיה ביוון וכישלון הקומוניזם שם, החרפת היחסים בין ברית־המועצות לטיטו, מאסר גומולקה בפולין, ברית־המועצות זוכה בפצצה האטומית ; מוקמת ״הריפובליקה הרביעית״ בצרפת ויש בה חילופי שלטון תכופים, איטליה הופכת ריפובליקה ועוד.

11. התמורות, אשר חלו בשנים ההן בגרמניה, הן : ההסגר הרוסי על ברלין המערבית, הקמת הגשר האווירי אליה והקץ להסגר ; הקמת הריפובליקה הפדראַלית במערב גרמניה והקמת הריפובליקה הדימוקראַטית במזרח גרמניה וכדומה.

12. הפולמוס לא השפיע לרעה על היחסים האישיים בין העיתונאים, ויש מהם ששיתפו פעולה במספר מוסדות, כמו, למשל, באגודת הסופרים והעיתונאים שבשארית הפליטה.

על חשיבות ההומור, הסאַטירה והקאַריקאַטורה לעיתונות, לרוח החופש, לביטוי וכיו״ב — דה אסתר, העיתונאי בהומור ובסאַטירה, 160—163. ראה גם סוף הפיסקה הראשונה שבפרק א׳ של חטיבתנו על חדירת המגמה הקלילה בעיתונות העולם שבימינו, וסוף פרקנו על הקאַריקאַטורות בעיתוני שארית הפליטה.

13. ראיונות כאלה קויימו על־ידי עיתונאים יהודים שונים בעולם ; לראשונה — בשלהי 1949. מרכס, עורך ה״אלגמיינה ווכנצייטונג״ מדיסלדורף, ראיין אז את אדנויאר ופירסם את הראיון בעיתונו. לאחריו ראיין ז׳יד את הויס ופירסם את הראיון ב״אונדזער וועלט״, בו הוא השתתף אז (גיליון מס׳ 195—196 מיום י״א בכסלו תש״ו/2 בדצמבר 1949) — וזאת לאחר התכתבות ושיחות בין ז׳יד לעורך ה״אונדזער וועלט״, שהסתייג מראיונות כאלה במאמר המערכת של אותו גיליון (הראיון עם הויס נתעורר מחדש מעל עמודי ה״נייע יידישע צייטונג״ וה״אונדזער וועלט״ במאַרס—אפריל 1951 ונסתיים בהתכתבות בין עורך ה״אונדזער וועלט״ וז׳יד במאי 1951). מריאַן ז׳יד נקט בטון מסוייג במבוא לכתבתו על הויס, שראה את עצמו, אגב, נפגע מן הפירסום ב״אונדזער וועלט״. ז׳יד ראיין עוד בשנת 1950 את הבישוף הרמן האַס מהיידלברג ואת קורט שומאַכר ; ובאותה שנה ראויין הויס גם על־ידי ה״ג׳ואיש כרוניקל״ הלונדוני, ואדנויאר — גם על־ידי ״הצופה״ מתל־אביב ו״הדואר״ מניו־יורק.

14. אחד היהודים האלה — ד״ר פיליפ אויארבך, שהיה ממונה על הפיצויים לנפגעי הנאצים — הועמד בסופו של דבר לדין בבית־משפט גרמני ושלח יד בנפשו. ראה גם הערה מס׳ 19 בחטיבה הראשונה.

15. מבין המהגרים לארצות הרווחה היו שאמרו, כי משם יעלו ארצה, ויש שקראו להגירה זו ״עלייה ד׳״ (״ד״ — ״דרך אמריקה״ או ביידיש ״דורך אַמעריקע״).

16. ״Scoop״ — מלה אנגלית לפירסום ראשון של ידיעה מרעישה באחד העיתונים, שהקדים בנדון את כל האחרים.

חטיבה תשיעית

האירגון והטכניקה של עיתונות שארית הפליטה

פרק א

ההכנסות

העיתונות היהודית בשארית הפליטה לא ידעה את השניות שבין עבודת רוח לאינטרס של מפעל כלכלי וגם לא את הכפילות שבין חזון אידיאי לחשבון רנטאַבילי. העיתונים יכלו להתרכז סביב תפקידם התרבותי וחתירתם להעלאת הרמה, שכן הם היו משוחררים בזמן הראשון מדאגה כספית. הם מכרו את מנות הג׳וינט שקיבלו, ובתמורה כיסו את גרעונותיהם. כן סייעו לקיום העיתון דרכים נוספות, ולאו דווקא עסקיות, כגון מגביות, ״שרשרות״ של קרן העיתון וכדומה.[1]

ההכנסה הישירה של העיתון באה כמעט כולה מן המכירה הבודדת. עד לאמצע 1947 היה המחיר לגיליון ערב שבת בדרך כלל 50 פניג ולגיליון יום חול 30 פניג;[2] מאמצע 1947 עד לריפורמה המוניטאַרית מקייץ 1948 עלה המחיר לגיליון ערב שבת למאַרק, ולגיליון של יום חול ל־50 פניג; מאז הריפורמה המוניטאַרית ועד ל־12 בנובמבר 1948 היה מחיר גיליון 25 פניג (פרט ל״נייוועלט״, שמחירו היה 20 פניג), ומאז שוב עלה המחיר ל־50 פניג לגיליון (בערך עשירית הדולאַר) והמחיר לגיליונות יובל מוגדלים אף הגיע עד למאַרק לגיליון. מאז הריפורמה המוניטאַרית חלו שינויים בתקציבים של אירגונים ומפלגות; ועיתונים, שהופיעו יותר מפעם בשבוע, החלו להסתפק בגיליון שבועי. המחירים שהוזכרו ניקבעו בהסכם הדדי בין מינהלות העיתונים, אך יחד עם זאת נהגו המפלגות לחלק את עיתוניהן חינם במחנות עד לאמצע 1949 בין חברים ואוהדים חסרי כול.

התפוצה של העיתונים היתה גדולה, במיוחד אם נשווה אותה עם גודל האוכלוסיה. בשנת 1947, השנה בה הגיעה העיתונות בשארית הפליטה לשיא

מבחינתה הכמותית־מספרית, קנו בדרך כלל היהודים במחנות כמעט את כל העיתונים, שהופיעו לקראת סוף השבוע. לשם הדגמת העלייה בתפוצה נוכל אולי להסתייע במספרים הבאים, הנוגעים ל"יידישע צייטונג" מלאַנדסברג: הגיליון הראשון של עיתון זה יצא לאור באלף עותקים, השני — באלפיים, השלישי — ב־4000 ובשנת 1947 עלתה תפוצתו של העיתון ל־15,000. כן הגיעו "אונדזער וועלט" ו"באַפרייאונג", למשל — שני עיתוני הפולמוס החריפים — לתפוצה של 17,000 כל אחד. אם ננית, כי העיתונים וכתבי העת הופיעו בממוצע של אלפיים עותקים (חישוב מינימאַלי ביותר), נקבל, שבשארית הפליטה נקרא עותק אחד של עיתון על כל נפש, ממוצע יחסי שבו לא זכתה העיתונות בשום ארץ בעולם, לרבות ארצות־הברית, שבה היתה באותה עת התפוצה של גיליון על 1.8 אנשים מגיל 14 ומעלה.[3]

אם צויינו כאן מספרים על תפוצתם של מספר עיתונים, מן הראוי להעיר, כי בהתאם לרשיון הרשמי מטעם השלטונות הורשו העיתונים היהודיים להופיע במספר עותקים שבין אלף לארבעת אלפים בלבד. למעשה עלו העיתונים בהרבה על המספרים הרשמיים; ותכופות אף קרה, שעיתונים בעלי רשיון לתפוצה גדולה יחסית הופיעו למעשה במספר עותקים קטן יותר מאשר עיתונים, שעל פי הרשיון הרשמי תפוצתם צריכה היתה להיות קטנה יותר. המספרים, אשר צויינו ברשיון הרשמי, היו איפוא תיאורטיים־פיקטיביים, דבר שהיה ידוע היטב לציבור הקוראים היהודי.[4]

לעיתונים בשארית הפליטה לא היו מנויים וגם לא מפעלים צדדיים (כגון: בתי־דפוס והוצאות ספרים רנטאַביליות). הכנסות ממודעות לא היו, שכן רשמית לא היו ליהודים בגרמניה באותה עת מפעלים כלכליים. לאחר שהסופר והביאוגראַף ההרצלאי יוסף פרנקל אירגן את תערוכת העיתונות בלונדון, הוא כתב, כי אופייני לעיתונות הזאת, שאין בה שום מודעות מסחריות, אך במקום אלה ישנם בה הטורים בשם "אנו מחפשים קרובים" [5] — טור, שפורסם ללא תשלום, כמובן.

צורת המודעה היחידה, שעיתונות שארית הפליטה ידעה בזמן הראשון, היתה המודעה המשפחתית לברכות ולאבל. אולם כשבשנת 1949 התחילו יהודים להקים עסקים רשמיים בגרמניה, הם החלו לפרסם גם מודעות מסחריות

בעיתונים היהודיים.[6] אף מפעלים גרמניים, שהיו מעוניינים בקונה היהודי, החלו אז לפרסם מודעות גם בעיתונות היהודית. אולם העיתונים היהודיים לא הקימו משרדים לקבלת מודעות, שכן הם לא היו מאושרים כלל מן התופעה של ההשתלבות היהודית בשיקום הכלכלי של גרמניה, מה עוד שהם ראו בכך גורם לעיכוב העלייה לארץ, שהחינוך לקראתה היה ערך עליון בעיני העורכים, ערך חשוב בהרבה מאשר הכנסה כספית ממודעות מסחריות. כך קיבלו עיתונים אלה בהיסוס רב את המודעות, שהובאו אליהם לפירסום תמורת תשלום. אולם עם חידוש ה"אונדזער וועג" בראשית 1950 הוא קבע סוכני מודעות מיוחדים, תופעה שעוררה ביקורת חריפה בעיתונות היהודית של פאַריס ותל־אביב.[7]

פרק ב

ההוצאות

ההוצאות של העיתונים בשארית הפליטה היו, כמקובל, על רכישת נייר וצבע, על אותיות ודפוס, על סוכנים למכירה, על ניהול ועריכה, על שכר סופרים וכדומה. בדרך כלל פורסמו העיתונים בצבע שחור, והיו עיתונים שלא חרגו כלל מנוהג זה. אולם עיתונים מסוימים נהגו להדפיס את העמודים הראשונים והאחרונים של גיליונות חג בצבע כחול ולשבועות בצבע ירוק (למשל: "אונדזער וועלט" ו"ציוניסטישע שטימע"), ויש שהדפיסו לרגל חג את הכותרת בכחול ("דאַס וואַרט", למשל) — וכך נתקבל שילוב של תכלת־לבן, צבע תכלת על נייר לבן.[8] כן נהגו העיתונים הסוציאַליסטיים להדפיס את העמוד הראשון של הגיליון לרגל האחד במאי בצבע אדום, או בצבע אדום וכחול, או — לפחות — חלק מן העמוד בצבע אדום.

המחסור בסדרים הורגש במיוחד עקב ריבוי העיתונים. הסדרים היהודיים ניצלו את המצב ותבעו שכר עבודה גבוה, וכך, למשל, היתה עד לריפורמה המוניטאַרית משכורת מעמד ב"אונדזער וועלט" פי שלושה משל העורך

הראשי, ועם השינוי ביחס לאחר הריפורמה המוניטאַרית השתכר עוד בכל זאת הסדר היהודי הפשוט ביותר לא פחות מן העורך הראשי של אותו עיתון — וזאת לאחר שהסדר ריכז את עבודתו בארבעה וחצי ימים לשבוע. בשנת 1947 ערכו פועלי הדפוס שביתה, שגרמה להפסקה בהופעת העיתונים בשארית הפליטה למשך עשרה ימים; ורק "דאַס וואַרט", "באַפרייאונג" ו"אונדזער וועלט" יכלו אז להופיע, משום שפועליהם היו חברים במפלגותיהם ושכרם היה גבוה בלאו־הכי.

בגלל תופעות אלו תיכננו מספר עיתונים לאמן פועלי דפוס גרמניים ביידיש, כדי לעשותם לסדרים. פיתרון זה שימש כמוצא חלקי ל"וואַכנבלאַט" בברגן בלזן ואף ל"פּוּן לעצטן חורבן" במינכן,[9] שהיה ראשון לפירסומים שבשארית הפליטה להדפסה בלינוטיפ.[10] העובדה, שלעיתונים לא היו בתי דפוס משלהם הכבידה אף היא על התקציב.[11]

סוכני המכירה קיבלו תשלום של 20 אחוז ממחיר הגיליון, ו"אונדזער וועג" המחודש שילם 30 אחוז לסוכני המודעות. השכר לעורך, לחברי המערכת ולמתרגמי הידיעות והמאמרים היה בדרך כלל בהתאם לשכרם של חברי מרכזיהן של המפלגות בשארית הפליטה; ושכר הסופרים — שאותו שילמו, אגב, העיתונים הגדולים בלבד לחלק מסופריהם — נע לאחר הריפורמה המוניטאַרית בין 30 ל־100 מאַרק למאמר; בדרך כלל היה שכר הסופרים 50 מאַרק למאמר (בערך עשרה דולאַר).

פרק ג

סידורים טכניים

הקידום הטכני הוא אחד הסימנים, בנוסף על השיפורים בתוכן ובצורה, שמאפיינים את עיתונות שארית הפליטה. סידור היד הפרימיטיבי הוחלף כמעט בכל העיתונים בסידור של מכונה; ופרט ל"אונדזער וועג", ל"יידישע שטימע" ול"וואַכנבלאַט" הברגן בלזני, חדר החילוף לעיתונות כולה. המכונה

המקובלת להדפסה היתה ה"שנל־פרס" (מכבש מהיר); ורק "באַפרייאונג" הוכן על־ידי מכונות הרוטאַציה של ה"זידדויטשה צייטונג" הגרמני במינכן, וכך הוכנו גם גיליונות ימי שני ורביעי של "אופנדזער וועלט" (כשהוא הופיע שלוש פעמים בשבוע) על־ידי מכונות הרוטאַציה של ה"מינכנר מרקור" הגרמני. כן עברו במשך הזמן עיתונים רבים מפורמאַט קטן, שבו הופיעו תחילה, לפורמאַט גדול יותר — העיתונים "איבערגאַנג", "דאַס וואַרט", "באַפרייאונג" (אחר־כך "דער מאַרגן"), "ציוניסטישע שטימע" ו"אופנדזער וועלט".

אשר לגודל האותיות השתמשו ב"קורפוס" לטכסט רגיל, ולכותרות באותיות "ציצרו" ומעלה ועד לאותיות הגדולות של כותרות ראשיות. קשיי ההתחלה הגדולים ביותר היו במציאת האותיות הגדולות לכותרות עד שצץ הרעיון להכינן מעץ.

כן התגברו במשך הזמן על הקשיים במציאת מקום מתאים להכנת העיתון. בזמן הראשון היה ל"יידישע צייטונג", למשל, חדר אחד, ששימש את המערכת ואת המינהלה גם יחד. ואשר ל"אופנדזער וועג", למשל — "בחדר אחד של שמונה מטרים מרובעים (בדיוק) עבדו אחד־עשר סדרים. בחדר הסידור לא יכול היה להיכנס יותר מאשר חבר מערכת אחד, כי לא היה יותר מקום לעמידה".[12]

המצאת העיתונים לקיוסקים של מינכן בוצעה במוניות. ביום הופעת העיתון המתינו לו באכספדיציות של העיתונים המפלגתיים החברים מן הפרובינציה ואף מן המקומות המרוחקים ביותר, כדי לקבל את העיתונים עבור מקומותיהם. עם שיפור התחבורה נישלחו העיתונים לפרובינציה ברכבת או בדואר.

לשם הרחבת חוג הקוראים ניסו "דאַס וואַרט" ו"אופנדזער וועלט" לארגן עיתונים בעל־פה במינכן ובפרובינציה, שבהם דיברו העורכים אל הקהל. "דאַס וואַרט" אף אירגן שיחות ערב עם הקוראים, שבדרך זו ניתנה להם ההזדמנות להשמיע דברי ביקורת על עיתונם וכן להביע משאלות באוזני העורכים.

כך לא שקטה אל השמרים עיתונותה של שארית הפליטה. היא הועמדה

בפני בעיות אירגוניות וטכניות, בעיות של הכנסות מעטות והוצאות רבות, בעיות של מכונות הדפסה ומקום — והיא נאבקה עם הקשיים ויכלה להם והצעידה קדימה את המלה היהודית המודפסת בשארית הפליטה.

הערות לחטיבה התשיעית

1. שיטת ה"שרשרת" היא כזו: אדם אחד מודיע בעיתון, כי הוא תורם למענו סכום מסוים ומזמין מספר ידידים, שהוא קורא בשמותיהם, להצטרף ל"שרשרת"; כל אחד מאלה נענה בעיתון עם תרומה מסוימת ותוך הזמנת אנשים נוספים.
2. כפי שכבר ראינו, הופיעו בתקופות מסוימות ארבעה עיתונים גם בימי חול, בנוסף על ערבי שבת ("אונדזער וועג" ו"יידישע צייטונג" גם בימי שלישי, "דאָס וואָרט" גם בימי שני ו"אונדזער וועלט" במשך זמן מה גם בימי שני ורביעי). 50 פניג היה המחיר לגיליון גם של "אונדזער וועג" המחודש, של "אונדזער וועלט" המחודש, של "נייע יידישע צייטונג" וכן של ה"וואָכנבלאָט" בברגן בלזן; אך מבין העיתונים שלאחר ה"חיסול" היה מחיר הגיליון של "אונדזער היינט" 25 פניג ושל ה"יידישע טאָג צייטונג" 20 פניג.
3. ההשוואה המספרית בין תפוצת העיתונות בארצות־הברית לשארית הפליטה — מאמרנו "שאריתה של השארית" ("ברקאי", גיליון מס' קס"ו, ערב ראש־השנה תשי"ב, ספטמבר—אוקטובר 1951). ראה גם שתי הפיסקאות הראשונות של פרק ג' בחטיבה השלישית לעיל.
4. הרשיון הרשמי פורסם בכל גיליון של כל עיתון — לרוב, בעמוד האחרון; אך לעיתים בעמוד הראשון משמאל לכותרת. ראה גם הטכסט, שאליו מתייחסת ההערה מס' 1 בחטיבה הבאה.
5. מאמרו של פרנקל על התערוכה פורסם ב"אונדזער שטימע" וב"אונדזער וועג" (ראה חטיבה שלישית, הערה מס' 27, לעיל).
6. יצויין, כי נוסח המודעות היה בעיתונות שארית הפליטה על אחריות מפרסמיהן ולא היה להן שום קשר עם החלקים התוכניים של העיתון.
7. יצויין, כי ה"וואָכנבלאָט" של ברגן בלזן לא הדפיס מודעות מסחריות עד לחיסולו, לרבות — התקופה שבה אנו דנים כאן.
8. כותרות ה"אונדזער וועלט" שבמהדורתו הפאַריסאית הופיעו בכחול בקביעות במשך תקופה מסוימת.
9. בזמן הראשון נעזר גם ה"לאַנדסברגר לאַגער־צייטונג" בפועלי דפוס גרמניים.

10. את התופעה של העסקת פועלי דפוס גרמניים, ובייחוד להכנת החומר על השואה ב"פון לעצטן חורבן", ביקר "א' זצר" (כפי שחתם אחד הסדרים) במאמרו "חלקנו" בגיליון הסיום של "דער מאַרגן" (מס' 39—40 מיום עשרה בטבת תש"י/30 בדצמבר 1949).
11. בעיית בית־הדפוס באה על תיקונה לאחר חיסול העיתונות הרשמית של שארית הפליטה ועם הקמת "נייע יידישע צייטונג" על־ידי האחים גרפינקיל, שבבית דפוסם הודפסו עוד קודם לכן מספר עיתונים יהודיים.
12. המובאה על קשיי ההכנה של "אונדזער וועג" היא ממאמרו של "א' זצר" בגיליון הסיום של "דער מאַרגן", אשר הוזכר בהערה מס' 10 לעיל.

חטיבה עשירית

קשיים וחופש ביטוי

פרק א

"צנזורה" מחוץ

בדרך כלל לא היתה העיתונות היהודית שבשארית הפליטה נתונה לצנזורה. עיתונים יהודיים שונים באיזור האמריקאני אף הופיעו ללא רשיון, בדומה לאיזור הבריטי. בזמן הראשון ערכה האונר"א ביקורת; וה"יידישע צייטונג" של לאנדסברג, למשל, הועמד בפני צנזורה חריפה של אחד הפקידים הגבוהים, אשר היה יהודי יליד אמריקה. לאחר מכן העבירו שלטונות הצבא האמריקאניים לידי הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים שבמינכן את הסמכות להוצאת רשיונות לעיתונים באיזור האמריקאני של גרמניה, רשיונות שהיו בתוקף לחצי שנה, והם חודשו מדי פעם. על העיתון היה להביא באנגלית בעמוד האחרון של כל גיליון את מספר הרשיון ותאריכו, מספר העמודים השבועי והעותקים, שם המו"ל האחראי ושמות חברי המערכת.[1]

בשנת 1948 רצו שלטונות הצבא להפסיק לשבועיים את הופעתם של העיתונים היהודיים, וזאת עקב הזנחות קלות בכללים הפורמאליים של הרשיון — אם באי־ציון הפרטים הדרושים של הרשיון בעמוד האחרון, אם בגלל אי־המצאת עותקים לדוגמה של מספר גיליונות לשלטונות הצבא ואם בגלל סיבות אחרות מסוג זה. אולם האיסור על ההופעה בוטל לאחר שהעורכים התחייבו להקפיד בעתיד על מילוי הנדרש בתקנות של שלטונות הצבא בנדון.

סכנת סגירה ריחפה על עיתונות ה"ליגה", במיוחד לאחר שהיא ציינה חגיגית את יובל השלושים למהפכת אוקטובר ברוסיה. כן נידרש עורך ה"אונדזער וועלט" בשנת 1948 להמציא לשלטונות הצבא גיליונות של העיתון משלושה חדשים שחלפו לשם ביקורת. אולם כל הדברים האלה לא היו רציניים במיוחד וניתן היה להתגבר עליהם.

לבסוף הועמדה העיתונות היהודית תחת פיקוח אייר"ו. אייר"ו עזרה לעיתונות במתן נייר, וציידה את עובדי העיתונות בכרטיסי־עיתונאים מטעמה. פרט לדברים אלה ודומיהם, נשארו בתוקפן ההוראות, שניתנו בשעתן על־ידי הצבא, ולמעשה לא פיקחה גם האייר"ו על העיתונות.

פרק ב

"לחץ" מבפנים

צנזורה מחוץ לא היתה, וגם לחץ מבפנים לא היה. במאמרו "העיתונות בכבלים" שב"יידישע צייטונג", גליון מס' 166 מיום כ' בטבת תש"ח (2 בינואר 1948) כותב י"ד שינזון: "אם תשווה את עיתונותנו עם זו שבחוץ־לארץ, או אפילו עם העיתונות הגרמנית המקומית — תכיר, כי אנחנו מפגרים מאוד במובנים של ביקורת גלוייה, ציבורית ויוצרת". בדומה לכך כותב גם יוסף גאַר, כי לא ניתן ביטוי בעיתונות לדיעות, שלא עלו בקנה אחד עם עמדתם של המוסדות המרכזיים בשארית הפליטה; כי נדירה היתה הביקורת בעיתונות על המוסדות האלה ועל מוסדות החוץ היהודיים, שפעלו בשארית הפליטה; כי חלשות היו התגובות בעיתונות על מעשים בלתי הוגנים של עסקנים, אשר ניצלו עמדותיהם למטרות פרטיות; וכי בעיתונים מסוימים ניתנה פירסומת רבה מדי לעסקנים ולנציגי הג'וינט והאונר"א.[2]

אולם אין לדבר על תופעות אלו, שאירעו פה ושם — כאמור, בחטיבה השלישית לעיל — כעל קו כללי וכתכונה אופיינית של העיתונות בשארית הפליטה. הדברים על דיעות, שלא ניתן להן ביטוי בעיתונות, מכוונים, מן הסתם, להגירה לארצות שמעבר לים, שבה היו מעוניינים מספר עיתונאים מטעמים משפחתיים, בשל אי שליטה בעברית ומטעמים אישיים אחרים. אולם אין לשכוח, שבימי הזוהר של שארית הפליטה המאורגנת התכוננו כמעט כל אנשיה לקראת עלייה ארצה ורוב־רובם אף הגשימו את צו העלייה.[3] בימים ההם היתה דעת קהל ציונית, אשר בעיניה היה אז האינטרס הלאומי

בחינת "עת לעשות",[4] דעת קהל שליוותה את העולים במסיבות ובברכות ידידים בעיתונות, בשעה שהמהגרים עזבו את גרמניה בחשאי;[5] ועיתונות ציונית הטיפה, כמובן, לעלייה, ולא יכלה לדגול בעלייה ובהגירה בצוותא חדא. ה"לחץ", אם היה כזה, נוצר איפוא על־ידי דעת קהל ולא על־ידי מוסדות, וממילא אין לומר, שעיתונותה של שארית הפליטה המאורגנת היתה כלי שרת בידי המוסדות (או בידי קבוצת אנשים במוסדות). אכן, העיתונות תרמה ליצירת האווירה הציונית בשארית הפליטה, ולשם כך היא נוצרה ולא כדי לשרת מנהיגות בעלת כיוון מסוים או יחידים בעלי כיוון שונה.

על העדר לחץ מצד המוסדות יעידו עיתוני המפלגות, שהיו באופוזיציה לוועד המרכזי של שארית הפליטה: עמודיהם של הללו לא חסכו ביקורת חריפה על הוועד המרכזי ועל פעולותיו — ביקורת שעליה כותב גאר עצמו מספר שורות קודם לכן, כי "בדיון בבעיותיהם של היהודים המשוחררים לא נהגו חלק מן העיתונאים על־פי המידה של יישוב הדעת, והם עשו זאת ברגשנות רבה מדי, שתכופות היתה נגועה בטוֹן היסטרי".[6]

אכן, עקב ביקורת חריפה של "אוּנדזער וועלט", למשל, על הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים בטרם הצטרפו אליו הרביזיוניסטים, חשב הוועד המרכזי לשלול לחודשיים את הרשיון מן העיתון. אולם "אוּנדזער וועלט" לא החזיר את הרשיון, הוסיף להופיע כרגיל והמשיך את מאבקו בוועד המרכזי מעל עמודיו. לבסוף הכיר הוועד המרכזי בצדקת עמדתם של הציונים הכלליים, אשר השתתפו כבר באותו הזמן בוועד המרכזי — לאמור: לא זו הדרך לסתימת פיה של אופוזיציה חוקית — והוא ויתר על מחשבתו בדבר שלילת רשיונות מעיתונים בגלל אי־הליכתם בתלם.

מכאן, שכשם שאין לדבר על צנזורה מחוץ, כפי שראינו בפרק הקודם — כן אין לדבר על לחץ מבפנים. ממילא לא היה פיגור ולא היתה נחשלות בביקורת הציבורית של העיתונות מצד אחד, כשם שספק אם ביקורת זו — אשר היתה, לרוב, עניינית, על אף היותה חריפה — היתה היסטרית מצד שני.

יתר על כן: אפילו העיתונות המפלגתית פירסמה לעיתים דיעות שונות בסוגיות מסוימות, והיא פתחה דפיה לדיונים, שלא אחת ערערו על "הקו הגנרַאלי" של המפלגה.

אכן, קשיים היו — מחוץ ומבית; אך לא קשיים רציניים במיוחד — לא מחוץ ולא מבית. דומה איפוא, שמותר לומר ללא היסוס, כי לעיתונות היהודית של שארית הפליטה בגרמניה ניתן חופש ביטוי מלא ושאת החופש הזה היא אף ניצלה הלכה למעשה במלוא מובן המלה.

הערות לחטיבה העשירית

1. על פירסום הרשיון הרשמי בגיליונות העיתונים — הערה מס׳ 4 בחטיבה הקודמת והטכסט, שהיא מתייחסת אליו. רשיון רשמי — בתצלום השני שבחטיבה השלישית.
2. דבריו של גאר — יהודים משוחררים, ג׳, 170—171.
3. ראה התחלת הפיסקה האחרונה בחטיבה הראשונה לעיל בדבר אחוז העולים משארית הפליטה וראה שם הערה מס׳ 23 והטכסט, שאליו מתייחסת ההערה מס׳ 1 ב״סוף דבר״ להלן על מספרם בהשוואה לאוכלוסיה בארץ.
4. ״עת לעשות לה׳ הפרו תורתך״ — המקור הוא בתהילים קי״ט, 126. המובן של הפסוק — הגיעה העת (או תגיע העת), שה׳ יביא במשפט את מפירי תורתו; או — הגיעה העת לפעולה מצד בני־אדם למען כבוד ה׳, כי רבים הפרו תורתו. ויש סימוכין לכאן ולשם — לפי רש״י, ראב״ע, מצודת דוד, מלבי״ם, וולגאטה, השבעים והפשיטא. אולם בשימוש נתקבלה דרשת חז״ל, לפיה מותר לעבור על דברי תורה מסוימים, פרט לעבודה זרה, בעת שיש לעשות לה׳ (ברכות נ״ג, עמוד א׳; שם, ס״ג, עמוד א׳; יומא ס״ט, עמוד א׳; גיטין ס׳, עמוד א׳; תמורה י״ד, עמוד ב׳; תמיד כ״ז, עמוד ב׳; והשווה — סנהדרין צ׳, עמוד א׳; ורמב״ם, הלכות יסודי התורה, ט׳, 3, 5, וכן הקדמה לזרעים).
יחסי הגומלין בין העיתון והקורא בשארית הפליטה בנושא העלייה מצאו ביטוי במאמרי מערכת ובמכתבים למערכת (על החשיבות של מאמר המערכת כמכוון ושל מכתב הקורא כביטוי למעניין אותו — ברוין־מוט, העורך מדבר, 258; ויש שמכתבים משפיעים על עמדת המערכת — גוטהלף, דעת הקהל, 35).
5. לאחר קום המדינה חל שינוי קל בנדון, וגופים שונים (כמו ההסתדרות הרפואית והפדראציה של יהודי רומאניה) החלו לברך בשארית הפליטה גם מהגרים על יציאתם את גרמניה (לרוב, בלי לציין את כיוון נסיעתם של המהגרים). גישה חדשה זו של גופים אלה באיזור האמריקאני נתקבלה גם באיזור הבריטי, וב״וואכנבלאט״ פורסמה פעם ברוח זו ברכה לשני עסקנים מהגרים. ראה גם הערה מס׳ 15 שבחטיבה השמינית לעיל.
6. גאר, יהודים משוחררים, ג׳, 170.

סוף דבר

במשך למעלה מחמש שנים נתקיימה עיתונותה של שארית הפליטה, מאז קייץ 1945 ועד לסוף 1950. במאמרו "חיי תרבות יהודיים בגרמניה" שבגיליון ערב ראש־השנה תש"ט (3 באוקטובר 1948) של ה"יידישע צייטונג" מלאַנדסברג כתב טשמני, כי בדרך כלל חייבות לחלוף שנים עד שיישוב ישתרש במקום ויוכל לגלות סימנים ראשונים של חיים תרבותיים, אך שרידי הניצולים בגרמניה הניבו מייד פירות רוחניים.

מבחינה כמותית הגיע היישוב היהודי בגלות גרמניה ויחד עמו הגיעה עיתונותו לשיא בשנת 1947, כאמור, ודמותה עוצבה וגובשה בהדרגתיות עד לקייץ 1948. במקומות מסוימים בשארית הפליטה היו ביטאונים ספרותיים ומקצועיים שונים, עיתונים לוקאַליים ומחוזיים, עיתונים בשפות שונות ובאותיות שונות. אולם בעיקר קבעה העיתונות היהודית שבאיזור האמריקאַני של גרמניה, ובמיוחד במקום הריכוז שלה — במינכן; וקבעה בשארית הפליטה העיתונות המרכזית הבלתי מפלגתית, שעשתה מאמצים להגיע לאובייקטיביות מאכסימאַלית, והשפעה היתה לעיתונות המפלגתית בעלת התפוצה הגדולה והרבה תודות לחיים המפלגתיים התוססים; וקבעה העיתונות ביידיש, וזו שהודפסה באותיות עבריות, מה עוד שאפילו עורכי עיתונות היידיש באותיות לאַטיניות לא הרגישו בנוח, על אף יתרונם בהתחרות עם העיתון בעל האות העברית, שהוצאותיו היו גדולות יותר.

אכן, לא כל עיתון הקפיד על תדירות ההופעה ורבים הזניחו את הצד הלוקאַלי שבעיתוניהם, ומותר לטעון כנגד העדר גיוון במספר ביטאונים ואף ייתכן לשאול על כמה מעיתוני שארית הפליטה, אם בכלל עיתונים הם.

אף העיתונאים לא היו ברובם אנשי מקצוע, והעורכים הירבו בהעתקת דברים מעיתונות חוץ. היו אלה עיתונים ללא יומרות מיוחדות, ויש שהם פירסמו מעל עמודיהם בגילוי לב ביקורת עצמית. בסך הכול היתה עיתונותה של שארית הפליטה שבועית בעיקרה.

אולם "בשעת מחסור במים ולנוכח צימאון חזק ביותר לא ייתכן להיות בררנים ביחס למים, שמקבלים לשתייה; רק לאחר מכן רואים, שמן הראוי לנקות ולזקק את המים" — כותב מרדכי קרושניץ במאמרו "עיתונות יהודית בגלות גרמניה" שבגיליון היובל (מס' 50) של "באַפרייאונג" מיום א' באדר ב' תש"ח (12 במארס 1948). וכך כותב גם טשמני חצי שנה לאחר מכן במאמרו ב"יידישע צייטונג", שהוזכר בראשית חטיבתנו זו, לאמור: בין הפירות, שהניבו הניצולים, היה גם פרי בוסר בתקופה של תוהו ובוהו, אלא שבמשך הזמן ניתן היה למצוא בשארית הפליטה עורכים טובים ועיתונאים מוכשרים. ברוח דומה כתב גם מרדכי ליבהבר ב"אופנדזער וועג"; ועוד לפני כן כתב "ביכערוואָרם" במאמרו "עיתונות שארית הפליטה" בגיליון החגיגי (מס' 25) של "דאַס וואָרט" מיום ה' באייר תש"ז (25 באפריל 1947), כי "ברור שבסך הכול טרם מילאה עיתונותנו את תפקידיה". וכפי שראינו — ציין את עצמו ה"לאַנדסברגר לאַגער־צייטונג" במאמר המערכת הראשון כ"עלון", ו"אופנדזער וועלט" פירסם מעל עמודיו בגיליון היובל ביקורת עצמית על אי־הקפדתו בדקדוק היידישאי, ו"דאַס וואָרט" נימנע מלקבוע בגיליון יובל, אם הצליח להגשים את כל אשר היתווה לעצמו, ועיתונות האיזור הבריטי לא רצתה להרקיע מרומי שחק, וכך הצניעו לכת כמעט כל העיתונים בשארית הפליטה במאמרים על עיתוניהם או על עיתונות שארית הפליטה בכללה או על חיי התרבות בשארית הפליטה. אכן, הריבוי המספרי של העיתונים בשארית הפליטה עלול להתפרש כזלזול אינפלאַציוני באות המודפסת; אך לאמיתו של דבר, בא הריבוי עקב געגועים למלה היהודית, שאותה לא ראו הניצולים במשך ארבע־חמש שנים בדפוס. עם ה"שתייה" פסק אט־אט ה"צימאון", ורמת העיתונות של שארית הפליטה החלה באמת להשתפר, במיוחד לאחר חיסול העיתונות הפרובינציאַלית ועם ביטול הנוהג של הדפסת עיתוני יידיש באותיות לאַטיניות.

כבר בגיליון מס׳ 125 של ״אונדזער וועלט״ מיום י״א בסיון תש״ח (18 ביוני 1948) נאמר, כי ״מן הראוי לציין בסיפוק, שעיתונותנו התפתחה בהרבה. לכל עיתון צביונו המיוחד, וכולם יחד מהווים גורם תרבותי חשוב״. אט־אט חלו גם שיפורים טכניים בעיתונים הגדולים שבשארית הפליטה, ושניים מן העיתונים האלה — ״איבערגאַנג״ ו״אונדזער וועלט״ — אף נהיו במשך הזמן לפה לציבור, שאותו הם ייצגו באירופה כולה ומעבר לגבולות גרמניה.

בכל ימי קיומה של העיתונות היהודית בשארית הפליטה היא היתה פופולאַרית וקריאה, ויחד עם זאת היא לא היתה עיתונות סנסאַציונית. אף אם בימי פולמוס מעל עמודיה — כשנדמה היה, כי הפלוגתא מלווה ברגשי שנאה — היתה זו ״שנאה״, שנבעה מאמונה, ואיש־איש באמונתו שלו חי. לא לפרופיטים ולא לרנטאַביליות נועדה עיתונות זו, כי אם לשירותי רעיונות ואידיאות. אתגר חינוכי היה לעיתונות בשארית הפליטה, לשם הרחבת אופקים של קוראים היא נועדה, להביא מזור לנכאי רוח וישועה לנשברי לב היא רצתה, וליום חיסולה היא ציפתה — חיסול שלקראתו היא ששה. היתה זו עיתונות, שלא רצתה לרדת אל ההמון ושכל מעייניה נתונים היו להעלאת רמה ולקידום קוראים; והיו אלה עיתונים, שמלכתחילה נועדו לחיסול ואשר מעולם לא התפללו לאריכות ימים; והיו אלה אנשי עט, שביודעם כי לקביעות לא תזכינה במותיהם, בנו הם בניינם הארעי תוך התמסרות והזדהות בשעת הבנייה עם עיתונם כאילו לעולם חוסן במתם וכאילו לא בן חלוף עיתונם.

כך חוסלה הדרגתית עיתונותה של שארית הפליטה: בסוף 1947 חוסלו באיזור האמריקאַני העיתונים היהודיים שמחוץ למינכן, פרט לאחד; בסוף 1948 חוסל גם האחד, ״יידישע צייטונג״ מלאַנדסברג, וחוסל אז גם ״קול ישראל בגולה״; עד לסוף 1949 חוסלה העיתונות המפלגתית, בסוף 1950 חוסל ה״אונדזער וועג״ המחודש שבבעלות הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים וכעבור חמישה חדשים נעלם גם אחרון העיתונים מימי שארית הפליטה המאורגנת, ״אונדזער וועלט״.

״דלה וצנומה היא עיתונות זו (וחלילה לנו לשוות נגד עינינו את העיתונים המשופעים שמלפני השואה), אולם אדיר חפץ החיים הפועם בגוף רצוץ זה, ששמו — שארית הפליטה. — — בתולדות ישראל עתידה עיתונות זו,

המיוחדת במינה, לתפוס מקום נכבד ויקר, שכן כלולה ומקופלת בה השואה על כל אימיה ופחדיה". כך כתב ג' קרסל בשנת תש"ח על עיתונותה של שארית הפליטה (ספר השנה, עמ' 203).

דלה וצנומה — אך חשיבות לה כמקפלת תקופת השואה. ועוד תפקיד מילאו עיתוניה של שארית הפליטה: "כל העיתונים האלה, כגדולים כקטנים, נבראו מ'אין' ונעשו ל'יש'. במשך קיומם עזרו בהרבה, כל אחד כפי יכולתו, להפוך את ה'איין'ים ל'יש'ים — את 'העצמות היבשות', שנותרו מהכבשנים ומתאי הגזו של היטלר, לאנשים חיים ופעילים. בעזרתם קמו עשרות אלפים יהודים לתחייה. זה יהיה שכרם לעד". במלים אלו סיים ברוך הרמנוביץ' (הרמון) את רשימתו "העיתונות של שארית הפליטה" (ספר השנה, עמ' 205).

כך החייתה עיתונות זו תחייה רוחנית עשרות אלפים יהודים בגרמניה. ודבר שלישי נתנה העיתונות הזאת: תוספת כוח ליישוב העברי בארץ. אם קמה מדינת ישראל בזכות היישוב הלוחם ובסיוע יהדות ארצות־הברית הפעילה בזירה המדינית — היתה שארית הפליטה, כידוע, הגורם השלישי להקמתה, הגורם האקטיביסטי, שבשמו ובעקבות סבלותיו דרשו שליחי עם מדינת יהודים. ואכן, בזכותה ולמענה של השארית נתקבלה החלטת האו"ם מיום 29 בנובמבר 1947 בדבר הקמתה של מדינה עברית בארץ־ישראל כמבטח וכקורת גג למחוסרי הבית שבמחנות העקורים. בנפש חפצה ובדרכים שונות עלו ארצה רוב־רובם של אנשי השארית והשתתפו בה במערכות העם והמדינה; וכיום ניתן למצוא אותם בענפים שונים ובמקומות שונים, בעבודות שונות ובעמדות שונות בארץ — בעיר ובכפר ובספר, במשק ובבתי האולפנא, בחיים האזרחיים ובצבא. בתוך 775,105 אלף העולים מן השנים 1946—1953 מהווים ניצולי השואה 373,851 אלף, כלומר: העולים היוו כמחצית היישוב בשנים ההן, וכל עולה שני היה אז מבני שארית הפליטה, וכל יהודי רביעי בארץ היה אז ניצול השואה.[1]

תוספת כוח ליישוב, ועוד דבר רביעי לעתיד יש בעיתונות השארית: אם באמת פגעה תפוצת העיתונות בתפוצת הספר עד כי ספרים לא חוברו במספר רב מדי בשארית הפליטה; ואם הסופרים במחנות פירסמו דבריהם בעיתונות השארית — משמשת עיתונות זו כמקור ראשון לחקר חייהם של

ניצולי השואה, ביטוי מאין כמוהו לשארית הפליטה ולבעיותיה ושיקוף לחיי המחנות על כל המשתמע מהם.

אלה הם ארבעת התפקידים, שמילאה עיתונותה של שארית הפליטה על אדמת גרמניה: (א) היא נתנה ביטוי לשואה, (ב) היא החייתה את "העצמות היבשות", (ג) היא עוררה את התכונה לעלות ארצה ולהתערות בה, ודירבנה את קוראיה לחיות את חיי הארץ ברגעי יגון כבימי ששון ו־(ד) היא משמשת מקור לחקר חיי היהודים במחנות העקורים בימים שבין חורבן לגאולה בדור החורבן והגאולה.

"העיתונות בשארית הפליטה היתה ייעוד ציבורי ולאומי־חינוכי" — כך, למשל, כתוב במאמר המערכת שבגיליון היובל (מס' 150) של "דאָס וואָרט" מערב פסח תש"ט (13 באפריל 1949). ואכן, את התפקיד הזה, שהוא ייעוד ומשימה, מילאה העיתונות הזאת בכבוד, העיתונות הציבורית־לאומית־חינוכית של שארית הפליטה בגרמניה; זו השארית שנקראה בזמנה "החזית השנייה" של היישוב בארץ. עם מילוי התפקיד של עיתונות זו הצטרפה "החזית השנייה" ל"חזית הראשונה", והגורם האקטיביסטי של בני הגולה התמזג עם היישוב המשתחרר בארצו. וכך הגענו לזמן הזה, כשעינינו חוזות בניהם של עולים משארית הפליטה כבני הארץ הזאת לכל דבר — כי זהו הדור ואלה בניו: דור היסטורי הדור, ובני שואה ותקומה גם יחד הבנים בדור הזה.[2]

כך אין פדות בין שארית הפליטה לעיתונותה: העיתונות היתה "פאַלס־טינאצנטרית", ושארית הפליטה היתה "פאַלסטינאצנטרית", העיתונות היתה פונקציה של הלך הרוחות בשארית הפליטה, והיא יצרה דעת קהל בשארית הפליטה; שארית הפליטה הקימה את העיתונות הזאת, והעיתונות הפיחה רוח חיים ותקווה בעצמותיה של שארית הפליטה. לעיתונות זו חלק נכבד ביצירת היסטוריה — היסטורית החיסול של שארית הפליטה והיסטורית התקומה בארץ אבות. בין עיתון לעיתון היו הבדלים בעריכה ובחומר, והיו ביניהם חילוקי דעות וניגודים רעיוניים — אך חזון שיבת ציון איחדם והוא שהיווה את המכנה המשותף ואת הקו המשווה בין כולם. אכן, למען ציון לא שקטה עיתונות זו ועליה היא פירסמה ידיעות ודיעות.[3] העיתונות החדירה את חזון ציון ואת חזון שבותה כיסודות איתן בלב רבבות קוראים. בכך

חולשתה של עיתונות זו מבחינה לוקאלית, ובכך כוחה כעיתונות ערכית, המורה לנבוכים דרך — את הדרך העולה מעלה, הדרך המוליכה אותם קדימה אל ארצם. משום כך ציינו עיתוני השרידים בגאון, עם לידתם ועם מותם, את תפקידם ה"פאלסטינאצנטרי". משום כך הם לא שבעו עונג בימי חג וחשבון נפש לנוכח העובדה, שעדיין יש להם קוראים. תופעה עיתונאית מוזרה ומעניינת כאחת, תופעה מיוחדת במינה.

כן, עם עליית פדויים לציון ועם חיסול המוסדות של שארית הפליטה, נתמלאו תפקידיה של עיתונות השרידים — והיא חוסלה. בלי צו וללא כפייה הוקמה עיתונותה של השארית, באין תנאים היא פעלה ובאין אמצעים היא טופחה — כי רוח היתה בשרידים ורצון היה בלבב פנימה והחזון את החשבון דחה, חזון תקומה עליו נתחנכו ניצולים ולו ציפו גאולים ברטט גיל ובחרדת קודש.[4]

היתה זו עיתונות חופשית של משוחררים: באווירה של שיחרור הוקמה עיתונות זו ללא צנזורה, ובאווירה של חופש היא נתקיימה ללא לחץ, ולקול פעמוני אתחלתא דגאולה חיסלוה מקימיה־מקיימיה.

הערות ל"סוף דבר"

1. המספרים לפי — דבורז'צקי, שארית הפליטה, 85—88, 110.
2. על הדור בישראל עד לקום המדינה — "באנו לצבא הבריטי ממחתרת, סיימנו שירותנו באירופה כשחלק מן המשימות שביצענו, בוצע במחתרת, וחזרו למחתרת. יסוד הקושי בחיינו מקורו היה בשוני המהותי שבין כוח מחתרתי — — לבין כוח סדיר — —. המתנדבים לצבא הבריטי עמדו מול קושי זה" (לסקוב, החי"ל, 76).

   על השואה כחלק מהוויית דורנו, שלא תישכח — הויזנר, פסק הדין, 270, 272—273.

   על זכר השואה כמלווה את ניצוליה במלחמה ובחיים בארץ — פיבלוביץ, מפי אחד מוצל, 112—115.

על זכר השואה כמלווה את הצעיר בישראל במלחמת ששת הימים, למשל, וכממריצו להלחם — שיח לוחמים, 7—8, 160—173 ועוד.
על יחס הנוער היהודי בארצות־הברית למרד גיטו וארשה — גליקסמן, נוער יהודי, 19—29 (ובייחוד המסקנות שבעמוד האחרון בדבר הקשר בין המרד בגיטו וארשה, שבו גאה הנוער היהודי בארצות־הברית, ובין מדינת ישראל).

3. במובן זה היתה עיתונות השרידים אירופית בדמותה, שכן לעניינים רעיוניים־מפלגתיים ולבעיות מדיניות הוקדשה באירופה תשומת לב רבה יותר בהרבה מאשר באמריקה העשירה (על ההבדל הזה בין אירופה ואמריקה — גוטהלף, דעת הקהל, 184—185).

4. על חינוך הצעיר היהודי והאדם היהודי בארצות שונות בתקופת השואה ואחרי כן במחנות העקורים — לעיל, חטיבה ראשונה (עמ' 22 והערה מס' 22), חטיבה שנייה (עמ' 39 והערה מס' 8), חטיבה שלישית (עמ' 65—66), חטיבה שישית (עמ' 129 והערות מס' 5 ו־7) ; הסקירות באנציק' חינוכית — א', 540—542 ; ושם, ד', 806—838. על הוראת השואה — גם בהערה מס' 3 לחטיבה השישית לעיל. על עיתונות השארית כמחנכת את קוראיה דובר במקומות שונים בספר. — שמחת תקומתה של מדינת ישראל מצאה את ביטוייה בשארית הפליטה המאורגנת — במעמד הקונסול הראשון, ד"ר חיים הופמן (יחיל), ואחרי כן במעמד הבא אחריו, ד"ר אליהו ק' ליבנה — ביום הכרזתה של המדינה ובימי עצמאותה הראשונים בעצרות עם, בתפילות בבתי הכנסת, בחגיגות המוניות ובריקודים ברחובות.

טבלה של מקומות הריכוז של העיתונות הציבורית־מרכזית (בלתי מפלגתית ומפלגתית) באיזור האמריקאַני בימי שארית הפליטה המאורגנת

העיתונים המרכזיים לפי ויתקם *

1. לאנדסברגר לאַגער־צייטונג (יידישע צייטונג), לאַנדסברג
2. אונדזער וועג
3. אונדזער וועלט
4. דאָס יידישע וואָרט, פלדאַפינג ואח"כ מינכן
5. נייוועלט
6. איבערגאַנג
7. די יידישע שטימע
8. דאָס וואָרט
9. ציוניסטישע שטימע
10. באַפרייאונג
11. אויף דער וואַך, באַמבּרג ואח"כ מינכן
12. דער מאָרגן

סה"כ עיתונים מרכזיים לפי המקומות

1. בבאַמברג — ½ עיתון
2. בפלדאַפינג — ½ עיתון
3. בלאַנדסברג — 1 עיתון
4. במינכן — 10 עיתונים (9 + ½ + ½)*

בס"ה 12 עיתונים

---

* לא צויין שם המקום ליד עיתון — משמע, שהוא הופיע במינכן.
לעיתון, שהופיע בשני מקומות, ניקבעה בטבלה חצי משבצת (במקום משבצת שלמה) בכל מקום מבין השניים.

נספחות

א. מפתח לשמות החיבורים, שהוזכרו בספר

ב. מפתח לשמות הביטאונים וסוכנויות הידיעות, שהוזכרו בספר

ג. מפתח לשמות האנשים

ד. מפתח לשמות הפושעים הנאציים

א. מפתח לשמות החיבורים, שהוזכרו בספר בקיצור *

אביחיל, משמעות השואה — א' אביחיל: משמעות השואה בתפיסת האמונה ("בשדה חמ"ד", ד', תש"ל)

אוירבך, בחוצות ואַרשה — רחל אוירבך: בחוצות ואַרשה, תשי"ד (תירגם מיידיש מ' חלמיש)

אוירבך, עדויות, א' — עדות רחל אוירבך ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", א', תשכ"ג

אוירבך, שמע ישראל — רחל אוירבך: שמע ישראל... ("גובורובה — ספר זיכרון", בעריכת א' בורשטין וד' קוסובסקי)

אוכלוסיה יהודית — Jewish Population in the U. S. Zone of Germany as of February 28, 1947 (בהוצאת המחלקה הסטאַטיסטית של הג'וינט)

אחד העם, ריב לשונות — אחד העם: ריב לשונות ("על פרשת דרכים", ד', תר"ץ)

אטינגר, תולדות — ש' אטינגר: תולדות עם ישראל מימי האבסולוטיזם עד להקמת מדינת ישראל, תשכ"ט

איזנשטין, עיתונים — י"ד איזנשטין: עיתונים ("אנציקלופדיה אוצר ישראל", ח')

אליאב, החינוך היהודי — מ' אליאב: החינוך היהודי בגרמניה בימי ההשכלה והאמאַנציפאַציה, תשכ"א

אנציק' חינוכית, א' — האנציקלופדיה החינוכית, א' — יסודות החינוך

אנציק' חינוכית, ד' — האנציקלופדיה החינוכית, ד' — תולדות החינוך

האנציקלופדיה היהודית העולמית — Periodicals and Press ("The Universal Jewish Encyclopedia", VIII)

אסף, מקורות — ש' אסף: מקורות לתולדות החינוך בישראל, א', תרפ"ה

אריאל, לכסיקון — לכסיקון היסטורי, הוכן בידי א' אריאל (נערך בידי י' פראַוור), ב', 1964

ארנון, עדויות, ב' — עדות א' ארנון ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", ב', תשכ"ג

אש, קידוש השם — שאול אש: קידוש השם בתוך החורבן — על הגדרתה של תקופת השואה ("מולד", 153—154, תשכ"א)

---

* במפתח אינם כלולים ספרי קודש, כתבים מימי הביניים, עיתונים ומאמרים, ששמותיהם הובאו במלואם בגוף העבודה ובהערות.

"או" אויית במפתח ובעבודה כ"וי" (למשל: הויזנר, לנדוי, קלויס וכד'), פרט לשמות המובאים גם באיות הלאַטיני (כמו גראַופה).

ה"א הידיעה לא הובאה בחשבון בסדר הא"ב.

אשדי, מדעי החברה — ל' אשדי : מפ"ם ("אנציקלופדיה למדעי החברה", ג', 1967)

בורשטין־ברנשטין, ליל "כל נדרי" — חווה בורשטין־ברנשטין : די לעצטע "כל נדרי" נאכט ("גובורובה — ספר זיכרון", בעריכת א' בורשטין וד' קוסובסקי)

ביאַליק־רבניצקי, ספר האגדה — ח"נ ביאליק וי"ח רבניצקי : ספר האגדה — מבחר האגדות שבתלמוד ובמדרשים, ג', תשי"ז

ביבליוגראַפיה של מאמרים — ביבליאַגראַפיע פון ארטיקלען וועגן חורבן און גבורה

אין יידישער פעריאַדיק / ביבליוגראַפיה של מאמרים על השואה ועל הגבורה בפריודיקה ביידיש, התקין י' גאַר, תשכ"ו

ביבליוגראַפיה של הספרים — ביבליאַגראַפיע פון יידישע ביכער וועגן חורבן און גבורה / ביבליוגראַפיה של הספרים ביידיש על השואה ועל הגבורה, תשכ"ב (בעריכת פ' פרידמן ; בפתח הספר מאמר מאת ב"צ דינור "קווים לדמותה של הספרות העברית על השואה")

בייסקי, עדויות, א' — עדות מ' בייסקי ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", א', תשכ"ג

ביסקוביץ, עדויות, ב' — עדות י' ביסקוביץ ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", ב', תשכ"ג

בלומנטל, הירושה הלשונית — נ' בלומנטל : הירושה הלשונית מהתקופה הנאַצית וביטוייה בספרות השואה העברית ("דפים לחקר השואה והמרד", ב', תשי"ב)

בלזן — בלזן (קובץ), 1958 בעברית (1957 ביידיש ובאנגלית — בעריכת ש' גולדשמידט וי' פרנקל)

בן יהודה, עד אימתי — אליעזר בן יהודה : עד אימתי דיברו עברית ?, תרע"ט

בן שם, בין חומות — ר' בן שם : בין חומות הגיטו (סיפורים מגיטו ואַרשה), תש"ז

בר דיין, מנדלסון — ח' בר דיין (בורודיאַנסקי) : משה מנדלסון און זיינע יידישע בריוו ("היסטאַרישע שריפטן", ייוו"א, 1929)

ברוין־מוט, העורך מדבר — M. W. Brown & G. F. Mott ("New Survey of Journalism" (בעריכת ג"פ מוט — 1953)

ברזילי, דת ישראל בהשכלת ברלין — I. E. Barzilay : The Treatment of the Jewish Religion in the Berlin Haskalah (Proceedings of American Academy for Jewish Research, 1955)

ברזילי, מגמות לאומיות ואנטי לאומיות — I. E. Barzilay : National and Anti-National Trends in the Berlin Haskalah ("Jewish Social Studies", 1959)

ברזילי, מנדלסון — I. E. Barzilay : Moses Mendelssohn ("The Jewish Quartery Review", 1961—1962)

ברלוי, העיתונות כמעצמה — R. R. Barlow : The Press as a Political and Social Force ("New Survey of Journalism", בעריכת ג"פ מוט — 1953)

ברנפלד, דור חכם — ש' ברנפלד : דור חכם — מונוגראַפיה על דבר חכמי עמנו המצויינים במאה הי"ט ותקופתם, 1914

ברנפלד, דור תהפוכות — ש' ברנפלד : דור תהפוכות — מונוגראַפיה מימי ראשית ההשכלה בגרמניה במאה הי"ח, א'—ב', 1914

ברנפלד, יהודים ויהדות — S. Bernfeld : Juden und Judentum im Neunzehnten Jahrhundert, 1898

ברנשטין, שואה ומרי — מ"ו ברנשטין : אומקום און ווידערשטאַנד פון די יידן אין פוילן ("אלגעמיינע ענציקלאָפעדיע — יידן", ו', 1963)

בשליחות — בשליחות העם והמולדת (עשור לכניסת הבריגאַדה לחזית, תשט"ו ; הביא לדפוס ח' דן)

גאון, העיתונות בלאַדינו — מ"ד גאון : העיתונות בלאַדינו — ביבליוגראַפיה, תשכ"ה (ערך והתקין מ' קטן)

גאַר, חיים ושואה — י' גאַר : לעבן און אומקום פון די יידן אין ליטע ("אלגעמיינע ענציקלאָפעדיע — יידן", ו', 1963)

גאַר, יהודים משוחררים, ג' — י' גאַר : באַפרייטע יידן ("פון נאַענטן עבר", ג', 1957)

גאַר, יהודים משוחררים, ד' — י' גאַר : באַפרייטע יידן ("פון נאַענטן עבר", ד', 1959)

גאַר, מחנה הריכוז — י' גאַר : מחנה הריכוז ברגן בלזן ("חורבן ותקומה, ברגן בלזן, 1945—1965" — עם הקדמה מאת י' רבינזון, מבוא מאת י' רוזנזפט ובעריכת ש' בלוך — בעברית, ביידיש ובאנגלית)

גאַר, שואה — י' גאַר : אומקום פון דער יידישער קאַוונע, 1948

גוטהייל־פופר, כתבי עת — R. Gottheil & W. Popper : Periodicals ("The Jewish Encyclopedia", IX)

גוטהלף, דעת הקהל — י' גוטהלף : דעת הקהל והעיתונות, תשכ"ט

גוטמן, מרד הנצורים — י' גוטמן : מרד הנצורים — מרדכי אניליביץ ומלחמת גיטו ואַרשה, תשכ"ג

גוטמן, עדויות, ב' — עדות י' גוטמן ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", ב', תשכ"ג

גולבורט, הגיטו — ש' גולבורט : דאָס געטאָ אין פלאמען, 1948
גיל, ספר הבריגאָדה — י' גיל (ליפשיץ) : ספר הבריגאָדה היהודית — קורות החטיבה היהודית הלוחמת והמצילה את הגולה, תש"י
גלבר, תולדות — נ"מ גלבר : תולדות התנועה הציונית בגאַליציה, א', 1958
גליקסמן, לימוד יידיש — ז' גליקסמן : לימוד יידיש בארצות־הברית ("החינוך", תש"ל, ב')
גליקסמן, נוער יהודי — ז' גליקסמן : נוער יהודי בארצות־הברית על מרד גיטו ואַרשה ("דפים לחקר השואה והמרד", סידרה שנייה, מאסף א', תש"ל, בעריכת צ' שנר וש' דרך)
גראָופה, התהוות היהדות המודרנית — H. M. Graupe : Die Entstehung des Modernen Judentums — Geistesgeschichte der Deutschen Juden (1656—1942), 1969
גרוסמן, בעיית הדי.פי. היהודי — K. R. Grossmann : The Jewish D.P. Problem, 1951
גרינברג, המרד — ת' גרינברג : המרד בטרבלינקה — קטעי עדות (תירגם לעברית ל' אשדי ; "ילקוט מורשת", ה', תשכ"ו)
גרינהויז, חיי התרבות — ש' גרינהויז : דאָס קולטור לעבן אין קאָוונער געטאָ ("ליטע", א', 1951 — בעריכת מ' סודרסקי, א' כצנלבוגן וי' קיסין ובהשתתפות ב' כהן)
גרפונקל, קובנה היהודית — ל' גרפונקל : קובנה היהודית בחורבנה, תשי"ט
גרץ, היסטוריה, ג' — H. Graetz : History of the Jews, III, 1894
גרץ, היסטוריה, ה' — H. Graetz : History of the Jews, V, 1895

דבורז'צקי, ירושלים דליטא — מ' דבורז'צקי : ירושלים דליטא במרי ובשואה, תשי"א
דבורז'צקי, עדויות, א' — עדות מ' דבורז'צקי ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", א', תשכ"ג
דבורז'צקי, שארית הפליטה — מ' דבורז'צקי : שארית הפליטה בישראל — מחקר הבעיות הדימוגראָפיות והביולוגיות של עליית ניצולי ארצות השואה ("גשר", 1956, מס' 1)
דה אסתר, העיתונאי בהומור ובסאַטירה — K. d'Ester : Der Journalist in Humor und Satire ("Der Journalist — Das Handbuch fuer den Publizisten", מהדורת ק' דה אסתר וא"ו רמי, 1951)
דובדבני, עדויות, א' — עדות ב' דובדבני ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", א', תשכ"ג

דובנוב, דברי — ש׳ דובנוב : דברי ימי עם עולם, א׳, תרצ״ד (תירגם לעברית ב׳ קרופניק/קרוא, בהשתתפות המחבר)

״הד החינוך״ — ״הד החינוך״, תש״ל (חוברות ו׳, י״ב, ט״ז ו־כ״ג)
הוברבאַנד, קידוש השם — הרב ש׳ הוברבאנד : קידוש השם — כתבים מימי השואה מתוך הגנזים של ארכיון רינגלבלום בגיטו ואַרשה, תשכ״ט (מהדורת ש׳ הולצברג, בעריכת נ׳ בלומנטל וי׳ קרמיש)
הויזנר, נאום הסיכום — ״היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן״ / ״נאום הסיכום של היועץ המשפטי לממשלה״, תשכ״ב
הויזנר, פסק הדין — דבר הסניגור ב״היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן״ / ״פסק הדין וגזר הדין״, תשכ״ב
הורוביץ, תיאטרון יהודי — נ׳ הורוביץ : יידיש טעאטער פון דער שארית הפליטה (״פון נאַענטן עבר״, א׳, 1955)
הנדל, להוראת השואה — מ׳ הנדל : להוראת השואה והמרי בבית־הספר (״אורים״, ג׳, תשכ״ב)
הנזל, משפחת מנדלסון — S. Hensel : Die Familie Mendelssohn, I, 1908
הנשל, עדויות, א׳ — עדות הילדגאַרד הנשל ב״היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן״, ״עדויות״, א׳, תשכ״ג
הרינג, בין חורבן לגאולה — ז׳ הרינג : צווישן חורבן או גאולה, מינכן (אין ציון השנה ; כנראה, בראשית 1948)
הרליץ־פרובסט, עיתונות — G. Herlitz & M. Probst : Presse, Juedische (״Juedisches Lexikon״, IV/1)
הרצל, בפני — ת׳ הרצל : בפני עם ועולם, א׳, תשכ״א (בעריכת א׳ ביין ומ׳ שרף, בהשתתפות י׳ ונקרט ; תירגמו י׳ יבין, ח׳ איזיק וש׳ מלצר)
הרצל, מבחר — מבחר כתבי הרצל בשנים עשר כרכים, ה׳ — כתבים ציוניים, תרצ״ד (תירגמו א׳ ברש, ר׳ בנימין וא׳ יערי)
הרצל, הקונגרס — ת׳ הרצל : הקונגרס הבאַזילאי (״ספר הקונגרס״, תש״י — למלאות חמישים שנה לקונגרס הציוני הראשון, בעריכת ל׳ יפה)
״ההתנדבות״ — ההתנדבות, בעשור לכניסת הבריגאַדה לחזית (אלבום בעריכת י׳ קלינוב וצ׳ שילוח)

וייזל, מבחר — נ״ה וייזל : מבחר כתבים, תשי״ב (מהדורת ג׳ אלקושי)
וילנברג, טרבלינקה — ש׳ וילנברג : טרבלינקה — המחנה והמרד (תירגם לעברית ב׳ טנא ; ״ילקוט מורשת״, ה׳, תשכ״ו)

וילפנד, לעתידה של אידיש — י' וילפנד: לעתידה של אידיש באמריקה ("אופקים", 1954, א')

וינטרויב, תרגומי התורה — ז' וינטרוב: תרגומי התורה ללשון הגרמנית, תשכ"ז

וינרייך, הנקודות השחורות — מ' וינרייך: די שוואַרצע פינטעלעך, 1939

וינרייך, סבתא העיתונות — מ' וינרייך: די באבע פון דער אידישער פּרעסע ("צוקונפט", 1928)

וכשטין, "המאסף" ורוחו — ב' וכשטין: דער "מאסף" און זיין גייסט ("ייוו"א בלעטער", 1938)

ורניק, עדויות, ב' — עדות י' ורניק ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", ב', תשכ"ג

ז'בוטינסקי, נאומים — ז' ז'בוטינסקי: נאומים, תש"ז

ז'בוטינסקי, תרי"ג — Taryag Millim — 613 Words — Introduction into Spoken Hebrew (in Latin Characters) by Vladimir Jabotinsky, 1949

זבלודוביץ, עדויות, א' — עדות נ' זבלודוביץ ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", א', תשכ"ג

ז'יד, יהודים ליטאיים — מ' ז'יד: ליטווישע יידן ("ליטע", א', 1951 — בעריכת מ' סודרסקי, א' כצנלבוגן וי' קיסין ובהשתתפות ב' כהן)

זיידמן, יומן גיטו ואַרשה — ה' זיידמן: יומן גיטו ואַרשה, תש"ו (עם הקדמה מאת י' הפטמן)

זעף ולהט — זעף ולהט, תשכ"א (ליקט י' שלהב)

חוטר ישי, עדויות, ב' — עדות א' חוטר ישי ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", ב', תשכ"ג

חורבן ומרד — חורבן ומרד של יהודי ואַרשה, ספר עדויות ואזכרות, תש"ז (ליקט וערך מ' ניישטט)

חורבן ותקומה — חורבן ותקומה, ברגן בלזן, 1945—1965 (עם הקדמה מאת י' רבינזון, מבוא מאת י' רוזנזפט ובעריכת ש' בלוך — בעברית, ביידיש ובאנגלית)

"החינוך" — "החינוך", תשכ"ב, א'

טורי, ראשית העיתונות — י' טורי: ראשית העיתונות היהודית בהולאַנד ("ספר זיכרון לבנימין דה פריס", תשכ"ט — בעריכת ע"צ מלמד)

טור סיני, הלשון והספר, א׳ — נ״ה טור סיני : הלשון והספר — בעיות יסוד במדע הלשון ובמקורותיה בספרות, כרך הלשון, תשי״ד (מהדורה ב׳)
טור סיני, הלשון והספר, ב׳ — נ״ה טור סיני : הלשון והספר — בעיות יסוד במדע הלשון ובמקורותיה בספרות, כרך הספר, תשי״א
טייגמן, עדויות, ב׳ — עדות ק׳ טייגמן ב״היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן״, ״עדויות״, ב׳, תשכ״ג
טרטקובר, החברה היהודית — א׳ טרטקובר : החברה היהודית, תשי״ז
טרטקובר, שבטי ישראל, א׳ — א׳ טרטקובר : שבטי ישראל, א׳, תשכ״ה
טרטקובר, שבטי ישראל, ב׳ — א׳ טרטקובר : שבטי ישראל, ב׳, תשכ״ו

יבנאלי, חיבת ציון — ש׳ יבנאלי : תקופת חיבת ציון, ב׳, תשכ״א
הילד והנער — הילד והנער בשואה ובגבורה (ליקטו א׳ בוימינגר, נ׳ בלומנטל וי׳ קרמיש)
ילין, חיי היהודים — ד׳ ילין : חיי היהודים בימי הביניים (״השילוח״, ד׳ — תמצית הספר J. Abrahams : Jewish Life in the Middle Ages)
יעקב דא סילווא רוזא, ה״קוראַנטין״ — יעקב דא סילווא רוזא : די קוראַנטין, 1686—1687 — א יידישע צייטונג אין אמסטערדאַם אין 17־טן יאַרהונדערט (״וואַמלבוך לכבוד דעם 250־טן יובל פון דער יידישער פרעסע״, 1937 — בעריכת י׳ שצקי)
ירדני, העיתונות — גליה ירדני : העיתונות העברית בארץ־ישראל בשנים 1863—1904, תשכ״ט
ירושלמי, ילדי השואה — א׳ ירושלמי : ילדי השואה, תשכ״ג (עם מבוא מאת א׳ טרטקובר)
ירושלמי, היש ללמד — א׳ ירושלמי : היש ללמד את הנוער שלנו ספרות השואה ? (״מעלות״, ב׳, תש״ך)
ירושלמי, פנקס שבלי — א׳ ירושלמי : פנקס שבלי, יומן מגיטו ליטאי, תשי״ח

יעקב כהן, שירים — כתבי יעקב כהן, א׳, שירים, תרצ״ח
כללי האקדמיה ללשון העברית — האקדמיה ללשון העברית, כללי התעתיק מכתב עברי לכתב לאַטיני (״בחינוך ובתרבות״, 8—9, תשי״ז)
ב״צ כ״ץ, רבנות, א׳ — ב״צ כ״ץ : רבנות, חסידות, השכלה — לתולדות התרבות הישראלית מסוף המאה הט״ז עד ראשית המאה הי״ט, א׳, תשט״ז
ב״צ כ״ץ, רבנות, ב׳ — ב״צ כ״ץ : רבנות, חסידות, השכלה — לתולדות התרבות הישראלית מסוף המאה הט״ז עד ראשית המאה הי״ט, ב׳, תשי״ט

ב"צ כ"ץ, תולדות — ב"צ כ"ץ : תולדות השכלת היהודים ברוסיה (רבעון "הזמן", תרס"ג, א')
יעקב כ"ץ, מסורת ומשבר — יעקב כ"ץ : מסורת ומשבר — החברה היהודית במוצאי ימי הביניים, תשי"ח
"כרוניקל" — The Jewish Chronicle, 1841—1941 — A Century of Newspaper History, 1949 (בעריכת ססיל/בצלאל רות)

לובטקין, כיליון ומרד — צביה לובטקין : בימי כיליון ומרד, תשי"ג
לובטקין, עדויות, א' — עדות צביה לובטקין ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", א', תשכ"ג
אברהם לוין, מפנקסו של המורה מיהודיה — א' לוין : מפנקסו של המורה מיהודיה, גיטו ואַרשה, אפריל 1942 — ינואר 1943, תשכ"ט (בעריכת צ' שנר)
חיה לזר, אותיות פורחות — חיה לזר : אותיות פורחות בגיטו ואַרשה ("האומה", 4, תשכ"ג)
חיה לזר, הנוער היהודי — חיה לזר : הנוער היהודי במחתרת ("גשר", תשכ"ח, 1—2)
חיים לזר־ליטאי, מצדה של ואַרשה — חיים לזר־ליטאי : מצדה של ואַרשה — האירגון הצבאי היהודי במרד גיטו ואַרשה, Z.Z.W., תשכ"ג
ליכטמן, עדויות, א' — עדות עדה ליכטמן ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", א', תשכ"ג
ליפינר, האידיאולוגיה — א' ליפינר : אידעאַלאַגיע פון יידישן אלף־בית, 1967
"ללמד ילדי ישראל" — "ללמד ילדי ישראל את תולדות השואה" (מאמר מערכת ב"מעלות", ד', תשכ"ב)
לנגביין, מרידות — ה' לנגביין : מרידות ובריחות באוישוויץ ("ילקוט מורשת", י"א, תש"ל)
לנדוי, בין ישראל לעמים — מ' לנדוי : בין ישראל לעמים ("מאזניים", ניסן־אלול תש"ו)
לסקוב, החי"ל — ח' לסקוב : החי"ל במלחמת העולם השנייה ("ילקוט מורשת", ט', תשכ"ט)
לקט ההתנדבות — לקט ההתנדבות העברית במלחמת העולם השנייה, תשי"ג (עם הקדמה מאת מ' שרת)
לשצ'ינסקי, הבהלה — י' לשצ'ינסקי : הבהלה מסביב ליידיש ("גשר", תש"ך, 1)
לשצ'ינסקי, הפזורה — י' לשצ'ינסקי : הפזורה היהודית, תשכ"א (תירגם מיידיש מ' הורוביץ)
לשצ'ינסקי, תפוצת ישראל — י' לשצ'ינסקי : תפוצת ישראל לאחר המלחמה, תש"ח

מאַהלר, דברי — ר' מאַהלר : דברי ימי ישראל, דורות אחרונים, ב', 1954
מאַהלר, החסידות — ר' מאַהלר : החסידות וההשכלה בגאַליציה ובפולין הקונגרסאית במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה — היסודות הסוציאַליים והמדיניים, 1961
מאיר, היהודי המודרני — M. E. Meyer : The Origins of the Modern Jew, 1967
"מגן וקשת" — מגן וקשת, ילקוט עיתים לאיש צבא עברי — שי היישוב לחייל, ראש השנה תש"ו (הוצאת הוועד הארצי למען החייל היהודי)
מומסן, העיתון כמקור — W. Mommsen : Die Zeitung als Quelle der Modernen Geschichtswissenschaft ("Mer Journalist — das Handbuch fuer den Publizisten", מהדורת ק' דה אסתר וא"ו רמי, 1951)
מייזל, תולדות ההשכלה — J. Meisl : Haskalah. Geschichte der Aufklaerungsbewegung unter den Juden in Russland, 1919
מימון, קורות חיים — שלמה מיימונס לעבנסגעשיכטע, א'—ב', 1938 (תירגם מגרמנית ליידיש א"י גולדשמידט)
מימי השואה והגבורה — מימי השואה והגבורה, תשט"ו (לקט)
מנדלסון, כתבים מקובצים — Moses Mendelssohn's Gesammelte Schriften V, 1844
מקדוגל, הבנת דעת הקהל — C. D. Macdougall : Understanding Public Opinion, A Guide for Newspapermen and Newspaper Readers, 1952
מרחביה, עם ומולדת — עם ומולדת (אוצר תעודות בענייני האזרחות העברית, הציונות והיישוב) אסף, סידר וערך ח' מרחביה, תש"ט
מרחביה, תעתיק מלים — ח' מרחביה : על תעתיק מלים עבריות בכתב יד לאַטיני מן המאה הי"ג ("לשוננו" כ"ט/תשכ"ה ו־ל'/תשכ"ו)
מרק, עדויות, ב' — עדות פרלה מרק ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", ב', תשכ"ג

נגל, יום כיפור — חנה נגל : יום כיפור בחזית ("מול האויב הנאַצי — לוחמים מספרים, 1939—1945", ב', תשכ"ז — בעריכת ש' בורנשטין, א' דוקטורצ'יק, י' זנדמן, מ' יונגשטין וא' יונס)
נדבה, העיתונות — י' נדבה : תולדות העיתונות מראשיתה ועד ימינו (אנציקלופדיה "תבל ומלואה"), תשכ"ב

נשמית, הגיטו — שרה נשמית : מאבקו של הגיטו, 1958
נשמית, לתולדות — שרה נשמית : לתולדות השואה והמרי, תשכ"א

סאק, הגמנסיה — יעל סאק : הגמנסיה שלנו ("ספר דרור", תש"ז — כינסו וערכו ד' גוטספורכט, ח' הדרי וא' ריכמן)
סוליאלי, יסודות — מ' סוליביצ'יק (סוליאלי) : יסודות פון דער עלטסטער יודישער קולטור־געשיכטע, 1927 (עיבד ותירגם מרוסית ש' איזנשטדט)
סירקין, כתבי — כתבי נחמן סירקין, א', תרצ"ט (לוקטו וסודרו בידי ב' כצנלסון ויהודה קויפמן, עם מבוא מאת ב' כצנלסון)
סמולנסקין, מאמרים — פרץ בן משה סמולנסקין : מאמרים, ג', תרפ"ו
סנדלר, הביאור — פ' סנדלר : הביאור לתורה של משה מנדלסון וסיעתו, התהוותו והשפעתו, תשכ"א
ספר ההתנדבות — ספר ההתנדבות — פרשת ההתנדבות הצבאית של יהודי ארץ־ישראל במלחמת העולם השנייה, תש"ט (כינס ותיכן ז' שפר, עריכה ספרותית — י' למדן)
ספר השנה — ספר השנה של העיתונאים, תש"ח (בעריכת י' הפטמן וי' גוטהלף, מזכיר המערכת — א' קלויס)

עיתונות גורדוניה — עיתונות "גורדוניה" במחתרת גיטו ואושה, תשכ"ו (מהדורת א' אבנון, ש' מלצר, י' קרמיש, רחל אוירבך ונ' גרוס)
עק, התועים — נ' עק (עקרון) : התועים בדרכי המוות — הווי והגות בימי הכיליון, תש"ך

פול־מאיר, עיתונות יהודית — B. Poll & J. Maier : Juedische Presse im 19 Jahrhundert, 1967
פחטר, עדויות, א' — עדות צ"ה פחטר ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", א', תשכ"ג
פיבלוביץ, מפי אוד מוצל — פ"מ פיבלוביץ : מפי אוד מוצל, פרקי זכרונות מן התופת הנאצי, תשכ"ט (תירגם מיידיש ל' קונשטט)
פיגנבוים, פעולתה של הוועדה — מ"י פיגנבוים : פעולתה של הוועדה ההיסטורית המרכזית במינכן ("דפים לחקר השואה והמרד", א', תשי"א)
פייגין, מסתרי העבר — ש"י פייגין : מסתרי העבר, תש"ג
פינס, עיתונות — דן פינס : עיתונות ועיתונאות (ספר השנה של העיתונאים, תשי"א, בעריכת ד' פינס, מזכיר המערכת — א' קלויס)

פינסון, חיים יהודיים — K. S. Pinson : Jewish Life in Liberated Germany ("Jewish Social Studies", 1947)
פלדשוה, ביבליוגראפיה — ב"צ פלדשוה : שארית הפליטה—ביבליאָגראפיע, 1948
פקנהיים, חיפוש — E. L. Fackenheim : Quest for Past and Future, 1968
פרידמן, המלה היהודית המודפסת — פ' פרידמן : דאָס געדרוקטע יידישע וואָרט ביי דער שארית הפליטה אין דייטשלאַנד / דאָס קולטור לעבן פון דער שארית הפליטה אין דייטשלאנד אין איר אייגענעם שפיגל ("צוקונפט" 1949)
פרידמן, יהודי אירופה — פ' פרידמן : שואת יהודי אירופה בתקופה הנאצית (תולדות המאה העשרים, ג', תשכ"ד — בעריכת ש"י בלוך וישראל קלויזנר)
פרינץ, אנחנו היהודים — J. Prinz : Wir Juden, 1934
פרנקל, עיתונות יהודית — J. Fraenkel : The Jewish Press of the World (מהדורה א' — 1953, מהדורה ג' — 1954, מהדורה ד' — 1956, מהדורה ו' — 1967)
פרץ, במחנות — א' פרץ : במחנות לא בכו, רשימות של רופא, 1960
פרץ, עדויות, א' — עדות א' פרץ ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", א', תשכ"ג

צוקרמן, עדויות, א' — עדות יצחק צוקרמן ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", א', תשכ"ג
צינברג, ספרות ישראל — י' צינברג : תולדות ספרות ישראל, ה', 1959 (מהדורה עברית בידי ש"ז אריאל, ד' כנעני וב' קרוא)
צ'רניאקוב, יומן גיטו וארשה — א' צ'רניאקוב : יומן גיטו וארשה, תשכ"ט (בעריכת נ' בלומנטל, א' טרטקובר, נ' עק וי' קרמיש)

קובלסקי, הדפוס החשאי — י' קובלסקי : די געהיימע דרוקעריי פון יידישן אונטערגרונד אין ליטע און ווייס־רוסלאַנד, תשי"ד (עם הקדמות מאת א' רמבה וג' סברדלין) ; פרק מן החיבור הזה — בשם "אַ נייע פוילישׂ־דייטשע צייטונג" פורסם ב"ליטע", ב', עמ' 673—680, תשכ"ה (בעריכת ח' לייקוביץ')
קובנר, עדויות, א' — עדות אבא קובנר ב"היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן", "עדויות", א', תשכ"ג
קויפמן, גולה וניכר — י' קויפמן : גולה וניכר, ב', תשכ"א
קוסובסקי, ביבליוגראַפיה — ב' קוסובסקי : ביבליאָגראַפיע פון די יידישע אויסגאַבעס אין דער בריטישער זאָנע פון דייטשלאַנד (1945—1950), 1950

קורץ, ספר עדות — י׳ קורץ : ספר עדות — רשימותיו של יהודי מוצל מן הגיהינום הנאַצי בפולין, תשי״ד (תירגם מכתב יד ביידיש מ׳ בן אליעזר)

קורצ׳אַק, ילדים — רוז׳קה קורצ׳אַק : ילדים במחנה ריכוז בוכנוואַלד (״ילקוט מורשת״, ח׳, תשכ״ח)

קורצ׳אַק, להבות באפר — רייזל קורצ׳אַק — (רוז׳קה) : להבות באפר, 1965 (תירגם מכתב היד הפולאַני ב׳ טנא)

קייזרלינג, מהדורה א׳ — M. Kayserling : Moses Mendelssohn. Sein Leben und Seine Werke, 1862

קייזרלינג, מהדורה ב׳ — M. Kayserling : Moses Mendelssohn. Sein Leben und Wirken, 1888

קיכלר־זילברמן, אנו מאשימים — לנה קיכלר־זילברמן : אנו מאשימים — עדויות ילדים מן השואה, 1962 (תירגם לעברית א׳ פורת)

קיכלר־זילברמן, מאה ילדים — לנה קיכלר־זילברמן : מאה ילדים שלי, 1967 (תירגם מכתב היד הפולאַני ש׳ מלצר)

קלויזנר, אופוזיציה — ישראל קלויזנר : אופוזיציה להרצל, תש״ך

קלויזנר, בהתעורר — ישראל קלויזנר : בהתעורר עם, תשכ״ב

קלויזנר, קאַטוביץ — ישראל קלויזנר : מקאַטוביץ עד באַזל, א׳—ב׳, תשכ״ה

קלויזנר, רומאַניה — ישראל קלויזנר : חיבת ציון ברומאַניה, תשי״ח

קלינמן, עדויות, ב׳ — עדות י׳ קלינמן ב״היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן״, עדויות, ב׳, תשכ״ג

ח״א קפלן, יומן גיטו וואַרשה — ח״א קפלן : יומן גיטו וואַרשה, תשכ״ו (מהדורת א״י כ״ץ, נ׳ בלומנטל וב׳ מרק)

קפלן, בעבודה ההיסטורית היום־יומית — י׳ קפלן : אין דער טאָג טעגלעכער היסטאָריישער ארבעט, 1947

קפלן, פי העם — י׳ קפלן : דאָס פאַלקס־מויל אין נאַצי־קלעם — ריידענישן אין געטאָ און קאַצעט, 1949

״קציר״ — קציר, קובץ לקורות התנועה הציונית ברוסיה, תשכ״ד

קריץ, לימודי הספרות — ר׳ קריץ : הצעת התכנית של לימודי הספרות בבית־הספר התיכון (״מתודיקה — עיון בדרכי ההוראה העל־יסודיות״, המחלקה לפדגוגיה של אוניברסיטת תל־אביב, תשכ״ט)

קרמיש, גיטו — י׳ קרמיש : גיטו (״האנציקלופדיה העברית״, י׳)

קרמיש, חלקה של עיתונות המחתרת — י׳ קרמיש : חלקה של עיתונות המחתרת בגיטו וואַרשה בהכשרת הקרקע להתנגדות מזויינת (״ידיעות יד ושם״, תשכ״א, 26/25)

קרמיש, עיתונות המחתרת — י׳ קרמיש : עיתונות המחתרת בפולין הכבושה (״גשר״ תשי״ט, 2)

קרמיש, על עיתונות המחתרת — י׳ קרמיש : וועגן דער אונטערערדישער פרעסע פון וואַרשעווער געטאָ (״די גאַלדענע קייט״, 27, 1957)

ריב״ל, תעודה בישראל — יצחק בר לוינזון : תעודה בישראל, תרט״ז

רילף, מבחר — י׳ רילף, מבחר מאמריו, תש״ו (סודר בצירוף מבוא בידי א׳ לוינסון, ספריית ״שורשים״)

רכט, עדויות, א׳ — עדות א׳ רכט ב״היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן״, ״עדויות״, א׳, תשכ״ג

רמון, תודעת השואה — א׳ רמון : תודעת השואה במלחמת ששת הימים (״דפים לחקר השואה והמרד״, סידרה שנייה, מאסף א׳, תש״ל, בעריכת צ׳ שנר וש׳ דרך)

שבתאי, כצאן לטבח — ק׳ שבתאי : כצאן לטבח ?, תשכ״ב

השואה והגבורה — דער חורבן און גבורה אינעם שפיגל פון דער העברעאישער פרעסע, ביבליאָגראַפיע / השואה והגבורה באספקלריה של העיתונות העברית, ביבליוגראַפיה — א׳—ד׳, תשכ״ז (בעריכת מ׳ פייקז׳, בהשתתפות ב״צ אופיר וו׳ ארד ועם הקדמה מאת י׳ רבינזון)

השואה והמרי — השואה והמרי, תשי״ג (קובץ)

שוחט, השכלה — ע׳ שוחט : השכלה (״האנציקלופדיה העברית״, ט״ו)

שוחט, חברות לימוד — ע׳ שוחט : חברות לימוד במאות הט״ז—י״ח (״החינוך״, תשט״ז, ד׳—ה׳)

שוחט, עם חילופי — ע׳ שוחט : עם חילופי תקופות — ראשית ההשכלה ביהדות גרמניה, תשכ״א

שולמן, עיתונות יהודית — וו׳ שולמן : פרעסע ביי יידן אין אנדערע שפראַכן (״אלגעמיינע ענציקלאָפעדיע — יידן״, ג׳, 1942)

שורץ, הגואלים — L. W. Schwarz : The Redeemers, 1953

שיח לוחמים — שיח לוחמים, פרקי הקשבה והתבוננות, בהוצאת חברים צעירים מהתנועה הקיבוצית, תשכ״ח (מהדורה שלישית ; בעריכת א׳ שפירא)

שייקובסקי, העיתונות היהודית — ז׳ שייקובסקי : די יידישע פרעסע אין דייטשלאַנד, עסטרייך, איטאַליע און שוועדן (״ייוו״אָ בלעטער״, 1946)

שכטר, יהדות וחינוך — י׳ שכטר : יהדות וחינוך בזמן הזה, תשכ״ו

שליט, כך מתנו — ל׳ שליט : אזוי זיינען מיר געשטאַרבן, 1949

שמעוני, חובת השארית — ד' שמעונוביץ (שמעוני) : חובת השארית — נאום בכינוס הסופרים במעלה החמישה ביום כ"ד באלול תש"ה ("מאזניים", תשרי־אדר תש"ו)

שנר, לתולדות — צ' שנר : לתולדות החיים התרבותיים בגיטו לודז' בשנות 1940—1941 ("דפים לחקר השואה והמרד", א', תשי"א)

שפיזמן, חלוצים — חלוצים אין פוילן, ג', 1962 (אנתולוגיה מאת ל' שפיזמן)

שצקר, בעיות דידאַקטיות — ח' שצקר : בעיות דידאַקטיות בהוראת השואה ("ידיעון למורה להיסטוריה", 2, תשכ"א)*

שרמן, יהדות — ב' שרמן : יהדות ארצות־הברית, תשט"ו (תירגם מיידיש א' מנור).

* בשם זה — "בעיות דידאַקטיות בהוראת השואה" — פורסמה בתשכ"ח גם חוברת מיוחדת ; ותוך כדי דיון במטרות שבהוראת השואה והצעת דרכים להוראתה, מצביע המחבר בחוברת זו על קשיים שונים בהוראת הנושא.

ב. מפתח לשמות הביטאונים, שהוזכרו בשמותיהם בספר *

1. בגרמניה

אויף דער וואַך 107 112 113 122 124
125 161
אויף דער פריי 73
אופדזער האָפענונג 73
אופדזער הייַנט 147 148 149 152 175
אופדזער וואָרט 73 112 124 125
אופדזער וועג 10 16 18 27 58 60 72
73 80 83 86 87 88 89 90 91 93 98
99 100 101 121 124 131 141 142
143 144 145 149 150 152 153 154
155 156 161 162 163 165 166 172
173 174 175 176 182 183
אופדזער וועלט 27 80 89 100 107
108 115 116 121 125 131 142
144 145 146 147 149 150 152
153 154 155 159 162
163 166 169 171 172 173 174
175 179 182 183
אופדזער לעבן 62 72 73
אופדזער מאַמענט — ר' "דער נייער מאַמענט"
אופדזער מוט 73
אופדזער פראָגט 52
אופדזער שטימע 17 41 42 43 44 45
46 47 50 51 54 55 56 58 60 61
63 72 83 131 140 175
אונטערוועגס, פלדאָפינג — ר' "פעל־דאָפינגער מאַגאַזין"
אונטערוועגס, פראַנקפורט 45 73
איבערגאַנג 75 86 94 95 96 98 102
174 183
איבערגאַנג אילוסטרירט 95 102

באַפרייאונג 80 107 111 112 114 121
159 163 165 171 173 174 182
בדרך 120
ביולטין 51
במדבר 73 74

דבר לילדי שארית הפליטה 110 140
די.פי. אכספרס 75 80

אַ היים 73
המשך 27 75
העפטן פאַר ליטעראַטור וכו' 75

וואַכנבלאַט 47 48 49 50 51 55 56 58
60 101 126 173 175 180
דאָס וואָרט 17 27 80 82 100 107 108
109 110 121 122 124 126 131 133
140 141 142 154 159 160 162
163 165 172 173 174 175 182 185
ווידערגעבורט (בוכנוואַלד) — ר' "תחיית המתים"
ווידערגעבורט (מינכן) 60 75 ; ר' גם — "דער ייִדישער סטודענט"
חודש בלעטער וכו' 75

* האותיות "א" ו"ה" בראש מלה וכן המלים "דער", "די", "דאס" ו"The" בראש שם של ביטאון — לא הובאו בחשבון בסדר הא"ב.

ידיעות 52
דאָס יודישע וואָרט 120 ; ר׳ גם — ״דאָס יידישע וואָרט״
יידישע בילדער 75 76 82
דאָס יידישע וואָרט 107 108 118 119 120 131 142 158
יידישע טאָג־צייטונג 149 150 152 175
דאָס יידישע לעבן אין בילד 80
דער יידישער סטודענט 75 ; ר׳ גם — ״וויידערגעבורט״
יידישע צייטונג 80 86 91 93 98 100 148 153 154 156 162 163 166 171 174 175 177 178 181 182 183 ; ר׳ גם — ״לאָנדסבערגר לאָגער־צייטונג״
די יידישע שטימע 107 108 118 119 122 142 173
יידישעס אילוסטרירטעס מאָגאַזין — ר׳ ״דאָס יידישע לעבן אין בילד״

לאָנדסבערגר לאָגער־צייטונג 63 72 73 89 91 92 93 98 100 175 182 ; ר׳ גם — ״יידישע צייטונג״

דער מאָרגן (באָד־רייכנהאַל) 73
דער מאָרגן (מינכן) 62 100 107 108 113 114 121 124 142 174 176
המדינה 115 ; ר׳ ״אויפזער וועלט״
מכתב לחבר 82

נאָך דעם פייער — ר׳ ״תחיית המתים״
נאָך דער שריפה —ר׳ ״תחיית המתים״
נייוועלט 107 113 121 168 170
נייע יידישע צייטונג 147 148 149 152 154 155 169 175 176

דער נייער מאָמענט 73
ניצוץ 15 17 27 55 63 99 127 129 130 131 132 133 140

נצח ישראל 125

פון לעצטן חורבן 27 75 82 102 127 128 129 139 140 173 176
פעלדאָפּינגער מאָגאַזין 70 71
דאָס פרייע וואָרט 69 70 71 72 73 75 76 80 100 131 154

צוֹיטן 52 55 60
צום זיג 62
ציוניסטישע שטימע 99 101 107 108 115 117 118 124 131 142 172 174

קול ישראל 51
קול ישראל בגולה 127 131 134 136 140 161 183
קול הצופה 54 63

רעוויזיאָניסטישער געדאַנק 52

שבועון יהודי כללי 61
שריפטן 75

תחיית המתים 59 63 64 65 66 72 73 81 130 139

Allgemeine Unabhaengige Juedische Wochenzeitung 61
Allgemeine Wochenzeitung der Juden in Deutschland 12 30 61 169

Mitteilungsblatt 61
Monatsheft 61
Muenchner Merkur 174
Muenchener Juedische Nachrichten 62
Neue Welt 61
Our Way 80
Sueddeutsche Zeitung 174
Utunk 80
Wiitorul Nostru 80
Zwischen den Zeiten 62
A Mi Szavunk 125
Bulletin 61
D. P. Express 80
Juedische Hefte 61
Juedische Illustrierte 61
Juedische Rundschau 61
Juedisches Gemeindeblatt fuer die britische Zone 61
Juedisches Gemeindeblatt fuer die Nord-Rheinprovinz und Westfalen 61

2. מחוץ לגרמניה *

אַדמאָנטער היינט 62
אויפגאַנג 62
אונדזער וואָרט (איטליה) 62
אונדזער וואָרט (בלגיה) 46
אונדזער ציל 62
אונדזער שטימע 107
אידישע שטימע 99
אפריקאַנער אידישע צייטונג 59 85
ארבעטער ביולעטין 62
הארץ 46
בדרך 62
הבוקר 30
בטרם 108
ביכורי העיתים 68 84
במאבק 29 30
ברקאי 26 175
גשר 17
דבר 46 108
הדואר 169
דיהרנפורטער פריפיליגירטע צייטונג 100

* במפתח לשמות החיבורים (מפתח א' לעיל) מוזכרים ביטאונים, אשר לא יצויינו במפתח זה ושעל מאמרים שבהם היתה הסתמכות בספר, והם: "האומה", "אופקים", "אורים", "בחינוך ובתרבות", "בשדה חמ"ד", "גאלדענע קייט", "דפים לחקר השואה והמרד" (ארבע פעמים), "הזמן", "ידיעון למורה להיסטוריה", "ידיעות יד ושם", "ילקוט מורשת" (ארבע פעמים), "לשוננו", "מאזניים" (פעמיים), "מולד", "מעלות" (פעמיים), "מתודיקה" ו"השילוח".
כן מוזכרים במפתח לשמות החיבורים (מפתח א' לעיל) ביטאונים, שיצויינו במפתח זה להלן, והם: "גשר" (שלוש פעמים), "הד החינוך", "החינוך" (שלוש פעמים), "ייוו"א־בלעטער" (פעמיים), "המאסף" ו"צוקונפט" (פעמיים).

דינשטאגישי קוראנט — ר' "קוראנט"
דרור 68

הד הסוללה 30
הד החינוך 138

חבצלת 28
החינוך 138

טאג 46

יידישע פאסט 46
יידישע קולטור 176
ייוו"א־בלעטער 83

לניצחון 62
לעצטע נייעס 56 59

המאסף 68 83 84 100
מארגן זשורנאל 46
מארגן פרייהייט 46
המגיד 28
המליץ 28 68
המשקיף 153
משמר (איטליה) 62
משמר (ישראל) 112 124 ; ר' גם — "על המשמר"
על המשמר 124 ; ר' גם — "משמר" (ישראל)
על חופים 62
עם ומדינה 153

פארווערטס 154
הפועל הצעיר 108
פרייטאגישי קוראנט — ר' "קוראנט"

צום זיג 62
הצופה 46 169
צוקונפט 108
הצפירה 28

קול ישראל 140
קול מבשר 68
קוראנט 100 ; ר' גם "קוראנטין"
קוראנטין 192 ; ר' גם — "קוראנט"

השבוע הפאלסטיני 68

Commentary 83
Die Welt 126
Gazeta de Amsterdam 68
The Jewish Chronicle 46 81 169
New York Herald Tribune 160

3. השמות של סוכנויות הידיעות, שהוזכרו בספר

איי. פי. 159
אל"ף 160 168
דינא 159 168
ייוונ"א 160 168
ייט"א 159

פאלקור 159
פי. אר. 159 168
צה־קה־בה 168
קול ציון לגולה 150 (שידורי ישראל)
רויטר 159

ג. מפתח לשמות האנשים*

אביחיל א׳ 58 138 167
אברהמס א׳ 146
אברמוביץ ג׳ 117 154
אברמוביץ ר׳ 116
אדיטס א׳ 114 146
אדלר ד׳ 120
אדנויאר ק׳ 169
אהרונוביץ ש׳ 133
אודם — ר׳ רובין י׳
אוז׳יצר מ׳ 114
אויארבך פ׳ 29 30 169 ; ר׳ גם אוירבך, אורבך
אוירבך רחל 57, 137 139 167 ; ר׳ גם אויארבך, אורבך
אולבסקי י״מ, רב 43 58
אולבסקי ר׳ 14 39 40 42 43 44 46 47 48 54 55 56 60 61 168
אוליסקי י׳ 27 92 140
אוליצקי מ׳ 114
אולשונגר ע׳ 81
אוסטרובסקי א׳ 153
אוסישקין מ׳ 43
אוסקר (פסבדונים) 142
אופזדובר מ׳ 62
אורבך א״י 14 ; ר׳ גם אויארבך, אוירבך
אורבך י׳ 14 54 ; ר׳ גם אויארבך, אוירבך
אורי־פייבוש בן אהרן הלוי 100
אורן ב׳ 110
אורן מ׳ — ר׳ חבויניק
אורנשטין א׳ 117
אושפיז מ׳ 109 133
אחד־העם 17
אטינגר ש׳ 84
אידלשטין א׳ 62
אידלשטין י׳ 39
איזנשטדט י׳ — ר׳ ברזילי יהושע
איזנשטין י״ד 81
איזנשטין יצחק — ר׳ ברזילי יצחק (איזנשטין)
אייזנהויאר ד״ד 87
אייפה י׳ 27 143
איסטרמן א״ל 34
איש יהודי — ר׳ רבינוביץ ל׳
אלטמן א׳ 27
אליאב מ׳ 83 84
אליהב — ר׳ ליבהבר
אליס ב׳ 110 114
אלכסנדרוביץ ח׳ 109
אלנצוייג י׳ 93
אלפרט א׳ 30

---

* במפתח אינם כלולים שמות מן המקרא ומימי הביניים וכן אין כלולים במפתח שמות, שהובאו בתצלומים, במפתחות ובהערות למפתחות של הספר.
״אַו״ אויית במפתח כ״וי״ (למשל : אייזנהויאר, בוימינגר, ברוין, גרינהויז, הויזמן וכו׳ — פרט אם השם הובא במפתח א׳ גם באיות לאַטיני, כמו גראַופה).
שמות פרטיים של נשים הובאו במלואם וכן שמות פרטיים המתחילים באותה אות (למשל : פ״ץ י׳ — יעקב או יצחק).

אנרייך ש' 30
אסף מ' 110
אסף ש' 83 84
אפלבוים ש' 17 109 133
אפרת ש' 30
אקצין ב' 110
ארגוב — ר' גרבובסקי
אריאל א' 125
ארליך מ' 58
ארנון א' 57
אש שאול 138
אשדי ל' 125

בארו נ' 37
בובר מ' 126
בוימינגר א' 138
בווין א' 156
בוכנר ה' 94
בולל נ' 90 146
בונין ש"ד — 133
בורודיאנסקי — ר' בר־דיין ח'
בורנשטין י' 14
בורשטין א', רב 70 120 125
בורשטין־ברנשטין חווה 58
ביאליק ח"נ 43 81
בייסקי מ' 137
ביכערוואָרם (פסבדונים) 154 182
בימקו הדסה 54
ביסטריצר י"י 119
ביסקוביץ י' 138
בית הלוי — ר' ברזילי יהושע
בלוי מ', רב 140
בלוך ש' 51
בלומברג צ' 13
בלומוביץ א' 27
בלומנטל נ' 137 138
בלומנפלד י' 61
בלכמן י' 13
בלנקנפלד (בלנקפלד) א' 117 166
בלפור א"ג 133
בן־אב"י א' 68 69
בן־אוני (גילברג) א' 62 146
בן־ארי י' 146
בן־ברוך ש' — ר' שורץ ש'
בן־גוריון ד' 20 35 37 103
בן־הרים — ר' ברגסון ג'
בן־יצחק — ר' סציזורק א'
בן־חיים (פסבדונים) — ר' רוזנטל ד'
בן־יהודה א' 81
בן־משה י' 30
בן־צבי (פסבדונים) — ר' פרנקל ש'
בנקובר י' 30
בן־שם ר' 58 146
בס ש' 146
בסוק ח"מ 94
בקר א', רב 117
בקר י' 29
בראנד 139
ברגסון ג' 118
ברגר ה' 110
בר־דיין ח' 83
ברדיני א' 29
ברדיצ'בסקי א' 114
ברודצקי ז' 34
ברוין מ' 119
ברוין מ"ו 180
ברוך נ', רב 125
ברזילי יהושע 28

ברזילי יצחק (איזנשטין) 83 84
ברזילי ישראל 37
ברט י׳ 109 126 143
בריקס י׳ 138
ברלוי ר״ר 17
ברלינסקי ש׳ 110 114
ברם מ׳ 134 136
ברנפלד ש׳ 84
ברנשטין מ״ו 12 107 110—111 114 139 140
ברנשטין מ׳, רב 125
ברקוביץ פולה 14

גאון מ״ד 81
גאר י 25 26 27 28 31 56 75 81 89 93 99 140 168 178 179 180
גברונסקי מ׳ 13 27 69 70 76 116 145 149
גוטהייל ר׳ 81
גוטהלף י׳ 110 180 187
גוטליב א׳ 139
גוטליב מ׳ 139
גוטמן י׳ 138 139
גוטמן מ״ב 52 58
גוטמן רבקה 140
גוטמרק פ׳ 29
גוטנברג י׳ 66
גולבורט ש׳ 27 118
גולד מרים 58
גולדברג ב׳ 66
גולדברג צ׳ 143
גולדמן מ׳ 52
גולדמן נ׳ 110
גולדנבלום א״י 68
גולדפינגר ב׳ 119
גולדקורן י׳ 114 148
גולדשטין ל׳ 146
גולדשמידט ש׳ 59
גומולקה ו׳ 169
גונצמן ט׳ 58
גורביץ׳ י׳ 140
גורביץ נ׳ 69
גורדון א״ד 14
גורדונוביץ גולדה 111
גורן נ׳ 110
גושן — ר׳ גרשונוביץ מ׳
גיל י׳, רב צבאי 13 29 30 56
גינצברג א׳ — ר׳ אחד־העם
גלבר נ״מ 84
גליזר ד׳ 114
גליק נ׳ 116
גליקמן־פרוש מ׳, רב 136
גליקסמן ז׳ 85 187
גלפרין י׳ 110
גמזו מ״ב 28
גנזך ש׳ 13
גפני ב׳ 30
גפשטין ש׳ 146
גראופה ה״מ 83
גרבובסקי מ׳ 30 34 116
גרודזנסקי ש׳ 110
גרויברד ב׳ 112 148
גרוסמן מ׳ 146 147 153
גרוסמן ק״ר 26 31 101
גרז ש׳ 133
גרינבוים א׳, רב 58
גרינבוים י׳ 126
גרינבלט — ר׳ גורן נ׳

גרינברג ז׳ 26
גרינברג ח׳ 110
גרינברג ת׳ 138
גרינהויז ש׳ 26 27 63 92 100 140 157
גרפונקל ל׳ 140
גרפינקיל, אחים 148 176 ; ר׳ גם גרפינקיל ז״ו
גרפינקיל ז״ו 148 ; ר׳ גם גרפינקיל, אחים
גרץ צ׳ 80 84
גרשונוביץ מ׳ 51 52
גרשט י״ל 39 54

דא סילווא רוזא — ר׳ יעקב דא סילווא רוזא
דבורז׳צקי מ׳ 31 57 110 139 186
דה אסתר ק׳ 169
דובדבני ב׳ 57
דובנוב ש׳ 81
דונייץ מ׳ 73
דורף א׳ 110
דורפזון ש׳ 110 168
דיאמונד בוולי 69 70 71
דינבורג — ר׳ דינור
דינור ב״צ 110
די קאסטרו ד׳ 68
דרוקה ט׳ 58
דרליכמן ש׳ 54
דרנר ש׳ 109

האס ה׳ 169
הוברבאנד ש׳, רב 139
הויזמן א׳ 126
הויזנר ג׳ 137 138 186
הויס ת׳ 169
הוכרמן י׳ 13
הולצמן חנה 54
הופמן ח׳ 187
הורביץ־פינקוסביץ רבקה 120
הורוביץ נ׳ 29 58
הורוביץ צ׳ 40
הורט ש׳ 114
היבל ב״צ 81 90 141
הייטאן, ד״ר 70 71
הייטאן, רות 70 71
היימן, רב־סרן 30
הלוי — ר׳ אורי־פייבוש בן אהרן הלוי
הלפגוט צ׳, רב ד״ר 54 58
הלפרין יואל, רב 58
הלפרין יחיאל 110
הלפרין מאיר 114
הלפרין משה 27 116 145 153
הנדל מ׳ 138
הנזל ז׳ 83
הנשל הילדגארד 57
הקן ורה 29
הקן ע׳ 101
הרוסי ע׳ 168
הרינג ז׳ 109 124 133
הרליץ ג׳ 81
הרמון — ר׳ הרמנוביץ ב׳
הרמנוביץ ב׳ 81 93 184
הרנדורף — ר׳ דורפזון ש׳
הרצל ב״ז 43 84 126 133 171
הרשקופ ו׳ 94
הרשקופ ש׳ 70

ואן־דאם ה׳ 59
וולהיים נ׳ 34 54 59

וולסונוק ר' 27 72 91 92 93 101
וולפה ד' 27 87 111 133
וורזגר ש' 114
ויטנברג ס' 58
וייזל ז"ו 146
וייזל נ"ה 83
ויילר ש' 146 154
וייצמן ח' 48 126
וילנברג ש' 138
וילנר י' 154
וילפנד י' 85
וינברג צ"ז 138
וינוקר — ר' וינרויך ה'
וינטרויב ז' 83
וינטרויב ש' 51 59
ויינר חנה 58
וינרויך ה' 90—91
וינרייך מ' 81 100
וינשטין א' 165
וכשטין ב' 100
ונחוצקר מ' 14
וקסמן מרים 54
ורניק י' 138
ורשבסקי פ' 59

ז'בוטינסקי ז' 43 68 115 126
זבלודוביץ נ' 138
זומרמן י' 117
זי"ד מ' 27 70 81 100 148 154 169
זיידמן ה' 137 139
זיו־אב י' 168
זייף ל' 52
זילברברג מ' 69 71 117
זילברברג נ' 73
זלמנוביץ ד' 14
זלמנוביץ י"א, רב 39 58
זמבה א' 120
זמבה י', רב 69
זנדברג מ' 117 143
זנדמן א' 39
זצר א' (פסבדונים) 176
זק"ש יוסף 14
זק"ש יחיאל 91
זרובבל י' 37

חבויניק מ' 118
חבס ברכה 110
חגין — ר' שורצבלט פ'
חוטר־ישי א' 30 56
חמלניצקי ב' 157

טויבנהויז א' 146
טורי י' 100
טור־סיני נ"ה 80 81
טיטו י' 169
טייגמן ק' 138
טיקטין ח' 133
טרגר ד' 26
טרופוצ'ינסקי זוסיה 138
טרטקובר א' 13 25 28 31 82 83 84 110
טרפמן פ' 40 42 43 44 46 47 52 54 63 81
טרטש ד' 68
טשמני מ' 81 109 114 118 146 148 153 155 181 182

יאמה צ' 45

יבנאלי ש' 28
יונגשטין מ' 13 27 73 112 125
יוניצ'מן ש' 146
יונס א' 62 109 126
יחיל — ר' הופמן ח'
יינגסטר ה' 62
ילין ד' 80
ילין צ' 13
יעקב דא סילווא רוזא 100
יעקובוביץ לולה 29
ירבלום מ' 110
ירדני גליה 17
ירושלמי א' 13 138 139
ירושלמי י' 13

כגן־וורובל הלנה 58
כגן ח' 58
כגנוביץ מ' 58
כהן א' 27
כהן ב' 62
כהן ה' 30
כהן ח' 133
כהן י' 99
כהנא י' 118
כהנא צ"מ (פסבדונים) — ר' הלפרין משה
כובעי ד' 91
כ"ץ א' 26
כ"ץ ב"צ 84
כ"ץ יעקב 83
כ"ץ יצחק 133
כ"ץ מ' 146
כצנלסון ב' 43 126
כרוסט י' 146

לבזר, רב צבאי 29
לבקוביץ י' 118
לבקוביץ שרה 58
לובטקין צביה 139
לובינסקי ח"פ, רב 54
לובלינר מ' 48 58 59
לוי ה' 61
לוין א' 137 139
לוין ל' 116
לוינזון — ר' ריב"ל
לוינסון א' 84 110
לויפר ד' 43
לונדונר א' 48 59
לוסטיג מ' 62 80 94
לופבן י' 110
לוקר ב' 110
לזר חיה 139 140
לזר־ליטאי ח' 137 139
לטריס מ' 83
ליבהבר מ' 81 90 94 101 182
ליבמן ג', רב 39
ליבנה א' 110
ליבנה א"ק 187
ליבנשטין — ר' ליבנה א'
ליבשיץ ד' 114
ליטוינה ברטה 29
ליטמן ד' 30 58
ליויק ה' 46
ליכטמן עדה 57
לימל מ' 100
ליפינר א' 81 82
ליפשיץ יעקב (מינכן) 13 109
ליפשיץ יעקב, רב צבאי — ר' גיל י', רב צבאי

למדן חנה 114
לנגביין ה׳ 138
לנגזם צ׳ 30 133 ; ר׳ גם — שילוח צ׳
לנדוי א׳ — 62 70 91
לנדוי מ׳ 167
לסטני מ׳ 93 110 143 148
לסקוב ח׳ 30 186
לשצ׳ינסקי י׳ 31 82

מאהלר ר׳ 83 84
מאטיס ר׳ 27 133
מאיר י׳ 81
מאיר מ״א 83
מאלאן ד״פ 168
מאלי מלשה 114
מאלי פ׳ 114 158
מארשאל ג״ק 168
מוט ג״פ 180
מומסן ו׳ 17
מונבז י׳ 30
מוסנזון מ׳ 30
מוסקובסקי י׳ — ר׳ ז׳יד מ׳
מור מ׳, רב 125 146
מיזלס צ״ה, רב 39 58
מייזל י׳ 84
מיכנובסקי ז׳ 14
מימון י״ל, רב — ר׳ פישמן י״ל
מימון ש׳ 83
מלמד א׳ 27 133
מלמד מ׳ 116
מן מ׳ 73 114
מנדלסון מ׳ 66 68 83
מסינגר מ׳ 29
מצנר י׳ 14
מק י׳ 39
מקדוגל צ״ד 17 83
מרגולין י׳ 146
מרחביה ח׳ 13 81 125 146 153
מרכס ליליי 61
מרכס ק׳ 12 61 62 169
מרק פרלה 57
מרקוביץ מ׳ 58
משה (בן אברהם אבינו) מניקולסבורג 100
משה־יוסף (פסבדונים) — ר׳ גרויברד

נ׳

נגל חנה 57
נדבה י׳ 81
נויאר י׳ 70
נוימן ד׳ 139
נועם ש׳ 110
נחומי ח׳ 13
נטר — ר׳ רטנר י׳
ניישטט מ׳ 110
נשמית שרה 26 137 138 139
נשר — ר׳ רטר א׳

סאק יעל 139
סג״ל בטי 29 91
סג״ל ישראל 29 139
סג״ל ראובן 26
סולוביצ׳יק — ר׳ סוליאלי מ׳
סולומינסקי י׳ (סולומה) 116
סוליאלי מ׳ 80
סורקיס מ׳ 30
סטופל א׳ 29
סילברמן ס׳ 34
סירקין נ׳ 126

סמבטיון מ' 146
סמולנסקין פ' 84
סמולר מ' 113 114
סנדלר פ' 13 83
סנה מ' 35 114
סניג א', רב 26
סנק מ' 54
סציזורק א' 14

עזריה — ר' הלפגוט צ', רב ד"ר
ענבי — ר' וינטרויב ש'
עצמון — ר' בלומוביץ א'
עק נ' 139
עקרון — ר' עק נ'

פבזנר ש' 14
פדר ז' 39 40 51 59
פוגרבינסקי י' 146
פוטשבוצקי ד' 54
פוירינג מ' 29
פון וייזל — ר' וייזל ז"ו
פול ב' 81
פוסבל א' 13 27 112 113 114
פוסלושני ח' 14 58
פופר ו' 81
פוקס א' 13
פחטר צ"ה 57 58
פטאי י' 146
פיבלוביץ פ"מ 186
פיגנבוים מ"י 17 128—129 138
פייגין ש"י 81
פיכמן י' 110
פינס ד' 17
פינסון ק"ש 25 29 63 138
פיקץ' פ' 13 17 26 110 114 126 143 168
פירר ב"צ, רב 125
פישמן י"ל, רב 35 103
פישר י' 29
פלד ע' 118 143 146
פלדשוה ב"צ 28 63 80 81
פליסקין ב' 111
פסחוביץ א"ל 26
פסחוביץ ז"ו 26
פפר ל' 114
פקלר ה' 146
פקנהיים א"ל 29
פרגמנט ד' 29
פרובסט מ' 81
פרוש — ר' גליקמן־פרוש, רב
פרידמן ל' 58
פרידמן פ' 28 29 63 81 82 94 102 138 139 154
פרידנזון י' 120
פרינץ י' 84
פרישמן נ' 113 168
פרלברג עדנה 138
פרלוב י' 114
פרנק י' 30
פרנק ש' 75 146
פרנקל יוסף 12 13 45 59 61 62 78 81 83 146 154 155 171 175
פרנקל ישראל, רב 125
פרנקל ש' 27 82 109 121 133 140 159
פרסון א', רב 140
פרץ (פרצ'יקוביץ) א' 27 140
פרשטנדיג מ' 94 95 117 158

צ'אנג־קיי־שק 168
צדרבוים א' 68
צדרבוים מ' 116 153
צויליך י' 29
צוקרמן י 138
צימרמן ד' (מחנכת) 58
צימרמן פ' (מחנכת) 58
צינברג י' 83 84
צינמן י' 146
צמריון צ' (המחבר) — ר' הלפרין משה
צנין מ' 59
צ'רניאקוב א' 139

קאַסטרו — ר' די קאַסטרו ד'
קובלסקי י' 54 140 149
קובנר א' 140
קוגוט י' 54
קויפמן יחזקאל 83
קויפמן יעקב 27
קוליץ צ' 146
קוסובסקי ד"ב 13 39 47 48 52 59 61
63 81 101 146
קוסנה ב' 54
קופשטין ברכה 87
קוּר ח"ז 70
קוֹר ש' 117 154
קורן נ' 118
קורץ י' 139
קורצ'אַק רייזל (רוז'קה) 139 140
קיטלמן י' 73 114 148
קייזרלינג מ' 83 84
קיכלר־זילברמן לנה 139
קימלמן־זינגר חווה 58
קירז'נר — ר' כובעי ד'
קלוגמן ש' — ר' שבתאי ק'
קלוזנר יוסף 146
קלויזנר א', רב צבאי 29
קלויזנר ישראל 28 126
קליבנסקי, ד"ר 30
קלינבוים — ר' סנה מ'
קלינוב י' 110
קלינמן י' 57
קמחי ג' 147
קנובלר ל' 60
קנטור צ' 117 154
קסטלר א' 68 147
קפלן ח"א 139
קפלן י' 13 27 60 75 87 129 133 137
138 140
קרבל י' 52
קרופניק — ר' קרוא ב'
קרוק י' 110
קרושניץ מ' 12 27 81 112 182
קריץ ר' 138
קרמיש י' 139
קרנובסקי מ' 27 116 154 157
קרסל ג' 184
קרסנובסקי א' 99
קרסנסקי — ר' סמבטיון מ'
קשב — ר' שבתאי ק'

ראַסיין י' 54
רביטש מ' 46
רבינוביץ ל' 28
רבינזון נ' 110
רבניצקי י"ח 81
רוב י' 139
רובין ח' 138

רובין י' 146
רובין ש' 27 94
רובינסון סופיה 83
רובינשטין א' 13
רובינשטין ר' 26 27 88 89 90 99 133
158 168
רוביק י' 146
רובשוב — ר' שזר ז'
רוז ש"י, רב 26
רוזן — ר' רוזנבלט ב'
רוזנבלום ה' 146
רוזנבלום ש' 29
רוזנבלט ב' 109
רוזנזפט הדסה — ר' בימקו הדסה
רוזנזפט י' 33 34 49 55 56 59 60 63
רוזנטל ד' 40 41 42 43 46 47 48 54
55 60 168
רוזנטל רבקה 58
רוזנפלד א' 52 56
רוטנברג מ' 133
רוטשילד א' (הנדיב הידוע) 28
רומנו אירית 138
רומנובסקי ז"ו 112
רטנר י' 26 133
רטר א' 101
ריבוס ר' — ר' אולבסקי ר'
ריב"ל 84
ריבקינד ל' 116
ריטר א' 146
ריל'ף י' 84
רכט א' 57
רלסקי (גרינבוים) מאשה 56
רמבה א' 146
רפופורט ש"י 84
רפאלי־צנציפר א' 126
שבתאי ק' 91 133 137
שדה — ר' פלד ע'
שדזונסקי א' 48 52 146
שדמון — ר' שדזונסקי א'
שוברט א' 146
שוחט ע' 13 83 84
שוחט ש' 69
שולמן ו' 81
שומכר ק' 169
שורץ ל"ו 28
שורץ ש' 146
שורצבלט פ' 13 27 114 143
שורצברט י' 20
שורר ח' 110
שזר ז' 85 110
שחור י' 73
שטונצייגר א' 114
שטינהרדט א' 117
שטריגלר מ' 110 139
שטרן ב' 30
שיין ד' 39
שייקובסקי ז' 17 61 63 140
שילוח צ' — ר' גם לנגזם צ'
שילוני — ר' שליין י'
שיליס ה' 111
שינזון י"ד 81 111 133 178
שיפר חיה 29
שי"ר — ר' רפופורט ש"י
שכטמן י' 146
שכטר י' 13 137
שליט ל' 27 72 81 86 87 88 89 90

100 133 139 146 157 ; ר' גם שליטן ל'
שליטן ל' 72 86 ; ר' גם שליט ל'
שליין י' 111 114
שמעונוביץ — ר' שמעוני ד'
שמעוני ד' 57 167
שניאור ז' 147 154
שניידרמן ש"ל 46
שנירר שרה 120
שנר צ' 139
שפיזמן ל' 25 26 31
שפיר — ר' פרנקל ש'
שפירא ח"נ 133
שפירא י' 110
שפירא ק"ק, רב 57
שפר ז' 30
שפרלינג י' 94 111
שציקי י' 100
שציקר ח' 138
שריג תקווה 138
שרייאר א' 113 114
שרמן ב' 83 84

ד. מפתח לשמות הפושעים הנאציים

אייכמן 138 (השם אף מוזכר תכופות במפתח לשמות החיבורים, הוא מפתח א' לעיל)
גרזה אירמה 33
היטלר 11 19 27 29 30 41 42 43 44 84 88 129 156 184
הימלר 33
הסלר 33
וייס 160
פולקנרט אליזבט 33
קוך אילזה 160
קליין 33
קרמר 33
ראָקאָץ 43

©

Copyright by Irgun Sheerit Hapleta
The Organization of Holocaust Survivors from the British Zone
(Bergen-Belsen)
Tel-Aviv, 1970

Printed in Israel

TSEMAH TSAMRIYON

The Press of the Jewish Holocaust Survivors in Germany as an Expression of their Problems

Irgun Sheerit Hpleta — The Organization of Holocaust Survivors from the British Zone (Bergen-Belsen)

The Jubilee Committee of the 25th Anniversary of the Liberation of Bergen-Belsen & Camps

Tel-Aviv, 143 Yehuda Halevy St., Israel (Phone 232130)

1970